

MAROSVÁSÁRHELYI FÜZETEK.

TUDOMÁNYOS ÉS SZÉPIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

MENTOVICH FERENC.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

V. és VI.

FÜZET.

(Második évfolyam)

MAROSVÁSÁRHELY, 1860.

AZ EV. REF. TANODÁBETŰIVEL.

ERDÉLYI TERMÉSZETRAJZI KÖRÜT.

Tisztelt Honleány!

Kitörölte-e emlékezetéből az idő rohanó árja a bűvös természet virányos ölébe tett ama kirándulásaink sorozatát, melyet egykor a legnagyobb szenvedélyvel oly gyakran ismétlénk? Én ma is még hiszen örzöm gyűjteményemben a kikelet első hirnökét a tavaszi Tözényt, a lángszinü nyári Adonist az év utolsó díszét a gyönyörű Öszikét s a hólepel alatt viruló kellemes Hunyort, Flora kegyenceinek még számos példányával, melyeket kegyed a csalitok közti illatárban a virágok ezrei közül oly szakavatottan tudott számomra kiszemelni. Még ma is gyönyörködöm a ragyagó Apollo, a vakító Iris és a Szenderek legszebbikében a léánderi Sphinxben, kiket bámulandó ügyességgel tudott lepkehálójával hatalmomba keríteni. Mintha még most is hallanám a bájdalu zenérek ábrándozó dallamát a bazaltok ormairól lefutó kis csermely csevegéseibe vegyülni, mit egykor kéjmámoroson a fenyvesek között oly feszült figyelemmel kísérenk. Még jól jut eszembe, mily gyakran lestünk reá ama fenséges delnöre, ki

hol vakító-fehér, hol pedig reményzöld mezben fátyolozott arczczal mint koszoruzott ara vágytól sováro-gva, tárt karokkal sietett távolban felmerült jegyese felé: s mily szellemdúsan ismeré fel kegyed az egymáshoz közeledő párban magát a deli természetet, és az emberi szellemet. Ugy van! de még is minden közeledés daczára még sok idő telik, míg a buvárló szellem mátkájával a természettel öszszetalálkozva annak titokteljes fátylát leránthatja s leleplezett bűvös aráját végkép birtokába viheti.

Megenged, ha most évek mulva viszont fel merem kegyedet szólítani, velem karöltve egy eddig még járattan ösvényen buvárkodni, forrón szeretett szép hazánk érdekesb tájékain, s ha felhívám e természetrajzi körútra mivelt szellemét, reméllem fogékony kedélye sem marad el, hiszen ezek elválhatlan ikertestvérek, kik alig nélkülözhetnék egymást. S míg a gyöngéd gerjedelmes nővér rajongó ábrándokba merülten néha talán csalútra varázsoltatnék, addig az említett komoly fivér: az észlelő szellem, mindig képes lesz kedves nővérét: a kedélyt, a valódi ösvényre visszavezetni.

ERDÉLY GEOLOGIAI FEJLŐDÉSÉNEK RÖVID TÖRTÉNELME.

Kétségtelen hogy a természetrajzi tudományok bármely szakának, bármily szorgalommal mivélése sem vezethet háládatos eredményre, ha azt a föld történelmének bár áttekintőleges ismerete meg nem előzi. Ha például nemzeti történelmünk alapos

ismertetője kénytelen magyar nemzeti jellemünk és szokásaink föltételes indokait, mostantól kezdve a homálylepte öskorig elemezni; úgy egy mivelte természetbarát sem mellőzheti hazánk növény s állatországának ikerfolyamát annak hajdankori forrásáig lehetőleg felkisézni, mely habár a földkéreg legalsó rétegei által betöltödvén, nagyánt már ki is apadt; de még mind elégséges a tudvágy szomjának enyhítésére.

Valamint nemzetünk egyes családjai történelmének kitisztítására nagy világot vetnek a felnyitott családi levéltárak állapozása s az ösök falon függő hű arczképeinek arczismeit tanulmányozása; ép oly hű emlékei s tolmácsai a földtörténelmének, a szirtek kemény leltáraiban becsukott kövületek rég kihalt alakjai, mint a földi évek billióinak tisztán olvasható körirattal ellátott emlékérmek. S valamint rendkívüli kedély fásultság kívántalik arra, ha valaki egy antik remekművet részvétlenül minden ihlet nélkül szemlél meg; ép úgy kimagyarázhatatlan szorakozás jele, ha bárki is a kövült őslények mellett közönyösön el bir haladni.

A korlátolt felfogó tehetség a természetbuvárlat tudományát könnyebb áttekinthetés kedvéért apróbb osztályokra szaggatta szét, elannyira, hogy azok ma már a szükelméjűek által még nem is egy törzshez tartozó ágaknak tekintetnek, például: unting halljuk emlegetni a Zoológiát, Botánikát, Minerológiát, Chemiát, Physikát mint önálló tanokat, melyeknek tárgyai a természetben egymás mellett fel-

merült különféle jelenségek vagy a szerves és szervetlen testek egymástóli lényeges megkülönböztetésében állanak; mitsem törődvén azoknak egymásból és egymásutáni kifejlésével, s azon ihletett rokonsággal, mely az egészet átlengi, pedig csakis azoknak öszletes tanulmányozásában rejlik a természet még titokteljes törvényei fölleplezhetésének lehetősége.

Mind ezen tanoknak egymással benső szoros összefüggését kirivóan hangoztatja a föld történelmének tudománya — vagyis a Geológia, melynek tanulmányozása által magától előtérbe kezd lépni az állat- és növényisme utáni vágy, minekutána a geologiai vizsgálódások alkalmával a vegytani s physikai ismereteket kénytelen volt a buvár nélkülözhetleneknek ismerni el. Minden mivel embernek törekedni kell tehát ama tudomány elsajátítására, mely földünk eredetével s mostani alakjábani kifejlődésével foglalkozik. Mi sem birhatna jótékonyabb hatálylyal a fogékony fiatal kedélyre, a földtörténelem okadatolt tanulmányozásánál. Mig most a fiatal szellem megnyugszik a teremtés hat napjának korlátolt fogalmával; addig a geologia képes nagy eszmék felébresztésére, s a vizsga figyelmet a szoba négy falából könnyedén átjatszodja a teremtés valódi történelmének nagy terére. Pedig csakis ily szellemi viadatok által várhatni amaz órisi válaszfal lerombolását, mely nemzetiségi s vallásfelekezeteket örök idők óta oly engesztelhetlenül elkülönit. A föld történelmének tanulmányozása a jelenig számtalan

mesés hypothesisnek engedett helyet. Az észlelődő szellem igen hajlandó volt nagyszerű eredményeknek, nagyszerű indokokat tulajdonítani, elannyira — hogy földünk hajdani területét csakis óriási állatok s növényekkel népesítette be. Pedig bármennyire visszahatólunk is földünk miriád éves történelmén, kiderül, hogy azon soha sem léteztek a mostaniaknál nagyobb szervények, s csupán fántastikus alakjok által ütöttek el néha, a nekünk nem különcz- nek tetsző mostani formáktól. Például: jelenben viruló lomb vagy tülevelű fáink némelyikét, valamint az emlős Czetek óriástömegét, soha egy antediluvialis növény vagy állat sem közelíté meg.

Hasonlóan a jelenben is működő természeti erők képesek minden az őskorban történt s földünkön ma is látható alakulási jelenségek kimagyarázására. Ily úton haladva a buvárkodásban a geologia elveszti regényes hitelfelettiségét s a mesés ábrándok világából a tudományos hiedelem zártkörébe lép.

Megszoktuk már az emberi nemzet történetét ősközép- és újkorra osztani. Hasonló osztályozást alkalmaztunk rövid áttekinthetés kedvéért földünk végtelen nagy alakulási folyamára is, azon különbséggel, hogy míg az elsőnek történeti idejét évezredekkel meghatározhatni; addig az utóbbinak végtelen korszakait csak milliárdokkal közelíthetni meg. Errenézt bolygónk történelmi hi-

telességü előkorának az azt megelőző meséstöli elkülönítésében, legbiztosabb határvonalul szolgálhat a szerves világnak a föld felületén történt előál-lási ideje. Minden mi ez időn tulterjed, csak elmé-leti gyanításokra van fektetve, de azoknak tény-leges útoni bebizonyítása alig áll hatalmunkban; kö-vetkezőleg méltóan összehasonlítható az emberi nem történelmének ama őskorával, melyben a történész az igazi tényállást a népek mesés hagyományából csak sajditva nyomozhatja, midőn a költeménydús hitregéket azok legszebb diszétől — a költészettől megfosztván, valódi tartalmokra kénytelen leszállítani. Hasonlóan kell nekünk is eljárunk a teremtés tör-ténelme őskorának mythoszáival.

Ezen ősidőknek első korszaka kezdődik te-hát földünknek a világegyetem zürzavaros gőzkö-réből kiválásával s tart az organicus lényeknek annak felszínéni előállításáig. Ez óriás nagy időköz-nek megmérhetésére pedig az évek végtelen billiói is alig elégségesek, mert a természeti törvények mostani működését s hatályát — mi kétségen kívül az akkori korban is ugyanaz volt, s fog jövőre is minden időkön át ugyanannak maradni — véve összehasonlító irányzatul, az éveknek mérhetlen nagy száma kívántatott meg arra, míg ezen forró gőzkör a mindenség nagy ürébe kisugárzó hőség-vesztése által annyira hülhete, hogy a szilárd részek izzón folyó földtömeggé, a híg részek pedig az azt beborító vizgőzzel vegyült körléggé alakulhatnak. Hát még mily roppant idősorozat szükségeltett e

hullámozó tüzes hőmpöly külrétegének megszilárdulására, s a forró gőzkörnek cseppfolyós vízzé illetőleg tengerré sűrűdésére? Az akkori világ-tenger magas hőfoka, mit tüzes medrétől kölesőnözött, szüntelen a legtömöttebb kődök és legsűrűbb felhőkkel árasztá el a magas körléget, min a napnak fénysugárai nem bírának áthatolni. Szomorú kinézése lehetett akkor földünknek! Mély sötétség fedezte felületét, s minthogy a megömlött izzó beltömeg sugárfénye sem törhete megszilárdult kérgén át, természetes hogy ily végtelen homályban, s oly magas hőfoktól környezve szerves valók még nem létesülhettek.

Világos, hogy az organicus élet csak azután szervezhette magát, miután a föld külleme mostani minőségéhez kezdet valamennyire közeledni, s mindazon lényeges tulajdonokat felülthette magára, melyek bolygónkat jelenben, mint világtestet olyanmire jellemzik.

A teremtés történelmének második nagy korszaka elején, midőn a szerves teremtmények fejleménye kezdődött, földünknek már egy tisztább légköre volt, melyen át a nap elevenítő s éltető sugárainak fénye szétterjedhetett. Továbbá egy különféle vízi-növények s állatokkal benépesedett szélesebb hőségű világtengert hordozott felületén, melyből hegyormókkal s völgyekkel ellátott kisebb-nagyobb szigetek emelkedtek felszínre, s melyen a mostani tropicus vegetatiohoz hasonló növényzet a legbujábbban kezdte tengeni; de nem birt még tiszt-

tán levegőt lélekző gerinczesekkel, nem a szárnyasok tarka világával, nem az emlősökkel, legkevésbé pedig emberi lénnyel.

A lassanként felemelkedő megömlött kőzetek egész földrészeket emeltek ki az Oczeánból s évezredekken át folytonosan kisugárzott hőségökkel fenntartották az egész földkérgen a forróvi jelleget, míg a világ nagy ürébe történt folytonos kisugárzás által a földkéreg kihülése és a napsugárok által okozott hőség közti egyensúly létre jöhetett, minnek eredménye a különböző égalyok előállása volt.

Földünk történetének harmadik korszaka kezdődik e szerint a földövek különböző éghajlatainak beálltával, s az emberi nem külön fajainak az egész földszinén egyszerre történt általános megjelenésével.

A jelenleg élő 1200 millio embernek az ó testamentombeli mythus szerint egyetlen pártóli származását hinni ugyan lehet, de felfogni s tudományosan bebizonyítani mi áron sem sikerül. Annyi minden szól az ember különböző fajainak, a föld minden részein egyszerre történt előállása mellett, hogy annak ellenkezőjét ma már egyetlen előítéletektől ment természetbuvár sem hiheti. S ez nagyon is helyén van, mert ugyan honnan lehetne kimagyarázni — hogy többet ne említsek — az embereknek a világ minden részeiben a nagy tengereken tuli legkisebb szigetekbeni elszéledését, a forróvi tájak áldott ronáitól a fagyos sarkkör jég-lemez-borította sivatag vidékéig! Holott hatalmok-

ban áll vala a naptéritők közli gyönyörteljes hazában maradni meg, pedig épen e tájékok leglakatlanabbak. Hol rejlik oka ama számtalan különemű nyelvfejlődésnek? Holott azok alapelemeikben hasonnemük maradhattak volna. Hátha még meggondoljuk hogy az európaiak, kik Áfrikába s Ámerikába átvándoroltak, hosszas századokon át sem változtak négerekké vagy karábokká, s megforditva egy fekete sem fehéredett még soha meg, bármennyi generation át, s bármily hosszas idő óta honosult is meg más égaly alatt; ugy önként következik, hogy Ádám maradékai nem fajulhattak szercesenek-, papuák-, karábok-, malájok és mongolokká, hanem ezek alap-jellegként a földtörténelmének utolsó korszakában a világ különböző zonái alatt egyszerre állottak elő.

Nem lesz talán egészen felesleges, ha kis hazánk földjének a teremtés történelmében említett három nagy korszakán át való fejlődését mostani alakulásáig, kegyed hü emlékezetébe újra vissza-idézem.

Erdély mostani felülete a földtörténelem első korszakában csaknem egészen viz alatt feküdt, s csupán az őshegységek közeteiből alkotott három sziget merült fel abból, s szaggatott gyűrüként körzölte kis hazánkat:

Ezen szigetek ma is fellelhetők Erdély határhegységei között. Az első kezdődött Radnán fe-

lül, s Borszéken át Gyergyó keleti havasain le-
 zódva végződött Csikban Rákosnál. Ez volt a há-
 rom sziget legnagyobbika, s Erdély határa mos-
 tani körének csaknem egy hatodát tartalmazta. A
 második Zernyesten, innen ültte fel magát, s
 magában foglalva a déli havasok szédelgő magas-
 ságra emelkedett kopasz csúcsainak nagy részét,
 a Maros mostani kifolyásánál merült lankásan víz alá.
 Legkisebb volt az Offenbányától egészen Krasznáig,
 s Kishányától a határszélen tulterjedő szirtkup, mely
 tömegesen kerekded alzattal tódult felfelé, míg az
 elsőknek alja hosszudad alakkal birt. Hogy ezen
 őshegységeket a granit, csillám- agyagpala alkotta
 azt, kegyed már régen tudja, valamint azt is, hogy
 Erdély akkori légköre annyira volt szénsavval te-
 lülve, s tengerének hőfoka oly magas volt, hogy
 szerves teremtmények létezéséről szó sem le-
 hetett; érdekes annyit megjegyezni, hogy ama szi-
 getek egyes csúcsaival együtt a mostaniaknál sok-
 kal magasabbak voltak: mert azon roppant földtö-
 meg, mely Erdély őstengerének mély öblét ki-
 töltötte, s ma hazánk belföldének hegyes völ-
 gyek területét képezi, nagyánt ez említett ősh-
 hegységek elmállásának eredménye, s mind annak
 daczára hogy a Kárpátoknak történt felemelkedése
 alkalmával azok is fölebb tolotak eredeti magas-
 ságokat bizonyára még sem érték el.

A második geologiai nagy korszak első felében
 hazánk három szigetének arra alkalmas helyeit a
 lopvanösző növények egész halmaza borította el,

melyből a szénsavdús körlég segélyével a mostani sziktelen füvényekhez mértén oriásnagyságu buja erdők emelkedtek, melyeknek később lesodrott maradványait a Retyezát háta megetti Zsilvölgyben rejelő, továbbá a holbaki, s a Borszéken általam felfedezett kőszén telepekben tisztán felismerhetni. E roppant terjedelmű erdőket nem annyira a növényzet csodaszerű csoportozata, mint az egyes fajok messés sokasága jellegzi. De e terjedelmes sűrűségekben egy emlős állat sem honolt, egy szárnyas sem röpkedett a fák sudarai felett, egy állat hangja sem költötte még fel a szirtek rezgő viszhangját; hanem az egész szerves világ szótalan szendergett a természet ébredő korányában, mert egy hangképes lény sem tudott még eddigelő kibontakozni a föld rejtélyes méhéből. Csak néma hangtalan vizlakók minden gyors menettől megfosztva csigaszerű mozgásokban csuszták körül ama legrégibb szigeteket, melyeknek lopvanösző növényzetén még egyetlen virág sem nyilt fel, s a karcsu törzsek sudarairól egyetlen gyümölcs sem csüngött alá. Még hozzávetni is alig lehet az évek ama roppant myriadjához, mely a föld említett fejlődéséig elshant, s csak kis fogalmat szerezhel kegyed arról magának, ha megemlítem hogy tudományos számítás szerint csak egy közép nagyságu kőszéntelepnek is, például a borszékinek képződhetésére másfél millio évnél több igényeltetett.

Méltó bámulatunkat költi fel azon körülmény, hogy akkor a föld minden tengereit egyenjellegű

szervények lakták, például az ausztráliai ez időbeli kövületek ugyanazonosok az észak és délamériakkal, s ezek ismét feltalálhatók a jóreményfoki s európai hasonnemű képletekben.

Kézzelfogható bizonságai az akkori égaly és hőfok egész földkerekségéni egyformaságának, míg ma a távol vidéki szervények égalyi különbség miatt oly anyira elütnek egymástól.

E korszak végén s a következőnek elején törtek felszínre a különféle porphyrok, melyek Erdélyben az eddig lecsapódott réteges képződményeket kisebb nagyobb hegyekké torlaszolták, mint Farnos, Kapus, Borszék s Offenbányánál. A legnagyobb porphyr-hegyláncz pedig kezdődik Nagyágnál s Körösbányán át a határszélig vonul, utána jön a Laposbányától a Szamosig terjedő érczelérekben gazdag hegység. A medvék hazája a gyönyörű Cibles is egészen zöldporphyrból áll.

Több milliárdok mulva beállott a hazánkban is érdekes szerepet játszó Jura-képlet a föld történelmének regényes középkora hatalmas pánczélos oligarcháival. Nem gondolom ugyan ezek alatt vaslemez borította leventéinket, kik a középidőben történelmünknek bár kalandos, de egyszersmind magasztos korszakát alkoták, pedig önkénytelen felmerül a két korszak közti nagy hasonlóság; hanem értem ama fantastikus küllemű vértezett hüllöket, melyeknél bizarabb teremtményekkel a természet soha sem azelőtt, sem azután többé elő nem állt. Ha a máj babonás kor, képzelgős ábrándozók segé-

lyével felállította a körmös ördögök, s tüzet okádó sárkányok mesés torzképeit: úgy ez agyrécek szülötteinek hasonmásai a hajdani jura-korszakban meg voltak testesülve, s akkori létezésök kétségéről már többé szó sem lehet. Ezek voltak az akkori időkben Neptun birodalmának félelmes kalandorai, kik velök született pánczéllal boritva, tetőtől talpig fegyverzetten mint valódi tengeri kalózok barangolták össze a juraképlet csendes Oceánjának bozótos partvidékeit. Azonban ezek a föld színéről már végképp kiirtodtak s ős család fajok régolta ki van aszva, ki van veszve.

Az ekkor lassanként felmerült korálszigeteken czimpás levelü gyönyörű növényzet terült el, köztök a cserjés harasztok tobozszerű gyümölcseikkel, s a falábokon ágaskodó Bandánok pálma alakjokkal emelék a táj festőiségét.

A sugár termetű fák szellős koronái felett rejtélyes alakzatú szárnyas hüllők serege lebegett, míg az átláthatlan jura-tengerben a kiszemelt martalékjával halálharcot küzdő Plesiosaurus uszott a hullámok felett — viszont ama különös hüllők egyike mely hattyunyakával a máj viziszárnyasok kinyomatát hordozta magán. Szóval, vizen földön és levegőben csakis hüllők zsarolták a szerves teremtményeket — Ez volt a hüllők uralmának fénykora!

Magát a jura-tengert a különöz de nagyánt csinos alakok egy jóval békésebb életet élő nagy csoportja népesítette be. A habarczok myriádjai szorgalmasan építették tulajdon csontvázaikkal a mész-

állományu zátonyokat, s a talajhoz ragadt liliomalaku ártatlan küllönyök (Encrini) között, e képleletet annyira jellegző Belemnit s amonszarvu kagylók serege nyüzsgött. Ezekhez csatlakozott a rákok és a két héjju kagylók végtelen táborá, míg a partok szélein a víz hullámai felett fátyolröpü karcsu libellulák szállongva ölelkeztek egymással.

Erdélyben e korszak számtalan szigetesoportozatban mutatkozott, melyek legnagyobbika Czerna, Ponor, Toroczkó és Túr között vonult el, s talán valaha összefüggött a vidrai és algyógyi hasonnemű képletekkel. Utána jött Brassó vidéke Hétfalu határával s Erdővidéknek nagy része, Töröcsvár és Csukás magaslatai s hazánk délkeleti szögletének több pontja. Végre a baláni rézbányákon felül egy egész hegysorozat, s Borszékától Tölgyesen át Csalhóig minden mészképlet a juraképződményhez tartozik. Említést érdemel, hogy hazánk mostani legszébb növényzete a jura-telepeken diszlik jelenleg legbujábban, például Csukás, Csalhó s Borszék viránya, s ezek közt a mésztalajt kedvelő kárpáti Csöngé (*Campanula carpatica*).

Következik Erdély földé képződésének legnevezetesebb időkorá, melyben kis hazánk mostani körvonalait nyeré. Ez volt a kárpáti hegységek felemelkedésének korszaka — Árpád később szerzett hazájának bölcsője.

Az említett rémalaku félelmes tengeri rablók már mind eltűntek, e kegyetlen gyikokat ezápaalaku ragadozók váltották fel. A tekerceses Amonit-csigák-

nak semmi nyoma többé, helyöket egyenes héjju kagylók (Baculit) foglalják el. A Polypok és sugárállatok kezdenek a jelenben élőkhöz hasonlítani. A mostani vizák és kécsegék előképei már megvannak, s a csak görcső segítségével kivethető csigaszerű parányoknak (foraminiferae) mérhetlen myriadjai kis héjju lerakásával egész szirteket alkotnak.

A partokat már lomb és tülevelű kétszikű növények borítják ugyan; de közülök egyetlen faj sem tartotta fel jelenig magát, s az akkori kárpáti virány a mostanitól egészen elűt.

Hazánk ez ősidejét leginkább az ugynevezett kárpáti fővénykőnek nagy mérvbeni lerakódása jellemzi. A tölgyesi szorosától egészen az Olt vize kifolyásáig Erdély határszéle mindenütt e közeten vonul el, nem különben Besztercze vidéke s Belsőszolnok vármegyének egész terjedelme nagyjant e homlikövön nyukszik. Valamint a nyugoti havasoknak a marosvölgye melletti lejtőit Tordától Algyógyig viszont a kárpáti fővénykő fedi.

Legszebben felismerhetni e képződménynek a trias-csoportoni fekvését Alvinczen a vadregényességű Zebernik vára alatt. Ugyanis mindjárt a Maros jobb partján, a kárpáti fővénykő kékes szürke színben jelenkezik s mig felyebb e képlet görgyületei (conglomerat) tornyosulnak felfelé, melyek egyikének nagy tömegébe van az egész vár köfalával együtt mesterileg bevágva; addig nyugoti oldalának szédítő meredek szirtfalát az említett trias-képletnek számos agyaggömböt magába foglaló, s ez

által azt nagyon jellegző homokköve alkotja. A lég hatályának kitett ágyagcsomók rendre kimállottak a a fővénykőből, minek következtében a meredek sziklafal itt-amott üregesen nézki. Nagyon felvidító az alvinczi rusticus birtokosoknak azon hífe, miszerint e lyukakat az egykori ellenség ágyugolyói furták.

Minden eddig elősorolt korszak alatt magát a kárpátit is ide értve, Erdély belföldét még mind tenger borította, melyet az eddigelő kiemelkedett képletek tökéletes gyűrüként körzöttek. Imitt-amott kilátzott ugyan egy-egy a vízfénékről vulkáni erő által feltölt rétegzet, de az csak hamar a csapkodó hullámok által letorlaszolva, viszont víz alá merült.

Ekkor éltek ama csinos kis lapos kagylók, melyek hazánkban több helyt mint Porcsesd, Zsibó s Gyerővásárhelynél egész helységeket képeztek s numulit-mészke név alatt mindenki előtt ismeretesek. A köznép e lapos csigákat még mind sz. László pénzeinek nevezi.

Erdély e korszak alatti tengere nevezetes szerepet játszott hazánk földje gazdagításában. Ugyanis ebből csapodott le ama roppant sótelep, mely Erdélynek csaknem féltérületét fedezi, s néhol mint Parajdon és Szovátán mértföldnyi hosszú hegyekké meredve, mennyiségével Europa minden népét kielégíthetné. Ugyan ez időben rakodtak le azon barnaszén-rétegek, melyek Erdély nyugoti s déli részeiben, egyfelől Kolosváron túl, másfelől Fogaras körül kezdődve, kisebb-nagyobb mennyiséggel egész Hunyad megyéig lehetnek. E barnaszén-rétegek, sóte-

lepeinknek geologiai értelemben tökéletes aequivallensei, azaz mind ketten ugyan azon időben, de különböző helyeken egyszerre képződtek. Végre e korszakban ülepedett le a Kolozsvár és Szeben közti réteges nagy homoktelep, melyben hazánk több vidékein de különösen a Feleken ama nagy hírű fővénymömbök rejlenek. E gömbök nem egyebek mint magának a homoktömegnek concretioi, melyeken az eredeti egyes rétegzetek tisztán felismerhetők; s ha az ember azokat összetöri, a repedések a rétegekkel párhuzamban vonulnak. Ez állításomat a gömbök két három s többes ikreinek az őket körző homoktelepeli ugyanazon egyenes vonalban maradó rétegzete a legtisztább fényre deríti.

E korszak huzamos ideje alatt hazánk egész területe számtalanszor volt vulkáni rázkodások, s földrengési hullámzásoknak kitéve, melynek Erdély belföldének mostani egyenetlensége s lassankénti felemelkedése lett a következménye. Végre e tüzhányók beltartalmának feszereje győzött az eddig öt visszatartó földtömegben s ezt a Besztercze melletti Kelemen-havastól kezdve le Kézdivásárhelyig ketté repesztvén, borzasztó tömegben tudult kifelé, s megszilárdulása után alkotá Erdélynek ma is fennálló 30 mértföldnyi hosszú trachyt-hegylánczát. Ennek alsó részénél még ma is felgőzölög e roppant vulkán maradványa: a kénköves Búdös, s tőle nem messze a czukorsüveg idomu kegykúp tetetején egy tüzhányó kallanának beomlott kerekded nyilárja látható, mely most vízzel telten Erdély legfelsége-

sebb vízmedenczéjét a Szent Anna tavát képezi. Bár mily nagyszerűen jelenkezik is itt a természet a buvár előtt, de az mégis mind elenyészik azon bűbajos varázs mellett, melyet e tündértájkép a fogékony kedélyre gyakorol.

Az említett működés által Erdély belfölde mostani niveau-jára emelkedvén a rajta lévő víztömeg, iszonyu nyomásával a nyugoti havasok által képzett gátot a Szamos és Maros mostani kifolyásánál kettévágva, a Tisza völgyét fedő tengerbe szakadt, a hol később Magyarország nagyszerű pusztáinak homokját rakta le. Ily úton végkép kihuzódván a tenger erdélyi medenczéjéből, hazánk belföldének mostani egyenellen alakjában a harmadlagi képződmények kerekedtek felszínre.

E korszakban volt Erdélynek legregényesebb kinézése. Mig belföldének hullámos területét meleg-övi flora s fauna borítá: addig a hólepel s jégfedte Kárpátok tövében fekvő kis völgyi tartományok, mint Csik, Gyergyó, Hátszeg, Radna, Erdővidéke, Háromszék a Barcasággal, Borgó s a Zsil völgye még mind víz alatt voltak, s e gyönyörű lágúnak sima tükreben a mai vízi szárnyasok serege uszkált s partjainak vizenyős sétányain a gémek s más hosszú lábú gázlók tábora örködött. Akkor hazánk belföldét oroszlányok, hyenák, orrszarvuak s elefántok lakták, mely utóbbiaknak ma is látható maradványait köznépünk egykor itt élt óriásoknak tulajdonítja, s ebben tökéletes igazza is van, csakhogy ez óriások alatt nem embereket, hanem azon nagy állatokat kell ér-

leni, melyekhez hasonlók Erdélyben többé nem léteznek s ma már csak az egyenítő tájaira vagynak utalva. Akkor erdeinkben mágnoliák s tulipánfák (Liriodendron) nőttek, a hársak s gesztenyefák társaságában, mely két utóbbi faj mai napig fenntartotta magát a hunyadmegyei és szilágysági gesztenyésekben. Megjegyzendő hogy e korszak vége felé az állat- s növényalakok mindinkább kezdenek a mostaniakhoz hasonlítani, s égalyi különbségek szerint kivehetőleg osztályozódni; de emberi lénynek mindeddig még semmi nyoma.

A vulkáni működés még nem fejezte be végkép kis kazánkban tájalakító hatályát, hanem olykor-olykor külön területeket még mind hullámoztatott, melynek végeredménye a bazaltok kitörése volt. A legtöbb bazaltkúp Homorod és Héviz körül emelkedett fel. Govasdia, Cserbe és Solymoson alól Maros-Brettyénél is meglehetősen hat a tájkép diszitására, de legköltöibb tökélypontját Ab-rudbánya mellett érte el. — Ki ne ismerné a Detonátát, Európának a Fingál barlangja utáni legfestőibb bazalt-szirtkövét?

A bazaltok kitörése alkalmával működött vulkáni emelő erőknek végkövetkezménye az említett nagy tavak lecsapolása volt, mely részint fenekök emelkedése, részint pedig az által történt, hogy az évezredek óta ezen tavakban az őket körző hegyekből összegyűlt viznek roppant nyomása, társulva a földrengési erő hatályával a gyengébb oldalt megrepesztette; s így magának útát vágott a

legközelebbi tengerig, mely akkor Oláh- s Magyarhon téreit borította. Ily módon vonultak le kétségkívül a gyergyai, csiki, erdővidéki, háromszéki, barczaság- s fogarasvidéki előbb egyesült nagy tavak a szomszéd oláhoni tengerbe, mely útat ma az Olt folyama tisztán kijelel, Hasonlóan csapódott le a gyönyörű Hátszegvidékét képezte tó is a Vaskapunát. Hibás tehát azon vélemény, mintha folyóink medrét magába rejtő völgyeinket maga a folyam vájta volna ki, mivel azok nagyjant a talajemelkedés által bekövetkezett földrepedések s lejtős oldalképződések eredményei. Ez állításomnak legkézzelfoghatóbb bizonyossága maga a marosvölgye, melynek jobb oldala, a nyugoti havasok különböző pontjainak különböző korszakokban történt kitérései által fel-emelt réteges képződményekből áll. E hosszú völgynek alsó részét mindenestre tágitotta a harmadlagi képződmények alkalmával a magyarhoni tengernek be-becsapott dagálya, melynek különböző niveau-ját a Strigy völgyében tisztán észlelhetni.

Erdély említett lágúnáinak lecsapolása alkalmával bevégződött hazánk diluvial-képződménye, mely csakis e vízmedenczék fenekére szoritkozik. Erdély belföldét pedig a harmadlagi képlet óta egy áradás sem bántotta többé, annál kevésbé a mythoszi vizözön. Minden televény földje hazánknak, melyet ma a földészet s erdőszet vettek igénybe a különböző szirtfajok elmállásából származott, mit a körlég élenye s nedülete lassanként idézett elő, továbbá számos turfa-telepeinkkel s aranymosó torlaszföldi képlete-

inkkel együtt a legújabb idők szüleménye. E lassankénti átmenet alkalmával, miután minden most élő szerves teremtmény rendre kifejlődött, előállt végre a föld minden zugában maga az ember is; ki hatalmas észlelő tehetségével szellemi viadorként áll ma a természet nagy küzdterén.

Mindezekből láthatta kegyed, hogy e világon a természettörvényeit kivéve semmi sem állandó, annál kevésbé maradandók a szerves teremtmények. Az évek billóin át a nemek és fajok ép úgy kihaltak, mint az egyes individuumok, s kénytelenek voltak helyt engedni azon szervényeknek, melyeket a föld felületén szüntelen változó életszükségletek idéztek elő. S gondolja talán kegyed hogy az ember ez általános szabály alól kivételként áll? Soha se hídje azt. Mihelyt az ő életfeltételei megszűntek a földön — mi pedig mulhatlanul bekövetkezend — épen úgy elfog ő is innen lünni, mint az őt megelőző lények milliárdjai, helyt adandó más tökélyesebb teremtményeknek. Ugyanis nemcsak az ég mennyezetén kerengenek a világtestek örök törvények szerint; hanem az egyes bolygók felületének kisebb térein is változhatlan szabály uralkodik, melyet minden elfogulatlan természetbuvár egyedül lehetséges isteni hatalomnak s erőnek tekint.

AZ ALANTI VIDÉK.

Felderült május-elsejének hasadó koránya. Mózsrágyuk ropogásaitól rezdülnek meg a még szen-

dergők szobaablakai, Barna hangászok vig zenéje húzódik az utczákon végig s édesgeti a polgárokat a virulni indult természetnek szabadbani élvezetére. Csapatonként ujongva tudúl a népség a közeli dombokra, éldelendő a hajnali körlég üditő balzsamát. De mi hadjuk e tolongást, fogasson be kegyed baltárjába, s tegyünk kirándulásokat hazánk alanti vidékeire, hol Flora a virágok tündér istennője már számos védenceivel fürdik a koszoruzott nap áramló sugáiraiban, mert virág nélkül a tavasz egy csilagtalan éghez hasonlítana. Leginkább a Maros terének alsó része vonta már be magát a füvények zöld mezével, Mintha ragyogóbb színben csillognának ott a virágok, s elragadóbban szólanának a tollas dalárok! Ama tájakon a Druidák szent fája; a hatalmas tölgy, már szolgálhat lombjával érdemek koszoruzására. Igen! ott van Erdély Itáliája!!

Lássá kegyed csakis a mérsékelt égövi tájak alatt gyönyörködhetni ily szelid májusi napok mosolygó hajnalában. A felszálló mezei pacsirták csak itt dicsöitik lélekemelő dallamokkal a természet örök változékosságát — csak itt énelkelheti meg a költő a kellemdús tavaszt. A naptéritők közli vidékeken örökzöld erdők koszoruzzák ugyan a kopár fakó ormokat, s a pálmák büszke koronái közt tarka óriás virágok, pazarfényü szárnyasokkal tündökölnék; de hiányzik az illatár, s a madárzene. Ott nem ismerik a mezők zöld bársonyát, sem a rétek virággal

himzett tarka szőnyegét. Helek telnek el, egyik nap olyan mint a másik, egy falevél sem hull alá. Az őserdők lombjai közt nem nyögdécsel a szellő, nem zúg a vihar, minden egykedvű — minden oly hallgatag. E zonák pazar fényének s csodáinak egész összege sem éri fel az első tavaszi ibolyát s a csalogány dalát. Az egyenlítő tájképei meglepik ugyan nagyszerűségökkel a fogékony kedélyt, de idővel az örökös egyformaság — ez untató egyhanguság — viszont lehangolják azt. A költészet istennője nem élvezhetvén a változékosság kéjmámorát kerüli az ottani tájak lakóit. Ott hiányzik a tavasz — de nincs is ki megénekelné azt.

Járjuk meg e domb alatti csalitokat, a nap már meglehetősen fent úszik s felszárította a virágok rezgő könyeit, ne féltse piczinulábait, azok többé meg nem nedülnek.

Amott egy bokor tövében, még mind kacsin-
gat felénk szikrázó kék szemével egy elkésett példány a nemes májfünek (*Hepatica nobilis*), de nem-sokára ez is mint a tavaszelőnek utóhírnöke elhullatja szirmait. A kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis*) pedig csüngő kis harangjával már rég csöngetett, a zordon tél sirja felett. Mellette áll fiatalsága teljében a herki kökörcsin, ki növérevel a boglárossal (*Anemone nemorosa, et ranunculoides*) csoportosan foglalják el a pázsitos kis tért, s virágukkal a háromszögbe állított murvák közül, sárga s fehér csillagként tűnnek elő. A tulsó kopár oldalon a leánykökörcsinnek (*Pulsatilla vulgaris*) sötét violaszín

nagy kelyhével enyeleg a szellő. Ennek is lejárt már viránykora s magvainak selymes bobitája ezüstszürke állhajaként kuszáltan fedí az egykor deli termetet. Közte hetykén diszeleg szép sárga bokrétájával a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) zöld leveleit mintha ollóval vagdalták volna apró rojtokká. Micsoda folyondár csavarodott fel oly festőileg ama csipkerózsa (*Rosa canina*) tetejére, s mik rajta azok a bozontos üstökök? Az az iszalag bérce (*Clematis vitalba*) évelő folyondáraink egyike, s a forróvi Lianák hazánkban személyesítője, azon tollas gömbök pedig még tavalyi gyümölcsének egy-egy virágtelepből nőtt külön csoportozata. Magvainak mindegyike a leány-kökörce-sinhez hasonlóan selymes bobitával végződven, alkotja azon kuszált üstököt. A rózsá fájából kinőtt hosszú tüskékkel ellátott golyók pedig egy rovar szurásának következményei. E kis bogarat rózsá-guboncznak (*Cynips rosae*) hívják, mely is tojó csövével a héjjat átszurván petéit abba rakja. Ezen inger által a sebhelyre nagyobb nedvfolyás tudul, melynek eredménye aztán e szöszös kinövés lesz. Így származnak az ismeretes tölgyfa gubacsok is, s más növények szárain s levelein létező kinövések.

Szinte felejtém emliteni hogy eddigelő szedett virágaink mind rokonok egymással. Vehette észre kegyed hogy csészéjük nagyánt szines, s a hiányzó szirmokat potolják. Szabad porzóik számosak, telepjök kúpos s több egyrekeszű magtokkal van ellátva. Ezen jelényeket számos más nö-

vényben feltalálhatni, melyeket a fűvészek mind is együvé soroztak s az egész atyafiságos csoportot boglárcsaládnak (*Ranunculaceae*) keresztelték el. Ha körülnéz: kegyed ott látja még a kis saláta-szirontákat (*Ficaria ranunculoides*) s lejjebb a vizenyős árokban a mocsári gólyahirt (*Caltha palustris*), az elsőnek kerekded szivalaku leveleit használtuk barabolylyal keverve salátának, míg az utóbbinak még fel nem feslett virágbimbói a káprít helyettesítik. Ezek mind a boglárcsalád ivadéakai, azon fénylő kis sárga virágokkal együtt, melyek a réteken oly messzire tündökölnek s a szironták-nemnek számos fáját képviselik. Népünk közönségesen aranyyalversengők neve alatt ismeri őket. A mérges hunyorok (*Hellebori*) a fűszeres kék kandillával (*Nigella sativa*) a kerti aquilegiák és bazsarózsák is (*Paeoniae*) mind oda tartoznak. A felyebb elősorolt jellemnyeket felelhetni mindyájokon, pedig küllemökben mennyire elütnek e virágok egymástól. E gyönyörű s virágzat alakzatjában oly változatos család mindannak daczára hogy bizarr alaku növényeket is tartalmaz, egyszersmind a legtökéletesebb növénycsaládok egyike. Ugyanis ebben minden virágrész egymástól függetlenül s egészen önállóan fejlődött ki, míg más családokban, melyek az emberi dűszizlet szerint talán felsőbb rangban állóknak gondoltathatnának, az egyik virágrész a másiknak támasz és gyámolul szolgál. Például: nézzük csak a virágok királynéját a ragyogó rózsát, hól a kehely hordozza a szirmokat s porzókat, ellenben a boglárcsa-

lád bár melyik tagjánál az egyes virágrészek mind-egyike a csészétől fel a gyümölcsig szabadon hullanak el rendre, egyike sem rántja sirba a másikat. E család a szabadság s függetlenség jelényeinek tökéletes birtokába van.

Menjünk e domb északi oldalára. Itt a talajt még az őszön lehullott száraz levelek nagy mennyisége borítja, ezek még eddigelő mind daczoltak a tél megsemmítő hatalmával, de mihelyt a föld nedületét a fény melegítő ereje felhevíti, rögtön elő áll a fel-elemző erő, s kimély nélkül szétkorhasztja az életeleneket. Nem sokára új élet csirázik fel s buján tengő füvények tömött zöld gyep alakjában fognak onnan kifejlenni, dús tápot meritendők a régiek maradványaiból. Ez az élet körforgása! Így van ez köztünk is, például, az angolok a szó teljes értelmében felemésztik családi sirboltjokban elporlott őseik maradványait, midőn azokat földeik trágyázására használják. Az azokon természetelt kalásznövények assimillálják az ősök csontjait alkotó phosphorsavas meszet, mely az unokák által felemésztve, ezek gyomraiból a keringő nedvek segélyével viszont csontjaikba kerül vissza.

Mily sokféle fa találta fel e hosszú völgyben hazáját, de egyikök sem tüzte még fel koronájára az apró zöld bokkrétákat. Némelyiknek ághegyéről fülbevalók módjára kis függönyök csüngenek, mig amazokét ezüst fényes cziczuskák boríták el. Ez utóbbiakat jól ismeri kegyed a szentelt pálmaágakról, ezek nővirágai a hazánkban valami 30-ra

menő füzfajoknak. Azon kis függönyök pedig himvirágok, például: ott alant a forrásos talajon az egerfáknak karcsu sudarain már a mult ősön ki voltak fejlődve e him barkák, épen ugy a mogyorófa ágain is, melyet most ha megrázunk egészen beporozza fővegünket sárga himporával. Egyetlen virága többet rejt magában biztos számítás szerint 25 millió ily apró porszemecskénél, melynek mindegyike képes alkalmas helyen egy új élet előállítására. Hát ha majd leszállunk a közeli berkekbe, látni fogja hogy a különféle nyárfák körül a talaj csaknem megsárgult a himportól, de egyszersmind barkájokat is mind lehullatták már s ugy néznek ki a földön mint elaszott nagy hernyók. Különös hogy ama sétányokat szegélyző magas jegenye-nyárfákon (*Populus pyramidalis*) egyetlen nővirágot sem lehet soha látni s valójában még egy fűvésznek sem sikerült egész Európában bár egyetlen nővérét e szép karcsu fának felfedezni, mert az itteniek kivétel nélkül mind himviráguak. Mimódon szaporodhattak hát el mégis e fák oly annyira, kérdi kegyed ugy-e? Felelet: dugványozás által. Ugyan is azon angol utazó ki legelőbbben e fát eredeti hazájából Keletindiából Európába szállította nem magvokat, hanem csak gyökeres vesszőket hozott ide, még pedig a karcsu himfának tövéről, a magot termőket pedig: tehát a jegenye-kisasszonyokat minthogy azok törpe növésű kellemetlen külsejökkel nem igen kínálkoztak számba sem vette, s ma is csak Indiákon találhatók. Tehát a himvirágu fának nehány ide hozott vesszejéből nem pedig mag-

ról szaporodtak el Európában a jegenye-nyárfák milliói. Ha megtekintjük még ott az ormon fehérlő nyírfák hajlékony ágain csüngő virágokat, valamint a bükkök és tölgy-fákéit, úgy könnyen észrevesszük hogy némelyeken a himszálak és az anyák ugyanazon egyéneken, de külön virágokban rejlenek, míg másoknál az egész fa csupa him- vagy nővirágokat állít elő. A fűvészek eddig észlelt fáinkat a barkások (Juliflorae) nagy rendjébe sorozták, külön családi nevek alatt. Természetes, hogy az általunk említeteken kívül még számosan csatlakoznak ide, minők: a szil-, gyertyán-, gesztenye-, eper- és diófák, s más apróbb füvények, mint csalány, komló, kender. Mindnyája magán hordozza az egy vagy kétlaki jelleget.

Nem hasznos időtöltés-e s az észlelet gyakorlatnak nem egy kellemes módja-e, ha egy ily zürzavarosnak tetsző halmazból a hasonneműséget s egyenfajúságot kifürkészhetjük? Pedig ezek ha figyelünk ép olyan nagyon kitűnnek, mint egy változatdús zeneszerzeményből a thema. Valójában nehezen gondolhatni nemesebb szellemi élményt annál, midőn a finomabb bonczolgatásban gyakorlott szem előtt, a növényzet világának ezer meg ezer alakú különfélesége a legszebb rendben öszhangzatosan oszlik fel.

Ideje már hogy leereszkedjünk a Maros partjára. Útunkat mindenütt sárga virágok körzik, s bár merre tekintünk is nagyánt ily színben ragyognak a kinyílt jókori növények. Meglehet hogy hazánk virányának istennője a nap aranyugáiraiban szokta

első szülötteit megkeresztelni. Némely pillangók mint a czitromsárga benge Surán (*Colia rhamnii*) a fagy-
mérő (*Geometra brumata*) az atalanta és csalány-
szöglencz (*Vanessa atalanta et urticae*) már kezdik
kaczér csókjaikat könyelműen osztogatni a nővirá-
gokra, míg a himeket minthogy ezek porzói nincse-
nek édelyekkel (*nectaria*) ellátva gondosan kerülik.
Szinte hinné az ember, hogy e lepkék nem rég
született fiatal szépelgők, pedig már kitanult ámitók
s a mult év fagyának beálltával védzugokba rej-
tették el magokat a hideg ellen, de a kikelet derül-
tével ismét előállottak ledér szerepököt folytatandók.
Szárnyaik lekopott zománcza rögtön elárulá idős ko-
rukat.

Mily zugó morajjal rohan a duzzadt folyam szük
medrében. Hullámain sóval terhelt hajók úszva ker-
getik egymást. Néhol a viz már túl is csapott a par-
tokon s az alanti réteket lágunákká változtatta, me-
lyekben a visszatért vándor vízi madarak ezrei élén-
ken fürdenek.

Valjon miért vonszodnak ezek vissza a mult ö-
szön idehagyott hazájokba? A melegért? Hiszen azt
Afrika forróve alatt most is élvezhetnék. Vagy tán
az eledel miatt? annak még nagyobb bővibe voltak
azon őstavakban, melyek lakóit még senki sem ha-
lászta ki. Vagy épen régen idehagyott szárnyas tár-
saikat meglátogatandók? Azért sem -- egyedül a sze-
retet vonszá őket azon tájakra, hol először látták a
nap világát. A madárnak az a valódi hazája hol fész-
két rakta, hol tojásait költötte. Igen! a madár egye-

dül tojásaiért él-hal. Mig a halak a magokéit kiköltés végett azon mozgalag elemre a vízre bizzák, s mig a rovarok legfeljebb csak alkalmas helyet keresnek petéik kifejlődésére, de tovább mitsem tünődhetnek azokkal, mert azután nagyánt el is halnak; addig a szárnyas anya működve, számítva és szeretve alkotja fészket, bele helyezett tojásait a legvonzóbb ragaszkodással üli. Innen e hosszas nyugtalan éber költés, ez önkéntes rabság és mozdulatlan guggolás a minden lények legelevenebbekétől. Oh, ő nagyon is jól tudja hogy tojásainak kőrded alakjában egy rejtelmes élet lappang, azért öleli át oly reszketve kitárt szárnyakkal s érleli saját melegével — és ha végre kis fiókái azokból kibujtak, mily lankadatlan szorgalommal keresi fel, készíti el a megfelelő tápot s éteti szüntelen azokat. Mily feláldozó odaadással védelmezi őket! A szeretetbeli hűségnek és a családi életnek ez a valódi példányképe. Itt kezd már felcsillámlani az erkölesi erény első szikrája. Szeretni csak az anya tud. Igen! nekem is volt egy anyám s jól tudom, hogy az anyai szeretet hasonló a mindenség alkotójának magasztos szeretetéhez.

Ha bámulni akarjuk a természet alkotó erejének termékenységét, s azon nagyszerű változékosságot, mely egy ugyanazonos szüleménynek ezernyi meg ezer különböző csudákká való kibontakozásában nyilvánul; ugy csak az egyszerű madártojás-alakot kell megtekintenünk, melyből oly számtalan szárnyas törcs kifejlődve, repdesi körül a világ minden zugait. Ők a természetváltozat dús zenéjének kellemes visz-

hangjai. Ők uralkodnak fent és alant, felhők magaslatain s a tenger mélységein. A föld minden zonáit birják annak hegyei- s völgyeivel. Láttalak benneteket az egyenlő derült ege alatt még a szivárvány színeket is megszegyenyítő csillámló tollzatban; valamint a hólepte jeges puszták hallgatag magányaiban, honnan csaknem minden élet végképen kihalt. Általatok még itt is kifejlődik a szeretet s az itteni jeges halálba is meleg életet lehettek.

Mily szabad s magasztos élet nyilvánul a madár röptében: a legkisebb zenér is mint az ürnek és fénynek úra csak szájalommal tekinthet le a magasból a legnagyobb állatkirályra is, kit a föld rabszolgaként lánczol le homályos felületére. Maga az ember is méltán irigyelte a szárnyasok könnyű életét s mindig is törekedett utánzások által a légben úszhatást megközelíteni.

Mind hiában! a repülés csodás titka nem a szárnyak majmolásában, hanem a test tetszésszerű könnyíthetése- s nehezíthetésében rejlik. A madár nemcsak a hajónak, de a léggömbnek is birja tulajdonait. Csontjainak összege egész lég-alagrendszert képez. Az ember ha aránylagos mennyiségű levegőt birna madárként belehelni rögtön megfuladna, míg a szárnyasnak ruganyos tüdője képes a beszívott léget a sejtszövet és csontrendszerbe szivattyuzni. A lég folytonos változata által felélénkített vér kölcsönzi az izmoknak ama kimeríthetetlen erőt, mely teremtményeink közül csak a madarak sajátja. Az erő pedig kedvet szül, ezért a madár minden lények legvidorab-

bika s a körlég éltető balzsamának folytonos élvezete őt örökös kéjmámorba ringatja.

Az ember örök idők óta igyekezett legmagasztosb eszményképeit ama fáradhatatlan szárnycsatlogásokhoz hasonlítani, melyekkel a végtelen szeretet az egész világot lengeti. Így szülemlettek a hajdani görögök repülő nemtői (Psyche) s a héberek cherubjai. — Igy a kereszténységnek szelid kis szárnyas angyalkái. Avagy kegyed is gyermekéveiben nem áhrándozott-e gyakran e gondolattal?

Volna szárnyam felrepülnék

Szirtek tetejére!

Volnék madár átrepülnék

Csillagok terére,

Az ég mezejére !!

Azonban nem minden madár tud a légben keringeni. Ezeket a szárnyasok rokkantjainak nevezük. Ilyenek a pattagoni röptelen, s a rajongó Pháéton, kik a földön és levegőben egészen tehetetlenek s egyetlen elemök a tenger vize. Ilyen még a homok puszták szárnyas királya is a szaladár (Struthio camelus) ki elsatnyult szárnyait futás közben vitorlaként alkalmazza áthajózandó azokkal a forró Afrika száraz oceanját.

Másfelől a sirályok (Laridae) nagy seregének tagjai csaknem egészen szárnyból állanak. Nem lehet magasztosb jelenet, az ocean közepette a szárnyasok felbőszült elemekkel küzdelmeinek szemléleténél. A viharzó tenger felett ezerféle körben czirkálva rögtön két magasan tajtékozó hullám közé csap-

nak le, s kirágadván onnan zsákmányukat ismét felszállanak. Ugy néznek ki ekkor e meredek hullámok mint felfordított vizzuhatagok, melyek méhében — a légben, e sirályok halakként viczkándoznak.

A frégátmadár (*Tachypetes*) e minden viharok fejedelme soha sem huzza be 14 láb hosszú vitorláit, s ha jön a szélvész akkor felülemelkedik a felhőken s a derült fönnlégben mulatva székel, vagy ha tetszik alszik a viharon. Gyakran irigyeltem midőn a forróv tüzes azurjában mesés magasságban láttam őt felhőként magánosan úszni a légtengerben, egyik világból a másikba lengeni át. Ki a Senegal partjai felett ébredett fel s már Amérikában ebédel, mért nem vehetsz szárnyaidra engem is te a körlég uralgója? Ki nem ismered a félelmet sem az ellankadást, kinek sebes röpte még az időn is túltesz. Náladnál senki sincs fölebb emelkedve a földi teremtmények apró szenvedelmei felett.

De térjünk vissza vándorainkra. A madár nagy mérvben van eltelve a villányosság érzetével, mely az időjárás, égalyi és delejes jelenségek körül minden emberi érzéket túlhaladó fogékonyságban nyilvánul. Az ilyes tüneményeket már keletkezésök alkalmával még mielőtt azok következményei nyilvánulnának észreveszi, szóval: *physikai előérzettel* bír. Mi természetesebb minthogy az ember, ki csak a megtörténtet képes felfogni, a szárnyasok ezen sejdítő ösztönét tanácsul fogadta. Ezen alapult a régiek madárjóstana.

Ha egy fáradt madár az oceán közepén hany-

ködő hajónak árboczára száll, s bágyadt tagjait ki-nyugvandó ott tölti az éjt, hajnal hasadtával rövid eszmélet után röglön folytatja elkezdett útját, s annyira tudja magát tájékozni hogy míg czélt nem ért, nem is téved el. Ez ég és víz közti végtelenségben nincs más irányadója, mint a de-lejes áramlások, melyek folytonosan körülözönlik a földet.

Ismeretes hogy a kalitkában tartott vándor-madarak az őket érdeklő időszakban mily nyugta-lanok s minden áron törekednek fogdájokból me-nekülni, csak hogy vándorútjokat megkezdhessék.

Amott a zöld vetésekben már csattogó fűrj (Perdix dactylisonans) a mezei gazdát ébren tartó kedves kis pitypalaty, innen ősszel elindulva tulszár-nyalja a középtengert, keresztülhat az Atlász he-gyén, s áthatítja a Saharát és a fekete emberek ez égető hazáját, míg vándordühének a jóremény fo-kán túli nagy oczeán szabja meg a határt. De még azon is túl menne ha a jégborította déli sarkról átözönlő delejes áramlások vissza nem riasztanák. A közönséges haris (Crex pratensis) e hosszú lábu gázló gyalog teszi meg vándorútját s csak az át-hatolhatlan helyeken veszi gyenge szárnyait igénybe.

Vándormadaraink közül azok, kik erőtlenek ily oriás utak megtételére, mihelyt Olaszthonban magokat kipihenték, a földközi tenger szigeteire szállonganak, honnan ha a szirtek ormait utánuk leszködő tollas kalózok karmait szerencsésen kikerülheték, átköltöz-nek az őket vendégszeretettel fogadó termékeny

Egyiptomba — a szárnyasok e szent földére. Legnagyobb előékenységben részesülnek ott a gerlek és csalogányok. Ugyvan! titeket ama szent föld lakója a szerelem jelvényeiként tisztel. De azért emlékezzetek néha a mi csalitjainkban hagyott régi fészketökre is, a szép Erdélyben leélt szerelmi napokra. Ha nálunk nem is oly sötét kék az ég boltozata, azért még is a mi erdeinkben számatokra üdvösség honol. Itt minden bokor hiven megörzi hűségskütök titkos vallomásait s minden érző szív visszánozza szerelmi danáitok enyelgő csattogásait.

Mi hangzik amott a] berkek sűrűjéből oly méla búsan, micsoda hangok fejezik ki oly elragadóan a viszontlátás édes örömeit? Az a vándorlásaiból visszaérkezett csalogány dala — a szerelem s kéjmámor utáni lázas fohászok viszlángja.

A világ minden szárnyasai közül a kis fülemüle nemcsak az első, de egyetlen madár, ki a dalművész nevet-tőlünk jogosan kiérdemlette. Ő egyedül bir alkatói szellemmel, egyedül gazdagítja dalmát zengzetes változatókkal, s teremt egészen új melodiákat. Mig a többi dalárok csak utánzásokban nyilvánulnak, s mig a legremekőbbek is csak egy-egy kis rész csalogányénekzetet hangoztatnak; addig ő minden zenérek dallamit egész összességben birja, s maga magából fejt ki ama páratlan hanglejtéseket, melyeket utánozni még eddigelő egy hangszeren sem sikerült.

Csak annak van modjában a csalogány dalában rejlő magas költészetet lényegileg felfogni, ki

szobájában több éven át tartott fülemiléket. Nem lehet érdekesebb valami; mint a kalitkábani csalogány eszmejátékának folyamát télen át figyelemmel végig kísérni, Tudni kell azt hogy a kalitkában a csalogány sokkal szebben s huzamasobban énekel mint a szabadban.— Talán, mert egész lételét a dalba kívánja temetni? A zöld fátyollal vagy fenyőgalyakkal beaggatott csalékony fogda a ligetek sűrű zöldjébe varázsolja őt s néha már novemberben kezd el hallhatóan álmodozni, s egyes izgatott zöngékben kezdi kijelölgetni a jelen nem lévő kellemes tárgyakat, melyek ábrándozó lelke előtt el elvonulnak.

Ilyenkor a zöld csalitok árnyában képzelet magát, látja a tarka virányzatot, a kéjelgő szárnyas világot, s azok közt kedvesének szeszélyes enyelgéseit, kivevősevegni kezd mire az visszafelel. Daltamából tisztán kivehető e kölcsönös párbeszéd, a himnek csattogó danája s a nőnek szelid halk szerelmi susogásai. Ekkor tovább megy, megkezd énekelni szende házias életét a meghitt kis fészket, e szegény barátságos kunyhócskát, mely neki ege s s mindene lenne. Álmaiban látja kedvesét fészében ülni, a kéjmámortól egészen magán kívül lévén, megtermékenyíti képzelgéseiben annak szellemét, s hogy csalodásaiban több ideig merenghessen szeméit is behunyja. Később a tojásokból már kibujtak a fiak s igyekeznek apjoktól töredezett hangokban a költészetet eltanulni, s mikor már nagyot nőttek, homályos kalitkájának szomorú éjében egészen elmámorosodik szárnyra kelt fiának — a meg lett csalogánynak elragadó dallamától.

Meghatók továbbá azon zöngék, melyek által szerelmi életének féltékeny viadalait fejezi ki. Vetélytársának láttára, ki ilyenkor képzelgős szelleme előtt megjelenik, haragra gerjed s valódi dühbe törki. A láthatatlan ellennel szerelemföltő párbajokat vív, s győzőként büszkén tér vissza. Jórendén a viadal közt fejlik ki költői lángeszének első szikrája.

Ha a versenytárs legyőzve eltűnt, hátra van még a kedvesnek szívét megindítani, elérzékenyíteni s megnyerni tudni. E dallamban rejlik aztán az izgatott ihletés s az ömlengő gerjedelem legmagasztosb foka. És ha a meghódítás keble legszentebb hullámzásai közt sem sikerül, úgy mégis csak tovább dalol, mindaddig, míg szelid párját végkép ki nem lehelte. — Igen! ők csak dallani, vagy halni tudnak!!

B&U Cluj / Central University Library Cluj

De mit jelentenek e csillogó gyöngyszemek, melyek kegyed halvány arczán legördülének? Miért látok kegyed szemében könnyeket rezgeni? Nézzen csak fel oda a ragyogó nap hazájának kék boltjára, mint repked örömében fenn a lég ürében a mezei pacsirta, a derült égnek e szende kis leánya. A csalogány után ő regéli a legszebb költeményeket. Nála a dallam hatálya a mennyei lyrában nyilvánul, míg a csalogány a magasztos epos, a nagyszerű dráma körében mulat leginkább, s néha tökéletes viszhangja a viharzó lelkibarczoknak. Ezért a pacsirtának nincs is éjjeli zenéje. Ő nem érti az esti homályban rejlő magasztos költészetet, sem az éjfélnak nagyszerű innepélyességét. Ő csak a nap-

nak fénylő sugáiraiban bírja elénekelni azon menyegzői dallamot, melyet az ég a földdel közösen alkottak.

Majd ha a kék éjszaka felöltötte csillagokkal himzett köpenyét, eljövünk meglesni a magyar zenért is (Sylvia Philomela) mely a bájdalu zenéértől (S. luscinia) nagyságán kívül leginkább dallamának szaggatott csattogásai által különbözik. Az alvinczi. Rozsamál aljában fekvő ligetek sűrű csalitjai közt, hol a függő czinkék (Parus pendulinus) füz és nyárfa pelykből szőtt csüngő zacskós fészkei is himbáloznak a víz feletti légben — mind kettőjüket fel fogjuk lelteni.

Ez Erdélynek egyellen előttem ismeretes helye, hol a bájdalárok említett fajai vegyült társalgásban egymás mellett fészkelnek. Életem legszebb korszakában egész napokat töltöttem itten a balzsamos nyárfák illatos lugasai közt, kis szárnyas testvéreim ártatlan enyelgéseit élvezendő s ha olykor már a hasadó korány szürkületében állottam a fészket rejlő cserjék mellett; épen azon ágon zenélt a kimeríthetetlen kis csalogány, melyről az előtti estén bucsuzott el tőlem s most minduntalan danolta fészken ülő kedvesének viradóra:

„Hiszen ez csak az alkony nem pedig hajnal pirja!“ *

*Ismeretes hogy Barrington a csalogánynak 24 variatíonól álló dallamát hangjegyekre tette (Philosophical Transaction 63), továbbá hogy Bellini ezek közül a 16-és 17-ik strofát választotta témául Romeo és Julia kedves dalművének fennemlített áriájában.

Oh érző szivek gyöngéd gerjedelme, miért nem lelhetni fel tégedet mindenütt a szerves természetben, miért nem kapcsolod egymásba a nagy mindenség összes teremtményeit!

A MEZŐSÉG.

Hazánk kellős közepében terül el egy hegyek-völgyektől hullámzó kopár vidék, melynek minden szépsége tavaiban rejlik. Üljön bele kegyed e ladikba evezzünk itten át, hogy közletről észlelhesük e tavak gyönyörű virányát, mely néhol mái napig magán hordva a tropicus jellegét, a távoli zonák bizarr növényzetét fogja előnkbe varázsolni. E növényzet maradványa amaz ősi florának, mely hazánkat millio évek előtt a pálmák, cserények és páfrán-erdők társaságában diszíté. University Library Cluj

Ritka szép időnk van ma. A derült julius felhőtlen egéről lelövellő napsugárok, visszaverődve tavunk sima tükréről, forróvi hőséget terjesztenek szét. Körülettünk a tipolyok myriádjai az ámerikai mosquitok ez erdélyi rokonai járják a légben szellős tánczukat. Felettünk a méhfaló delicze (*Merops apiaster*), alattunk pedig a gyönyörű jégér (*Alcedo Ispida*) sikamlanak el. Ezek hazánk legszebb madarai s pazarfényű tozzattukkal mindig beillenek a forróvi szárnyasok közé. — Minden oda hat ma hogy magunkat a melegövi élelmények csalódásaiba ringathassuk.

Nézze csak hogy hajlonganak a hengeres buzogányban végződő csodaszerű bákányok (*Typha an-*

gusti et latifolia), ki hinné hogy ez ugy nevezett kákabotok kinyílt virágok? Pedig ugy van, a felsők him- az alsók pedig nővirágok, és azon apró gyapott szálak, melyek a bársonytappintatu barna hengert alkotják, s melyeket a szél később szerte szélyel fog hordani, nem egyebek, mint ezer meg ezer kis virágkelyhek, melyek mindegyikén egy-egy mag repül tova. Hasonlóan különöz alakzata van az egylaki bakának (*Sparganium*) gömbforma szeges buzogányai- val, melyeket a köznép vizi tövises disznóknak nevez. Itt is külön barkában rejlenek a him- és nővirágok. Ezek hasonmásait csak az egyenítő alatti gazdag flora bírja felmutatni, valamint azon mereven leveleket, melyek *Amor* nyilvesszőit a csalódásig utánnozzák, s honnan ez idegenszerű bizarr növény, nyilfü (*Sagittaria sagittifolia*) nevet is nyert.

Ezen elősorolt növények bármelyikén is a sejtszövet közt rejlő légesatorna-rendszert tisztán észlelhetni, ha például szárukat kereszt- és hoszmetzetekre szeljük. A légutaknak physiologiai rendeltetésök a levelek nyílárai (stomata) által beszívott légnak az egész növény sejtszere közti szétvezetésében áll.

Amott egészen beborította a víz színét valami apró kerek zöldes állomány. Ezt gyerek korunkban békalencsének neveztük, s azt hittük, hogy e hüllöktől ered, pedig ez is mind meg annyi apró növény, lepcse (*Lemna*) név alatt, s épen most virágozván, lencséjök hasadt oldalából a kibujt két himszál tisztán látható.

Sajkánk már alig hatolhat át az összevisza kuszált tömölt uszányokon (*Potamogeton natans*) melynek köredes levelei hajórajként állják útunkat, s az árboczokon lengő vörös lobogókat az uszó levelek ezrei közt mereven felálló piros virágfüzerek helyettesítik.

Ha túl tehetjük magunkat egyszer e levél nyü-
göken, viszont a kristály tó sima tükrére jutunk, hol csak egyes úszó szigetecskék libegnek leeresztett horgonyaikon. E kis szigetek nem egyebek mint a csemege sulyomnak (*Trapa natans*) tányéros alzattal tárcsa alakjában körülnőtt rozsás levelei, melyek közepéből egy néhány fejr kis virág feslik fel, s később gyümölcsök kifejlődvén, előállanak ama szuros tüskékkal ellátott bötykös vízi diók, melyeket megfőzve egykor fel is csemegéztünk. A horgonykötél nem más mint e rozsás levelű vízi növénynek a tó fenekére lenyuló szára, a horgony pedig az iszapba kapaszkodó gyökérrostok.

Evező lapátunk előtt a mind inkább távozó gyűrűs hullámok szüntelen tovább tolnak egy pár száraz sáslevelekből font kosarat. Siessünk érjük utól. Most repül ki az egyikből egy fejr homloku nagy fekete madár. Mi lehet az? Ez a mi ártatlan fekete szárcsánk (*Fulica atra*) ki is vizmentesen készült úszófészkeiben tojásait kotolja s hosszas költése idejének unalmait, a szelek segélyéveli sajkázással rövidíti meg. A másik kisebb uszókosár pedig a kis bukdár (*Podiceps minor*) költőhelye, ez is szereti fészkeivel a víz hullámain himbálódni.

E perczben merült fel a tó habjai közül az emlitett gyönyörű jegér (Alcedo) s nagy csörében egy picziny halat hurczolt fel, azzal a partüregekben költött kis fiokáit étedendő. Remélem emlékszik még kegyed azon mythologiai regére, midőn Ceyx, Aeolus leányát Alcyonét nőül vétén, dölyfös elbizakodásokban magokat Istenekül kívánták tartatni, s nevöket Jupiter s Junóéval cserélték fel. Büntetésül Ceyx a tenger vizébe fult s midőn partra kihányt hullája felett Alcyone keservesen sirna, Jupiter őket számalomból egy pár jégmadárrá (Alcedoe) változtatta. De e regén kívül az ókorban még számos költeménydús metamorphosis tárgyául szolgált e gyönyörű madár.

Épen most süvölt el felettünk a zöld és viola színű zománcztól fénylő seregélyek hatalmas csapatja, köztök a csacskárok (Pastor roseus) rozsapiros színben tündökölnek.

Mily sebesen tud a víz színén szaladni szétterpesztet szárnyakkal a zöldlábu hóda (Gallinula chloropus). Tüzipiros homloka és szárnya bugján tállató hegyes sarkantuja — melylyel egymás közt párzás idején féltékeny vetélyharczokat vivnak — elevenen emlékeztet az újvilág Palamedesai- s Kelet-India Parráira, kik egyetlen tojásukat a forró homok költő erejére bizzák, honnan a kibujt kis pelyhes árva, soha sem látva és ismerve anyját egyedül indul el, jövendő élelmét a hámbus-nádaq mocsáiraiban felkeresendő.

Ki gondolná, hogy még nádasaink közt is le-

hessen élvezni a zenérek dallamát! Halljuk csak mily kellemesen páruul e hangokkal a nádleveleivel játszó szellőnek zszibongó zenéje. Ez egy tökéletesen kiképzett dalár neve: nádi zenér (*Sylvia arundinacea*), s szabályos fészket művészileg fonja 4 nádszál közé.

Pedig hogy elértük valahára e nádkörzötte tisztást. Már rég vágytam kegyednek felmutatni a mezőségi tavak csábitó tündér habléányait --- a gyönyörű vizi rozsákat sziv alaku leveleikkel. Ezek közt a mandola-szagu sárga tavirózsának (*Nuphar luteum*) édeyekkel ellátott meglepő szép bokkrétáját, melynek alakjáról az egyiptomiak építészti modorukat kölcsönözték, épen ugy mint a görögök korinthusi oszlopzatjokat az *Akanthus* levelektől. Ott úszik tovább büszke hattyüként a sok szirmu fehér nimfa (*Nimphaea álba*), az előbbinek kellemdús nővére. Mind kettőjük virágai éjjelenként valódi habtündérekhez hasonlóan viz alá merülnek s csak hajnal felé emelik viszont ki a hullámok közül szüzies koronájokat.

A nagyszerű Délámerikának még nagyobb szerű folyamain uszik a mi vizirózsáinknak egyike, az újabb időkben felfedezett legnagyobb szerű családtagja --- a 7 láb átmérőjü levelekkel ellátott *Victoria regia*, melyeken a vizimadarak egész serege tutajozik, míg a mieinken csak a vizirovarok ércz fényü nádacsái (*Donacia*) a parti czingolányok (*Cicindela littoralis*) és zománczos fátyolkák (*Libellula*) társaságában sütököznek a nap égető melegénél.

Amott a part mentében a szittyók (*Junci*) lé-

gioinak végtelen szuronyai között diszelegnek egyenként az aranygalléros törzstisztek (*Iris pseudoacorus*) s hátrább tábori kíséretként állanak a fejükön élelmi kosarat hordó piros márkotányos nők (*Butomus umbellatus*) karcsu termetökkel. De köztük egy-egy méregkeverő banya is kullog gyanus ránczos alakzatban (*Cicuta virosa*). Azon közvitézek tolmáit nagy légtartamuk miatt gyerek koromban csomagokba kötve uszónád név alatt fürdés alkalmával életbiztosító uszómesteremül használtam; míg ma az utolsó mérgének még csak gondolatától is borzadzik lelkem. Azonban ovásul nem árt ha meghallgatja kegyed e méregkeverő növényünk veszett tulajdonait.

A gyilkos csomorika (*Cicutata virosa*) hazánk leggyorsabban halált okozó fűvénye, tartozik az ernyős családhoz (*Umbelliferae*), oda, hova számos kerviveteményeink is mind például zeller, murok, ánis, petreselyem, paszlinák sat. csatlakoznak. Minthogy a csomorika az emberi testben semmi fájdalmat nem okoz, hanem csak örök álomba meríti azt, ezért a hajdani görögök és romaiak ennek levélvel szenderítették el örökre a mivelt, de törvényes halálra ítélt hazafiakat. Valójában egy sokkal nemesebb halálítélet, ha már annak csakugyan meg kell történni, mint a máj polgárisult világban Isten tudja hány neven nevezendő, lelki s testi kínokat okozó halálbüntetési végrehajtások. Következőleg a régiek az emberi hatalomnak halált osztogató jogtalansága nagy eszméjéhez sokkal közelebb álltak a mostaniaknál, kik azt még kinokkal is tetézik.

Épen azon körülmény hogy a csomorika különösen mákonyyal vegyítve minden öntudat, kín és fájdalom nélkül idézi elő a halált, tehát semmi körjel azt meg nem előzvé, nagyon megnehezíti a legszakértőbb orvos előtt is az ebből következett halál valódi okának kimagyarázását, minthogy az sem arczvonástorzításban sem a test színének megváltozásában nem jelenkezik, hanem egyes egyedül a gerinczvelő munkásságát szünteti meg örökre. Még a gyakorlott vegyésznek sem akar mindig sikerülni a mérget rejtő ciculin nevű illékony alonynak a testbeni kifürkészése.

Különös, hogy az örülteknél a ciculin kevés hatálylyal bír. A szarvas marhák olyan viztől, hol a csomorika bőven terem rögtön elhullanak. Az ily vizen rendesen olajhoz hasonló színű s állományu higóvány uszik, de ezt nem kell felcserélni némely vastartamu vizek felületén szivárvány színeket játszó vékony hártával, mely a vaséleg vizegynek (Eisenoxydhydrat) vizbeni oldata s a posványos helyek gyakori jelenségeinek egyike.

Tisztán jut még eszembe midőn évek előtt a nagy-enyedi határon legelő csordából egy szép reggel valami 20 darab csak hirtelen elhullott. A városi tanács rögtön kiküldötte a hely színére az ottani borbélyt— Pardon! ? most már doctort — ki is hosszas tudományos kutatás és vizsgálódás után abban állapodott meg, hogy e szerencsétlen esetet a *Genius epe demicus* (járványnyavalyák kórangyala) okozta. Minekkövetkeztében a nemes tanács a kár-

vallott lakossággal együtt a járványszellem által előidéztet rombolásnak ily útoni kimagyarázásával nagyon megvigasztalodván abban tökéletesen meg is nyugodott. A dolog azonban nagyon egyszerű volt: Én azután félévvel történetesen Enyeden utazván át, e csodás epidemicus esetet meghallottam, s curiositásból a helyszínére az ugynevezett hidegkúti mocsárokhoz kimentem. Az egész vizenyős tér csaknem borítva volt a *Cicuta virosa* már elszáradt maradványaival s egynéhány tócsa fenekén még mind ott volt a főlebb említett zsiros állomány. Mi természetesebb, hogy az elhullott marhák a mérges víz élvezetének lettek áldozatai. Tavaly és azelőtti évben feltűnően kevés csomorikát találtam e helyen, s az olajos folyadéknak még nyoma sem volt észlelhető. Nagyon is megjegyezendőnek vélem az erdélyi borbélyok és orvosok számára azon körülményt, hogy az érintett olajszerű állomány, mely nem egyéb mint a cicutin és más növényi alonyoknak (alcaloid) vizbeni oldata, több ideig a víz színén úszván s így a külléggel érintkezésben lévén annak élenyével együtt az az oxydálódik, mi által gyantaszerűbb és sulyosabb lesz, s a víz fenekére lassanként leülepedik. Ez az oka hogy azon szerencsétlen évben nagy szerencsére később egy marha sem hullott el többé. No de erdélyi orvosaink mikor érendik el a tudományos miveltség azon színvonalát, honnan képesek legyenek bár ily egyszerű természeti jelenségek kimagyarázására??

Fájdalom, hogy a gyilkos csomorika vagy is vízi

bürok említett veszett tulajdonai néhol köznépünk előtt nagyon ismeretesek, melynek aztán számtalan emberélet lesz áldozatja, s a mi a dolgban még szomorítóbb senki sem gyaníthatja még távolról is a halál okát. Maga a törvényes orvos sem képes közvetlen kémszerekkel az ily gyilkosságot meghatározni, s csak más mellékes körülmények által sikerülhet annak bebizonyítása.

Hány házastárs szenderült már ily úton a jobb életre, a nélkül, hogy valaha a gyilkos tett felderült volna? Nagyon jellemző tehát eme dal:

„Ki az urát nem szereti
Fözzön csomorikát neki sat.“

Reméllem kegyed nem fogja barátnőt e növénynyel megismertetni.

Elmondhatnám ugyan kegyednek a csomorikában rejlő mérges alonynak jegedzés által kivonhatóságát is, de az idő nagyon előre haladt s a nap kezd már esti nyugágya felé hajolni, pedig ma még egyéb látnivalónk is van.

Nézze csak a myriád vadréczék átláthatlan csapata miként homályosítja el, fellepként magát a napot is. Köztök a pergő ruczák két faja (*Anas crecca* et *querquedula*) s a sipoló kácsa (*Anas penelope*) tűnnek fel leginkább. Itt ott egy-egy veresnyaku récze is (*Anas ferina*) mutatkozik a csoportban, ennek van minden ruczák közt legizleteseb húsa.

Hallja? mint bömböl a nádi bika? Időváltozást jelent! Ez az ugynevezett dobos-gém hangja (*Ardea stellaris*) melyet csörének vízbe dugása által idéz

elő. Mily büszkén gázlanak amott páronként a nagy és kis fehérgémek (*Ardea alba et garzetta*), hát- s válltollaiknak selyemszálu foszlányai adják az annyira becses kócsagot, a magyar kalpag díszét. Maga az európai csutor (*Recurvirostra avocetta*), különöz fölfelé kanyarodó csörével, s a kötekedő természetű bajnok bibicz (*Tringa pugnax*) hosszú tollzatu nyakörvével sem hiányzanak.

Már kezdenek az éjjeli gémek is (*Ardea nycticorax*) rajongani, bóbítájuk lecsüngő fehér szálaít is használták egykor leventéink magyar forgókra. De legérdekesb ama féllábu szürke gem (*Ardea cinerea*), melynek egyes példányaiival az alanti vidékeken oly gyakran találkoztunk.

Mindig úgy vette ki magát szegény, félgyászos szürke mezében a vizek partjain, mint egy biczegő méla gondolat Egyiptomnak képjeliratu loborain. Mily hiven tükrözi vissza sántikáló szikár termetét a kristály tó kékes vize, úgy is néz ki szomorú magányában, mint a buskomorság valódi jelképe. Néha nap-hosszant elmélyed a hullámok merőn nézésében, mintha azokba—saját gondolatjaíval együtt — kívánná magát temetni — mintha érezné szegény hogy nem-sokára halászó rokonaival együtt el fog a föld színéről tűnni. Valójában ki az őslénytan segélyével a már rég kihalt nemek és fajok történelmének tanulmányozásával foglalkozott, kénytelen e madarat a gázlók rendjének végkép kipusztuló előhírnökeként tekinteni. Ily szánalomra méltó szikár állapotban eredetileg a természet őt, bizonyára nem alkotá, ha-

nem a hullők régi fénykorában — e möcsárteljes időszakban élt szárnyas gázlóknak egy elmecevészett kiaszott utódaként áll árván és elhagyottan, s fél-lábra támasztott mereven gondolatok közt várja naponta nemének végenyészetét. Magános remetéske-désében rejlik épen halálos ítélete. Ő a darúnál ke-vésbé társas; nem bir ismeretes házi barátaink: a golyák bizalmosságával, s még tulajdon övéi irá-nyában is fajgyülölő. Ritkán előkerülő s akkor is rövid ideig tartó szerelmi enyelgése alig képes őt bár egy napra kirántani búskóros mélaságából. Mi sem vonzza őt már többé az élethez — Úgy van! alig alig telik el még egy pár század s a gémeek neme megszűnt lenni!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Mily gondolatsebesen surrannak el szemünk előtt a tarka színekkel játszó gyönyörű fátyolkák, kik állandóan szárnyalnak s csak néha szünetelnek rö-vid pillanatig a vizirózsák kerekded úszó lombjain. Ezek vizeink csillámló külsejü sirénei, kik a habok-ban születtek, kiket hullámok ringattak s végre in-nen bontakozván ki a napvilágra, most villámgyor-san üldözik kiszemelt zsákmányukat. Fátyolka neve-zetöket gazdagon himzett átlátszó szövetü szárnya-ikról nyerték, melyek gyakran aranyfényűek. S bár gyöngéd karcsu testalkatok tisztaságok s pázarfényü színezetök által ki is érdemelték a szüzlányi neve-zetet, de azért még se nyerik vala ezt el a régi ter-mészetbuvároktól, ha ezek ragadozó természetöket,

kegyetlen gyilkoló hajlamukat ismerték volna. Az ember azt hinné hogy e ragyogó teremtmények, mint szelid természetű lepkék csak is a virágok édjét és nektárját használják fel táplul; pedig ők még a hirdt amazonoknál is sokkal vadab harczosnők, s csak azért röpkednek szüntelen nyilsebesen a légben, hogy más szárnyas rovarokat szép fogaikkal szétmorzsolhassanak. Étkezésökben nem igen válogatósok s a kövér nagy húslegyeket ép oly mohon falatozzák fel, mint a kis sovány szunyogokat, sőt néha az atalanta- és özöndék-lepkékkal is látjuk küzdeni őket. Célba vett zsákmányukat reptiben fogják el, s ragadozó madarakhoz hasonlóan csapnak le rájuk.

A fátyolkák (*Libellulinae*) három neme ismeretes nálunk u: m: a hoszány (*Aeschna*), az aca vagy szitakötő (*Libellula*) és a leke (*Agrion*), melyek közül a szüz, fényes és leányka-leke (*Agrion virgo, splendens et puella*) leggyönyörűbbek. Lárva korukban mindnyájan vízben élnek s hatlábuak. Már nagyon fiatal korukban változnak át bábokká, a mikor ki is fejlődött röphüvelyök már látható lesz. Ezért egész éven át lehet a vízben bábokat kapni, míg a lárvák nagyon ritkák. Szárnyas csillogó legyekké fejlődésök nem a víz alatt történik, mint a kérészeknél, hanem a bábok valamely vizi növényre másznak, hól miután jól megszáradtak, tokjuk a nyak felett felpattan s mint kifejlett pazarfényü s csábító külsejü sirének rajonganak tova. Legfeltünőbb pedig a fátyolkák szerelmi enyelgése.

Ki ne emlékeznék a rétek bársonyán elkigyod-

zó csermely közelében történő gyakori jelenségekre, midőn két különböző színű szitakötő egymás után egyenes vonalban röpked. Az első a him; mely tarfogóival a követő nőt nyakon szoritotta. Később mindkettő meghajlik s egy szivalaku csokrot képezve repülnek kacsaringos vonalokban ide s tova, míg fajbiztosítási csókjuk végre el villan.

Megaranyozta már a nap lángsugáraival vidékünk kopár hegyormait s vérvörös felhők kíséretében lövel még egy-egy szikrázó tündéri csókot szerelmes habléányaira (*Nymphaea alba*), kikkel a kristály medenezében naponta kéjeleg s kik mámortelten kezdenek már hálótermők felé víz alá merülni, honnan kéjfohászaik *nyári á d* kis fehér pillék (*Ephemera*) alakjában szállonganak felszínre; de mihelyt ez epedő sohajok elhaltak, képviselőjük rövid élete is kialszik.

Kevés teremtménye van a természetnek, mely legalább születése napját túl ne élne. A kérészek (*Ephemerina*) egyedül azon ismeretes szervények, kik még az nap elhalnak, melyen születtek, vagyis inkább még egy napnak sem élvezhetik világát; mert rendszeren nap lemente után fejlődnek ki s egy pár óra múlva már megszűntek élni. Ezek az ugynevezett egy napig élő pillék, kik forró nyári napokban néha ily roppant mennyiségben állnak elő. Ekkor szokták mondani aztán hogy a víz virágozik. Röpkedő életök rövidségét azonban eléggé kárpotolja vízi alakos éle-

tök hosszas ideje, hol pondró és lárva alakjában 2--3 évig rajongank ide s tova virgoczan, folyékony elemökben.

Én eddigelő a kérészeknek hét fajtát észleltem hazánkban (*Ephemerina longicauda*, *ciliata*, *venosa*, *vulgata*, *citrinella*, *diptera*, *et culticiformis*), melyek elseje nyujtványaival meghaladja a két hüvelyket, míg az utolsó alig éri el a szunyog nagyságát.

Miután a kérészek a vízből szárnyason kimásztak, egy ideig körülrepkedik magokat, később a partra vagy fákra telepednek, hogy szárnyaik hámját vagy is tokját levethessék. Végre pedig két számtalan apró ikrából álló hosszudad gomolyt ejtenek a vízbe a mikor is oly nagy tolongással hemzsegnek, hogy az ember őket hópelyheknek, vagy távolról épen ködnek gondolná. A vízbe hullott ikrák lassanként annak fenekére ülepednek s az ottani iszapot csaknem elfedik sokaságukkal. Szapora tenyészhetésökre legkedvezőbbek az agyagos ágyu lassu folyamok, vagy tavak. Világos tehát hol *Ephemerinák* mutatkoznak, ott a medenoze aljának kavicsos voltáról szó sem lehet.

Az ikrás tojásokból nemsokára hat lábu kis kuczok másznak ki, melyek oly lassan nőnek, hogy egy év alatt rendes hosszúságoknak csak egy harmadát érik el. Ha a pondrókat junius havában az iszaptól kikeresgéljük, három különböző nagyságban mutatkoznak: az elsőknél még semmi nyoma sincs a szárnyaknak, a közbelsőkön kezdenek a gyenge röphüvelyek látszani, míg a legnagyobbak már

kifejtett reczés röpükkel birnak. Minthogy az ikrák az előtti júliusban hullottak vízbe, önként következik hogy egy évig lárva, két évig pedig báb alakzatban élnek, s legalább kétszer vetkőznek meg. Ha e férgek bár melyikét is egy edény vízbe tesszük, melynek fenekén homok van, rögtön kimásznak a vízből; ellenben az iszapos fenekében nyugottan maradnak. A halászok nagyon is jól ismerik ezen csalétekül használni szokott k á r á s-z-kukaczoikat, valamint azon számtalan apró lyukat, melyeket tanyául a lárvák és bábok, különböző niveau-ban furnak a partok oldalába, hogy a víz emelkedése vagy esésével mindég légközelben lehessenek. Átváltozások előtt esti 7 óra tájt kimászván lyukaikból, a víz színére úsznak, s itt oly gyorsan vetik le régi öltönyököt, hogy a tapasztalatlan vizsgáló könnyen kísértetbe jön ellinni, miként magából a vízből repültek-ki a szárnyas pillék. — Nézze csak, bár merre tekintünk is, mindenünnen csoportosan merülnek fel, kapjon csak kacsóival egy báb után, — látja hogy markában már egy repülő pille van.

Bár mily csodálatra méltó is a napigelő kérészek élettani történelme, de azért még egy oly körülmény is csatlakozik ehhez, mely a rovarok egész rendjében hallatlan. Ugyanis miután a szárnyra kelt pille, már darab ideig repült, következőleg egészen megkeményedett szárnyai vannak, melyek oly vékonyak, hogy meg nem foghatni, miként képes abban még egy másiknak is rejleni; mindennek daczára még egyszer meghámlik az egész pille, s hüvelyük oly épen marad vissza, mintha az ember

maga előtt egy meghalt tökéletes pillét látna, s csupán az újj nyomása alatt összeomló száraz boríték árulja el az üres álarczot. De azért a hamaiból újra született kis pillének élete, mégis csak oly rövid mint epedő hölgyeink sohaja!

Már osaknem elsötétedtünk. Hagyjuk ide a holdvilág hálvány fényében rezgő vitzükröt s haladjunk szaporán a buja kaszálók már harmatos füvényein. Hágjunk e domb tetejére, mely 1851-ben a mellette fekvő hegynék alkotá kúpját; de azon nyáron több hétig tartó esőzés következtében az alatta harántékosan fekvő agyagréteg fellágyulván, annak lábaihoz sikámlott. Hazánkban ekkor több helyen történtek ilyszerű hegymozgások, legnagyobb-szerű volt Magyarókerék hegyeinek sikámlása, Svájcban néha egész falvakat minden lakóival együtt örökre eltemet az ilyszerű hegyomlás. A későbbi ezredek teremtményeinek aztán ép ugy lehetnek az emberi csontvázak majd vizsgálata tárgyai, mint nekünk ma az ezelőtt milliókkal élt szervek kövületei.

Tekintsen csak hátra! a lángoló éji lidérozék mint bolyonganak utánunk, s előttünk mily kísértetiesen röpkednek valami fénylő szikrák szanaszét; mintha a bűvös éjek rémei fogtak volna körül. Ne rebegjen kegyed! Az elsők a posványos helyek bolygó fényei, melyek az elkorhadt szerves maradványokból kifejlődni szokott vilányos köneny (phosphor-hydrogen) gáznak, a légbeni meggyulásából származnak, s a mezőségi tavakon nem ritkák; míg

az utolsók az ártatlan kis világitó mecsérek (*Lampyris noctiluca*) himjei: a romaiak repülő csillagai (*stel-lae volantes*), vagy is köznyelven a mi kis szentjánosbogarunk. Ennek szárnytalan nöstényei még ragyogóbb fényben tündökölnék a fűben, elannyira, hogy egy pohárba gyűjtött tuczet ily rovar világa mellett kényelmesen elolvashat kegyed egy jó magyar regényt.

Itt láthatja még a kis mecsért is (*Lampyris splendidula*) és a nagyon ritka félszárnyu vilárt (*L. hemyptera*), mely leginkább a burgonya földeken tartózkodik. Én ezt Erdélyben csak még egyszer észlelhettem. Minthogy a mecséreknek nemcsak rovar, hanem lárva és báb alakjai is világitanak, azért beszélnek némelyek világitó nyüvekről is, gyanítják hogy testök ezeknek is át van hatva a phosphortól. — Hol kívánhatni ennél osodaszebb látványt; a repülő fénykarikák sűrűn metszik egymást s a kis tért sárgás zöld lazurszinben bengali fényként világitják meg.

Már elértük tanyánkat — éjjeli vendégszerető udvarházokat, melyek egyikének romladozott szárnyából a halálkuvik (*Strix passerina*) félelmes hangja jelenti az éj beálltát. Ime átnyujtom hát azon virágbokrétát, melyet a reggel gyűjtöttünk a fütől hullámozó oldalokon. Közte a hegyi halkotu (*Fritillaria montana*) az uralgó szenvedélyek — a vékony levelű bazsál (*Paeonia tenuifolia*) pedig a pünköszi királynők jelvényeit helyettesítik, míg a szennyes tarorja (*Phleobanche Laxmanni*), a puja baraczk

(*Amygdalus nana*) és a fehér zanót (*Cytisus lencanthus*) némely levelészek és lepkék hű másolataiként jelentkeznek; mindnyájan pedig a mezőség sajátos növényei. Nem ohajtom hogy e virágok végzetteljes jelentéseivel álmodjon.

Most pedig engedje meg hogy kívánhassak kegyednek, jó éjt! osendes éjszakát!!

EGY HAVASI TÁJKÉP.

Ma egy csodaszerű egészen új világ tárul fel előttünk — a királykö magas csucsán állunk. Fellettünk az ég azurjában lángoló napnak tüzsikrái perzselik arcunkat, míg lábaink alatt a cikázó vilámok seregei, a fergetegek viharzó táborával, a mennydörgés harsonáinak riadó hangja között verseny harczokat vívnak.

Valójában magasztos egy látvány s még azok előtt is, kik gyakran látogatják meg havasaink 7---8 ezer lábnyi osucsait, mindig a legritkább természeti jelenségek egyike marad. Hát még most midőn a süvöltő szélvész a felbőszült esatározók közé ront s könnyedén veri szét a nehéz felhők záporaiban még el nem vészett elleneket? — Viszont a legtisztább fényben ragyog minden alattunk a mogorva elemek darab időre egymással kibékülten vonultak menhelyökre. Körülöttünk a legmélyebb csend uralg, csupán csak távolról morog még néha mérgében a mennydörgés hogy küzdhelyéről oly könnyedén elüzetett.

Telepedjünk le ide a szirtnek nyugoti felére, hol Erdély páratlan viszhanja a 18 szótagu mon-

datokat is a legtisztábban adja vissza, s tartsunk egy kis szemlét a minket körző vidéken.

Látja kegyed mig a költőnek regénytárgya kidolgozására, csalódásokban megrepedt szívek és repkényfonta bemohosodott várromok szükségesek; addig a természetbuvár romantikája a végkép kiapadt vízmedenczék, a kialudt vagy működő vulkánok, s a fellegek közt czikázó villámokban rejlik. Egyedül az ő phantasiáját támogatják tényleges események, mig az elsőnek gondolatszikrái csakis az ábrándok világában rajonganak szanaszét.

Ki hinné hogy az ember hazánkban a villámok s mennydörgések felett is állhat? Pedig lám ma is úgy volt, de mig ennek élvezhetése nálunk a ritka szerencséhez tartozik, addig Délamerikának magasztos Cordileráin gyakran voltam tauuja e nagyszerű tüneménynek.

A fellegek légbeni úzásának elmélete azonos a fennlebegő léghajóéval. A felleg a szerint emelkedik vagy száll alá a mint teriméjének nehézsége az ugyanakkora általa kiszorított térfogatu levegőnek súlyánál kisebb vagy nagyobb. Önként következik tehát, ha a körlégben például csak 6 ezer láb magasságban áll helyre a megkivántató súlyegyen, és mi a Királykö szirtgerinczén még 7 ezer lábánál is fennebb állunk, hogy az égi háboru (ha a felhők a villanyos gyúanyaggal történetesen már túlélve voltak) lábaink alatt tüzeli ki magát.

Csaknem fél Erdély fekszik szemeink előtt. A napnak függőleges tekevilágítása a hegyektől hul-

lámzó alanti vidéket egy téres síksággá egyenliti ki, mivel a földemelkedések árnyképei hiányzanak. Csak később, különösen napáldoztával a rézsutos világítás következtébeni árnyazatok által lesz tisztán ki-vehető e hegy-völgyes vidék.

Hazánk havasaiban sehol se lehet phantastikusabb alakzatokat látni mint e mészkő képleteken. Amott egy várromot ábrázol a szaggatott küllemű mész-szirt, s négy szögletét bástyák helyett antedilüvialis oriás állatok őrzik. Mellső ormáról mintha épen most laszitaná a mélységbe hűtelen nejét a féltékeny dulló. Vegye csak elő ikertávcsövét, — ott a szédítő merevélyek aljában térdepel előttünk egy fejellen bizarr test, kinek nyakát most szelé ketté villogó bárdjával a kegyetlen bakó, s mintha összekulesolt kezekkel esdve fohászkodnék felénk, hogy viszont egy koronás főre juttassuk. Hát itt mily élet-hiven utánozvá a mogorva Sphinxek, az egyiptomi oriás szobrászat e csoda szülöttjei. Minden úgy néz ki környezetünkben, mintha földünk fiatal korában a vihartól hullámzó tenger rögtön szirté merevedve, a titánok csataterévé változott volna. Százanként he-vernek a távol horizonton a különféle szirtalakzatok évezredek óta meredten és mozdulatlan, s csak is ennyiben különböznek ama mozgékony rémes jelensé-gektől, melyek a láthatáron nyugvó színes fellegek-ből koronként oly észrevétlenül alakulnak át.

E pontról felel meg legtisztábban kérdéseinkre, királykö hirhed viszhangja. Kisértse csak meg kegyed e 16 tagu hatméretű (hexameter) verssort: „Cserha-

lom a te tetőd diadalnak büszke telője:“ Nemde mily gyönyörű hangozattal s tisztán érthetően szavalja vissza! Soha se tudom ilyenkor felejteni a caphorni Magellán útja körül fekvő kis szigetek egyikét, hová egykor úszó palotánkat egy borzalmas tengeri vihar zátonyra löké. Unalomüzből míg hajónk ismét lengővé tétellett, összebarangoltam a kővé vált mereven hullámokat. E sziklák zugaiban mindenütt néma csend uralgott, minden élő lény kerülte e borzalmas szirt labirintokat, s csak danáim ébreszték fel álmaikkól a talán évezredek óta szendergő viszhangokat. Itt dallám el a magyar marseillaise-t, Rákoczynek költötte gyönyörű danáját, a viszhangok csak töredezzve utánzának — elárulák hogy most hallanak először magyar hangokat.

Veszi észre mint recseg alattunk ülőpadunk párnája, melyet Flora istennő terített e szirtgerinczre, fáradt látogatóinak nyugágyára, talpunk alatt pedig minden nyomra porczognak holmi korállfelé képződmények. Ezek mind a zúzmok számtalan fajából állanak, s bár a nap heve most szárazzá s keménynyé aszalta is őket; de azért még is csak tetszhalottak s egy éjjeli harmat képes beléjük új életet lehelni. Még azok is, melyeket kegyed piczin lábával most tova rugott, majd nedütellen viszont a talajhoz vagy fajmassaihoz tapadnak, mivel a zuzmoknak minden más növények felett azon különös sajátságuk van, hogy a legkisebb érintkezési ponton is egymással rögtön összenőnek. A zuzmók a növények e proletariusai élettörténelmileg is fi-

gyelemre méltók; ugyanis ők azon tájtól, melyhez ragadtak legyen az bár szirt vagy fatuskó, tartozkodási helyen kívül egyebet mit sem igényelnek, a lég, harmat, és eső kegyelméből majd kinyerik ők aztán tápszeröket. Legtöbb van körülettünk izlándi vértéc (Cetraria islandica), továbbá a Párméliák és Cladoniák fajaiból, mely utóbbiak ezen szirt tömkelegben tanyászó köszáli zergék (*Antilope rupicapra*) fő téli táplálékát teszik.

Mily festőileg veszi ki magát ott alant a völgyben egy orias czukorsüveg kupjára épült lovagi várnak valódi romja, melynek egykor fényes termeibe most már a csillagos ég is betekinhet. A mellette fekvő kolostornak izmos falait pedig a rajta termő pirosfürtű berkenyék (*Sorbus aucuparia*) gyökei hasagatták szélyel, mintha beakarná azzal bizonyítani, hogy ez új században nem illenek többé a szemfényvesztő zárdák, és hogy a szabad természet nyílt imaháza, a rejtélyes elzárkozottságnál sokkal magasztosb és szentebb fohászokat képes felkölteni az emberi kebelben.

Hagyjuk ide az örökös hóval határos regiokat, s velök az Álpok lángoló rózsáit (*Rhododendron chamaecistus*, et *hirsutum*), az ég azurját is megszégyenítő havi tarnicsokat (*Gentiana nivalis acaulis*) s a havasók halhatatlan emlényeit (*Gnaphalium leontopodium*) – és szálljunk le ama fennlapályra, hol az Aquilégiák a kosbor (*Orehis*) család számos tagjával diszelegnek. Az első virágai hasonlítanak egy fészkek körül repdeső galambfi csoportozathoz, honnan

a diszkerítészelben *Columbina* nevet nyertek; míg az utolsók csodaszertü torzalakjokkal bármely fűvésznek legbizarrabb phantasiáján is tultesznek. Ez például annyira hasonlít egy légyhez, amaz pedig a pillangóhoz (*Orchis myodes et papilionacea*) hogy a mellettök elvonuló mézgyűjtő méhe nem is száll e virágokra, gondolván hogy azok kelyhei az ábrázolt rovarok által már el vannak foglalva. Tova leng magas karcsú szárán a tarka czipőke (*Cypripedium calceolus*) egy kis papucsához hasonló veressárga virágával, mely azonban még a piczinyke lábu chinai hölgyet is zavarba hozná, — amott pedig a madárfészek bangó (*Ophris nidusaris*) rejt fészekalaku szirmai között egy tojásain ülő kis madárkát. Valójában a kosborféléknél az elemző növénytan minden győzelmi büszkesége végkép elenyészik.

Itt e magányban sétálgat nagy büszkén a búbos banka (*Upupa epops*) hosszan görbedt csőrével a gyepből vagdolván ki a rovarok bábjaikat, de minthogy zsákmányát nyelvének rövidsége miatt le nem nyelheti, feldobja azt s úgy kapja be szájába. A kigyodzva csörtető havasi patakból kiálló köveken a nagy sárga billegény (*Motacilla boarula*) áll őrt a vízi rovarok felett, szüntelen billegő hoszu farkával a szép mosónők sujkolásait utánozza talán? A hegyi zuhatagnak magasan felporzó vizgyöngyeinek finom fátyola közt, a nap sugára örökös szivárvánnyal játszik, mely körül a villogó fátyolkák s hártványok (*Libellulinae*, *Sirex gigas*) ezerei dongnak. Hallja! mily szeliden viszhangzik a pásztor tilin-

kónak mélabús zenéje — a nyáj kolompjai s a húros és magányzó rigónak (*Turdus viscivorus*, et saxatilis) lassanként elenyésző merengő dallama közt, s mily szeszélyesen vegyül ezzel a szirtek őrmairól lehangzó havasi csalogánynak (*Accentor alpinus*) kellemes danája. Ily helyekre költöztette a gyönyörű görög hitrege az erdei nymphák és dryadok szerelmi enyelgéseit, és a satyrok hölgyölelő tánczát, valamint a magyar költészet Hymfi szerelmeit. — Igen! ily helyeken a világ zajában életunt ember is viszont magához tér, szive megifjodik, s lehangolt kedélye újra felvidámul. A természet itt örök időkön át szépnek s fiatalnak, s az élénk erdők zöldje mindig zöldnek marad. Az elvonuló vihar évezredek óta tekint le e magányzó magoslatokra s visszaérkező vándor madaraink évezredek után is elevennek találандják e tájképet, hol a természet folytonos anyagcserélés által, a nap s csillagok szeme láttára irt ki s állit elő új teremtményeket, bár figyeljen is arra az ember vagy nem, ki csak egyik tagja mind azon szervényeknek, kik alkotásokra nézt. mindnyájan ép oly tökéletesek, mint ő maga.

Ezen alól kezdődnek a végtelen őserdők. Bennök a nagyszerű buja növényzet közt virulnak havasaink napraforgói: az arany sűgáru zergefü (*Doronicum*) a sebforrasztó arnicával. Tegyük be fűvészszelenczénkbe még a pontozott kornist (*Schwertia punctata*) s a nemes májfűnek vagdalt levelű kék porhonu nővérét is (*Hepatica angulosa*). Itt tanyáznak

a hazánkban még ismeretlen szárnytalan nejlü orgiák (*orgyia antiqua*, gonostigma).

Mily egyenes rendben nőttek itt a magas fenyők, mintha valaki ez előtt századokkal sorjában sinormé-
tékre ültette volna őket. Ha körülnézünk könnyen ki-
magyarázhatjuk ez egyenes sorok okát: amott egy
százados vén törzset lerített földre évek előtt a vihar
s elmállott héjjára a szomszéd fákról fenyőmagvak
hullván, azok most kicsiráztak s már árasztói ma-
gassá nőttek. Úgy állanak az elnyult fagerinczen e
kis fenyő cserjék mint „Bájbirágnak“ glédába állított
liliput katonái. Évek teltevel az egész fatörzs rendre
televény földé mállik szét, s a rajta lévő kis cserjék
majd magas sudaru fenyökké nővendik ki magukat,
megtartván eredeti sorban állásukat. Hasonlóan e
falábokon ágaskodó hatalmas jegenye fenyőnek cso-
daszerű alakja sem rejtély többé előttünk. Ugyanis
hajdonában egy letört fának földben maradt ölnyi ma-
gas csutkjára fenyőmag hullván, azon a már emli-
tett módon gyökeret vert a kis embryo. Később a
fatuskó egészen elmállott, a rajta élő fenyőcské-
nek egymástól elválva maradt gyökszála pedig kü-
lön külön a málladékon át a földbe hatoltak s most
miután a 3 gyökszál közt a régi törzsnek legutolsó
maradványa is végkép eltűnt, ott áll bölcsőjének
elporlott helyén a háromlábba állított örökzöld lobor
mint egy góth izlésű eleven toronynak nagyszerű
mintája. Ugyvan! a Góthok minden kétségen kívül
a fenyőfák egszeféle törekvő magasztos alakjától köl-
csönözték gyönyörű építészeti modorukat.

A tulsó oldalani őserdőt egészen leseperte a vihar, úgy fekszenek a már elszáradt hosszú törzsek egymáson, mint Pálmyra romjai közt a ledőlt oszlopzatok. A fenyőfák gyökei nem hatolnak függőlegesen a talajba, hanem csak fekirányoson terjednek szét a föld színe alatt, ezért dönt aztán egész fenyveseket oly könnyedén halomra a szélvész; míg a tölgyesek ellenkező ok miatt a legviharzóbb orkánnal is daczolnak s ingallan kiálják vele a versenyt.

Ott sütköznek a fenyőágok magassan fellobogó lángja mellett a zergevadászok, kik körben ülve úgy látszik nagyon mohón falatoznak az ugynevezett g i r g ó b ó l. Legszellemdúsabb ornithologusunk Csató János következőleg emlékezik ezen étel neméről: „készül pedig ezen antidiuvialis modorban főzött iz é a vadkecskének azon részeiből, melyeket minden valamire való háznál elszoktak dobni — készítik pedig hátszegvidéken a klopótivai golyvás oláhok nem épen a legtisztább kezekkel; és már most jó étvágyat kívánok mindazoknak kiket balsorsuk oda-kárhozottatott, hogy kénytelenek egy ilyesmit tartalmazó csorbás fazék körül -kezőkben be nem falható vastag fakanalokkal- ülni.“ sat. — Remélem ez étek neme nem fog kegyednél nagy étvágyat szerezni.

Mit gondol mért hullanak körülöttünk a magasból magva-fosztott fenyőtobozok szüntelen a földre? Tekintsen csak a jegenyefenyők legfelsőbb ágaira, látja mily szorgalmasan keresgéli ki e magvakat lefelé fordított fővel csüngve a tobozokon hazánk kajdácsainak egy kis csapatja. Épen olyan jól kúsznak ezek, mint a forróvi papagályok a pálmagyümöl-

csökön. Kegyed még nem ismeri e madarakat, rögtön lelövök néhányat belőlök, úgy is lakmározás közben nem sokat figyelnek a fegyverdurránásra. Im előttünk hever már három példánnya a keresztorú szárnyasoknak, köztük a szalagos Keresztcsőr (*Loxia bifasciata*) látom békésen éldegel a közönséggel (*Loxia curvirostra*) azonban ennek csörkávái jobban keresztezik egymást s tollzatának színe is időkoronként nagyon változó, míg például egyike fiatal korában sárgazöld- addig a másik cárminvörös színben piroslik.

Minden hazai szárnyasok közt egyedül e madárban fejti ki a zordon tél jeges hava, a forró szerelmi ölelkezések égető mámorát. Ezért a zuzmok és mohák fonalaiból már Karácson körül művészileg fonja meg fészket s januárban a legnagyobb fagyban éteti kiköltött fiokáit a fenyőtoboznak ugyan ekkor zsendülő magvaival. Ha később költene úgy nem lenne mivel étetni fiait, mivel a fenyőmagvak akkorra már nagyánt kihullak tartójokból.

Mint hogy már az ősz derekában vagyunk a madarak vedlése az az tollzatok változtatása is nagyánt bevégződött. Eddig mind azt hitték az ornithologok, hogy a madarak nagy része évenként kétszer vetkezik t. i. tavasszal és ősszel. Az elsőt nászmeznek nevezték mivel párzás idejére már készen volt vele a madár, az utóbbi pedig a téli tollzatot szülte. Azonban ma már bebizonyult, hogy a tavaszi meznek színbeli különbsége nem a tollak cserélésében, hanem a toll színének változásában rejlik. Például midőn tavasszal a seregély (*Sturnus vulgaris*) téli ván-

dorlásából hozzánk visszaérkezett homályos halvány színű fénytelen mezzel bir, de mihelyt ivarzási idejük be kezd állani, tollzatok színe azonnal ama eléggé ismeretes kékeszölden csillogó zománczot nyeri. A kálitkában élő madarokról tudva van, miként az őszi vedlés annyira igénybe veszi egész szervezőtöket, hogy ez alkalommal gyakran elhalnak szegénykék. Nem valószínű tehát hogy tavasszal midőn a minden ösztönök leghatalmasbika a tenyészítő erő áll elő, ugyan azon időben a vedlés romboló ereje is működne; hanem ellenkezőleg az ivarzás elevenítő ösztöne alkalmával a tollzatba is színélénkítő új nedvek tödülnek.

Ki a tollakat minden életnélküli képződményeknek tartja, az gondoljon csak azon körülményre, hogy hajszálainkat egy nagyszerű lelki vihar, mily hirtelen képes megőszíteni.

Figyelmet érdemel még, hogy némely tollzat ragyogó fényre, mint például azt a kevély pávánál látjuk, nem valami belső festanyag, hanem az áramló fénysugárok különböző szegésének eredménye. Ha kegyed a pávának gyönyörű azurkék nyaktollait (mint én azt már több ízben észlelgettem) gorcsó vagy microscopí vizsgálat alá veszi, úgy azok az áthatoló világosságban homályos barna színt mutatnak, ellenben a visszaverődőben a legtündöklőbb ércfényben ragyognak. A kegyed hattyunyakát ékítő keleti gyöngysór s függőnyeinek brillántjai nem azért csillámlanak oly pazarfényben, mintha a kagyló gyöngyházában vagy a gyémántokban valami festeny rejlene, hanem ez eleven szivárványszínek, a

fénysugarok különböző szögbeni megtörődésének szüleményei.

Itt van már őszelő 23-dika, az éjnap egyen- nek ez éveni második győzelme — ekkor áll be nállunk az ősz, míg a nagyszerű délámerikában a tavasz kezdődik. Én is voltam egykor oly szeren- csés az újvilágban, a szabadság e classicus hazájá- ban, másfél év alatt három kellemős tavaszt egymás- után élvezhetni, anélkül hogy e közben a zordon télnek ideje lett volna bár egyszer is buvárlati éle- ményeimet megzavarhatni. Nemde különösnek tetszik ez állításom? Pedig úgy volt — a talány megfejtését kegyednek e tárgyban szakavatottságára bízom.

Nézze csak az Afonyák mindketteje (*Vaccinium myrtillus*, et *vitis Idaea*) a fekete a pirossal egyi- ránt megérték. Az elsőnek íze eléggé kellemes, míg ez utóbbi havasi megynek is megjárja. Az összeku- szált havasi folyondárok közt (*Atragene alpina*) már kezd a bokrok közül kikattsingatni az őszi sáfránka (*Crocus iridiflorus*). A Berkenyék bogyói, a havasi Bodzákéval (*sambucus racemosa*) skarlátvörös színt cseréltek. A hegyi rétek füvenyeit a pákok ezrei my- riád szálakkal fűzték egymással össze, mely hálóza- tot most a szél, selyemszálak alakjában tova hord. Felettünk az áthuzodó vándor darvak (*Grus cinerea*) kelepelése halszik. A növények telyesíték utolsó leg- szebb feladatjokat - gyümölcsök érlelését, melynek viaszszerű harmatja mindig fel tudja étvágyunkat költeni. Semmi kétség többé, hogy az ősz már megér- kezett.

A gyümölcserés a növényélet legcsodászerűbb jelenségeinek egyike, de egyszersmind egy nagyon bonyolodott vegyműfolyam eredménye, melynek magyarázatával kegyednek most adóssa maradok. Csak annyit említek, hogy egy fa gyümölcsének és ágának megérése közt lényeges különbség rejlik, ennél az anyagcsere minden vegyészeti működése a sejtek megfásításában öszpontosul, míg amannál az ehető sejtrétegekből minden keményítő péppé s kocsonnyá bomlik szét s alakul át. Egy dilettans még távolról sem gyaníthatja a chemiai metamorphosisok azon bonyodalmas sorozatát, melyen a gyümölcsnek fokozatonként okvetellen át kell mennie, hogy ízlelhetővé váljék, sem pedig azon erők s anyagok számát, melyek annak megérletésére mulhatatlanul szükségeltettek.

Nemsokára beáll az őszi második jelvény — a falevelek színvesztése. Ki ne ismerné a lomberdők őszi színvegyületének kellemes árnyalatait? Mintha őket életök alkonypirja fénysugárral kívánná még egyszer dicskoszoruzni. Az egész gyönyörű jelenség a levélzöldnek (chlorophyl) az őszi napfény- s a sejt többi alkresze általi könnyüded szétbontásából magyarázható ki. A színvesztett levél rövid időn el is hal, de halála előtt a tavasz minden szinpompájának hatványait egyesíti magában. A sárga és veres szín az ő végtelen árnyalataival (nuance) alkotja az őszi utolsó disztét. E pazarfényű színezet nagyszerüségéről csak annak lehet fogalma, ki észak-amerikának mérsékelt zonáit őszi idején beutazta. A

mágnoliák és tulipántfák e szabad hazájában, hol azok törzseit biborba mártott folyondárok körzik, melyekhez a tölgy és juharfák mintegy 50 faja társul, különösen a Hudson folyam partján oly ragyogó panorama terül el, hogy utánczása soha egy művész ecsetjének sem fog sikerülni. Minden eddig látott őszi tájképek közül ez okozta szellemi élményeim legnagyobbikát!

Ha majd a levelek lehultak, a fa viszont új rügyek alkotásán dolgozik a kikelet számára. Ily úton nyújt kezét az őszi P o m o n á a zuzmarás szakállú telen keresztül a tavaszi mezben tündöklő F l o r á n a k. A természet soha sem hal ki, csupán csak a zajos élet hangzik el olykor az év szinpadáról. Épen a természet e változékosságában rejlik az isteni kék! Hol a cserélődő évszakok hiányzanak, ott hiányzik a fellegős művészet is, ott nincs tudomány — nincs szabadság! ott csak élvek és szenvedélyek uralkodnak a szellemen s tartják azt rabbilincseken.

Mily csendes vala a mai ősznap, egyetlen falevél sem rezgett még. Ilyen az amerikai ugynevezett indiánok nyara, mely őszelőben kezdődik s mintegy husz napig tart. Ez idő alatt egyetlen báránnyfelhőske sem jelenik meg az egen, s magok a zephyrek is szunyadnak a nagy tavak partjain. Ilyenkor a madárzene is haldoklik s az egész természet néma és halgatag.

Leértünk valahára az elegendes erdőbe, hol a fenyők a bükkök társaságában emelkednek a tölgyesek felett. Az esti szellő is megérkezett s a fák koronáin fog éjjelezni, melynek leveleivel elis kezdte már

enyelgéseit, mintha panasználá, hogy magyar hazánk nagy térei felett szótalan kellett átvonulnia s kérné fáink szellemeit a dryádokat, hogy némaságán könyörülve, őt hanghoz juttassák. Erre hullámszöveg is kezd a keleti szellő gyöngéd lüktetése, a zephyrek ismeretes susogása, a villanyos szelek szeszélyes dallamaival,

Minden fanemnek meg van sajátos zöngéje. Hal- szik is már azoknak titoktelyes hangversenye, melyet aeol-hárfájokon oly remekül zengenek. A fenyők csendes mély hangjára, mely közé a szilfalombok hos- szura nyújtott fohásza a nyír rezgő leveleinek tremu- lojával vegyül, nemsokára közelkezik a vihar kar- dalának vad üvöltése, hól a tölgyek zivataros rival- gásai, a bükkök sípoló hangjával s a juharfák zugá- saival versenyeznek.

Siessünk! bennünket is könnyen meglephet az éji homályban bolyongó fergeteg, A nyugtalan fogat már úgy is régóta várakozik szellemdús urnőjére — — Isten kegyeddel! Ezerszer — végtelenszer!! — — Lehet hogy együtt tett kirándulásaink vázlatát egykor papírra teendém, s ha akkor soraim által bár egyetlen delnőben fogom is felébreszteni az éle- ménydús természetbuvárlat utáni vágyat, úgy fel- adatom meglesz oldva, — Éljen kegyed boldogul! Ha majd évek teltevel virányos kertjének illatos ró- zsafolyondárai közt a multakon el-elmereng, s olykor a kékszemű nefelejcsék szelid nemői feltűnnek em- lékezetében, jusson akkor eszébe a kegyedet mindég hön tisztelő természetbuvár.

ÚTI VÁZLATOK.

X.

Nápoly 1857. martiusban.

A közlekedéseszközök jelen állása szerint felül az ember egy zárt üveges szekérbe, robogni kezd a vonat, vagy csattingatnak a lovaknak és 20—30 óra alatt az egyik fővárosból a másikba jut. — Nagyon szép dolog; magam is igen szeretem, hogy lehet sebessen haladni; de nehogy azon tévelyben éljen az útas, hogy, e szerint haladva, ő egyik vagy másik országot látogatta meg. Láthatott sok nagy várost, sok vendéglőt, számszerint nagyon sok embert, százféle észrevételei lehetnek az utazók sergét, a vendéglők elrendezését, szolgálatát és szolgáló személyzetét stb. illetőleg, — és mindezek lehetnek igen érdekes dolgok, — de emellett igen ferde képzelete lehet a nemzetről, ferde magáról az egész országról.

Rómától Nápolyig magam is ilyen formán utazván, egész nyíltsággal megvallom, igen keveset tudok eme, lehet épen nem érdektelen, útról mondani. Megkísértem azonban egy kis vázlatot alkotni emlékeimből. Mit lehet így haladva felkapni?

Estve indultunk el Rómából. Estvényt csak

hamar félvilágossá a leggyönyörűbb holdvilág tette. Balra mellettünk magas sziklás hegyek, jobbra a síma tenger, előttünk a rabló és regényes hfrü pontlani mocsárok, felettünk a halvány hold: lehet e rossz neven venni ha így, a magánosan haladó posta-kocsiból, addig gyönyörködik az útas a néma és érdekes tájban míg a gyönyör ábrándozásba megy által? Nem sokat mernék olvasóimnak az éj képeiről beszélni nehogy olyakat is soroljak a látottak közé mi csak agyamban volt..... Az ábrándozás magában már félig álmodás: ki tudná a százszori elszunyadás és újra felserkenés képeit egymástól biztosan elválasztani? ki tudná megmondani: ezt láttad, ezt meg képzelted látni? Nem fárasztom olvasóimat azok elősorolásával.

Reggel a tengerparton Terracinában voltunk. A meredek sziklás hegyek, a szűk völgy, a tenger, igen széppé teszik Terracina vidékét. Ezt jobban élvezhetni egy szabad pontot kerestem a tengerparton. És ime! a távolban a tengernek messze elnyult tükréből egy csodálatos sziget, egy merész alaku kőszirt magasan emeli éles reczés homlokát: Capri szigete! Ah! tehát azon hegyes magaskúp melynek tetjéről a hajnali szellő vékony sujtásban mesze hajtja a felszálló gőzöket, tehát az a Vesuv! Igenis! Nápoly hirhedett vidékéig hata tekintetem..... Hihetőleg sokáig gyönyörködtem volna eme képben, de az embernek köz-alkalmon utazva nincs szabadsága: szabályosan kell mozogni mikint az óra jár. Lovakat váltottunk, tovább haladtunk.

És haladtunk magas sziklák tövében kanyarogva a tenger partján, — majd pedig eltávozáink a tengertől, ott hól nyílt a hely. Későbbre kopár hegyek közé jutottunk egy szük útra, melyet régebben oly híressé tettek félt és bámult kalandos rablók. Ittri környékén voltunk. — Tovább újra a tenger partjára értünk. Jobbra maradt el tőlünk Gaeta, gyönyörű öblével, melyet mi Mola-nál érintvén gyorsan hagyunk oda. Azután kies, termékeny völgyek, — kerkkel borított lankás oldalak váltogatták útunkban egymást Capuáig. Capuában vasúthoz jutottunk. Szürkületben indulva egy vasút-vonattal tovább, sebesen robogtunk el Caserta mellett és setétben értünk Nápolyba.

Kevés de mindőszeve is csak ez mit ezen útról mondhatok.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A természet egy csodájával fogadott Nápolyban. Magasan fenn a néhól még hóval borított tetje a Vesuvnak megvilágosodott. A hideg kövek közül izzó veresen sütött ki az olvadt láva. Elhomályosodott midőn a látómező visszavonult és újra fénylett midőn nagyon kis kirontásokat téve újra feltölt. Különös egy látomány: fagyos tető alatt benn forró tüzet találni. Különös, de e tekintetben a Vesuv nem páratlan.

Nápoly és vidéke ha legelébb természetcsodával is fogadott: nem tárt fel egyszerre mindent. Nápoly a csodáknak fészke,

Hiszen, nem csodája e a természetnek egy oly fekvés minővel Nápoly bír? Egy nagy öböl partján

félhold alakban lankásan emelkedő oldalakra van építve. A Vesuv tövében kezdődve és a parton vonulva a fő rész egészen szembe kerül a hatalmas tüzokádóval. Az öböl belső részére egy nagyon termékeny és kertekkel borított völgy hoz Capua fölé, a melylyel szemben egy pár mértföldre Capri szigete kopár és meredek sziklái emelik éles csúpaikat majdnem 3000 lábira a víz tükre felett. És a tenger vize a száraz és Capri szigete közt oly tiszta és oly igen szép élénk kékeszöld minő arra kell, hogy a világhírű Grotta azurra-t alkossa. *) — És a természet mintha azzal sem érné be, hogy míg a nap árasztja fényét csak addig legyen a felülmulhatlan vidék tündöklő, oly ragyogó fénnel áldotta meg a esillagokat, oly szép színnel látta el az eget, hogy ha éjszaka közepén jutna valaki egyszerre Nápoly partjaira, rögtön reá ösmerhetne déli Olaszországra.

Önkénytelenül merül fel az emberben ama kérdés: és az emberek minők? valamint rögtön kutatni kezdjük, akaratlanul is, a szellemi felsőséget ott hól oly egyént találunk ki épséggel és szépséggel van áldva.

*) A Grotta azurra Capri szigeten egy oly barlang melybe benyúlik a tenger, szárazza pedig semmi sinos. A bejárásnál a nyílás mély; de a kapu-nyílásnak oly csekély része ér ki a viaból, hogy csak osendes tengeren lehet azon behatolni; és akkor is igen kis csolnakon a csolnak fenekére lefeküvén. A barlang belsejének színe kék, miről nevét is vette. Azt tartják hogy ezen színezet onnan van, hogy a barlangot csak is a kék vizen keresztül kereshetik fel a világozás-sugarak.

... Minő kérdés?! Nem elég nagyszerű e a Vesuv hatalmas működésével; — minő merészen áll Capri szigete; — minő bájos Baja-nak változatos vidéke; — minő kellemesen ringatja a szellő az egymást üző hullámokat: nem foglal e el mindenkit saját élve? A föld sokat terem, olcsó a macaroni, télen nyáron zöld a mező, reng a fa a gyümölcsteher alatt, rongyosan sem fázni, ablak ha hujja is el lehet lakni....

De az emberek? az emberek!?

A s. Carlo színház fényes és híres; a Museo Borbonico-ban nem egy műremek van, — mind megannyi régi teremtmények; a Pompei-ben kiásott régiségek új világot tárnak fel a buvárnak.... El ne is mulassza senki, de senki, meglátogatni a hamuval elöntött Pompéit. Annyi adat van romjai közt felmutatható mi a nagy multra, az „egyetlen” Rómára emlékeztet, hogy vélhetnők ott ezredév előtt magunkat, az erős, harcias ivadékot, a hatalmas birodalom tagjait láthatni. Egyetlen kincs, a maga nemében, Pompéinek hamu-borított maradványai.... Aztán, a ki idáig eljött ne restellje felkeresni Sorrentó-t. Ott is azon nápolyi tenger van melyet az ember nem győz eleget nézni. Virágot szedhet télen is a több száz láb magas szikla-partok felett; — és közbe közbe egy egy tekintet megérdemli vetni a Vesuvra, mely innen más oldalát mutatja; — és Nápolyra, mely egészen előttünk terül el. Felül áll Camaldoli.... Ah! Camaldoli. És ki nem menne el oda?! ki ne sétálna a fekvéséről annyira híres klastrom-

kerlben? Egyik felől Ischia másik felől Capri és...

De hát az emberek? hát a jelen?

A jelen!?!... Vigyázni kell midőn Camaldoliba menyünk. Néha kifosztják az embert óra-negyedre a népes várostól; sőt estve, általában, nem tanácsos magára járni Nápoly utcáin.... A s. Carlo színház roppant nagy és néha kitűnő zenét hallhatni benne. Olaszországban az olasz zene otthon van mint hal a vízben. Az utcán is örökös mandolinó-zás, örökös esimpolyázás, örökös zaj lárma.... És mennyi a virág osztogató leány; ama távolban hírhedett virágosztó olasz nők..... És a bajai völgynek valóban oly szép népe van; teljesen megfelel a nagy hírnek..... Aztán, nincsen nap, mondhatni nincsen óra, mely alatt Nápolyban zászlók alatt haladó processiók harsány és áhítatos énekével ne találkoznánk.....

Mind nem ez a kérdés; hanem: minő állásban van a nemzeti fejlődés? mekkora mértéke van a jólétnek? a köz-jólétre törésnek nápolyi nemét mely vonások jellemzik? minő állása van a tudományos-, a művészeti-képzettségnek más országokkal össze hasonlítva? és minő az iparnak meg kereskedésnek? sat.

De hát lehet e ilyeket kérdezni Nápolyban?! A hól oly ragyogva világít a nap, a hól máshelyt ösmeretlen fényben tündökölnék hold és csillagok; a hól oly enyhe a lég, hól oly édes a narancs, olcsó a macaróni, a hól oly bájos a zene és igézők a kökény szemek: lehet e még ott is valakinek valami kívánnivalója? lehet e ideje még másokra is gondolni?!...

Valóban lehet; és újra lehet. Az ember neme-
sebb teremtmény mintsem azon primitív élvezetek-
kel ki lehetne egészen elégitni, melyeket az anya-
természet durván tud neki nyújtani. Az anyagi, al-
sőbb rangú élvezeteken kívül magassabb rangú
szellemi igényei is vannak.

Ezt azonban megadva: minek keresni gyári-
part hól nincsen füstölgő gyár-kémény? minek ke-
resni kereskedést, hól oly gyéren állnak a hajók a
kikötőkben? minek kérdezni: szorgalmas é a nép;
tehetős é a nép? midőn ezrenként ácsorognak túnyán,
piszkos és rongyos öltözetükben; minek kérdezős-
kődni a tudomány és művészet állásáról, midőn....
de jobb lesz még azt is elhallgatnom, hogy ezekről
miért nem szólok és Nápolyban miért nem fellelhetők.

Nem szándékszem ezen szellemi hanyatlás, ezen
országos élethiány okait vizsgálni, annak tulajdon-
ságait mutogatni;— de annyit mondhatok, hogy, ha-
csak nem valami olyan tanulmányt akar valaki ten-
ni ez országra nézve, minőt a sebész midőn a seb
tulajdonságát vizsgálja — : nézze az útas Nápolyban
és környékén a vidéket és el fog ragadva lenni;
nézze a természetet: meg fogja lepni nagyszerüsé-
ge; nézze a régiségeket: megilletődéssel fog el-
mélkedni a százados és ezredéves maradványok közt
az emberi hatalom mulandóságáról, a jelen csekély-
sége és a jövő bizonytalansága felett, és — ha tet-
szik, — ám tanulmányozza az útas a művészetet, habár
erre már Nápoly nem oly alkalmas hely mint több má-
sok, — kutassa fel az antique gyönyörű szobrokat és

keresse fel az olaszok szenvedélyes, szellem-és dallam-dús zenéjét: mindez gyönyörrel fogja eltölteni; de a népre az országra ne nézzen. Ha lehet vegye úgy, hogy az nincs körülötte.

XI.

Messina, 1857. április.

Furcsa tartomány ez a Sicilia szigete!

Egy alkalmas viharos kis tengeri út után érkezünk Palermoba Nápolyból jöve. De hamar kipihentük az utazás szenvedéseit egy olyanmű kényelmű vendéglőben minőket Europa látogatottabb vidékein lehet találni. A vendéglőével egybetaláló magának a városnak is általános képe.

Palermo jókora nagy város, nagy házakkal, egyenes igen jól kövezett utcákkal. Egy tengerparti szép sétány díszíti és oly kikötője van mely, ha nem is tartozik a nagyszerűek közé, mindenesetre tud némi élénkséget mutatni. De, ha volna is egy és más miben megütköznék az európai világhoz szokott útas: oly szép ott a vidék, oly gyönyörű a természet, hogy elnézővé öntudatlan hangolják azt ki gyönyörködik bennök.

Tovább akarván utazni Siciliában, kérdezősködünk az utazás módjáról. És, mit kaptunk feleletül? Lóháton lehet utazni csak, illendő úti-készülettel és vezetővel ellátva, mert igen sok helyt nincs szekérrel járható út és csaknem mindenütt csakis csapszékek vannak, melyekben alig lehet valamit kapni.

Nem voltam ugyan tisztában hogy mindezt szó szerint kell e hinni, de kész voltam az utazás ezen módjára. Hiszen régi őseink is így utaztak; nekünk magyar embereknek ez is adhat valami érdeket az ily nemű útnak. Aztán, az emberek, általán, szeretik a különöst a szokatlant; az egyik egyenesen különczködési hajlamból, a másik azért, hogy újat lássan, próbáljan, okuljon. Bár mi is volt az oka, mindenesetre némi regényes vonzalmat éreztünk a XIX. század közepén Európában egy három hetes úthoz fogni lóháton Lóháton? Ide is el lehetne mondani: kard, az az hogy panganét. Ló is volt ugyan a társaságban egy sokat szenvedt pára, a löbbi öszvér volt, és nekem a négylábuak emez utolsó feléjéből jutott mindöszve is egy igen szerény állat.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Siciliában ily móddal utazva az ember egészen vezetőire bizza magát. Ő tudja mit kell útra szerezni, — mennyit és hol venni; — ő tudja a helyek távolságát, az utakat; — ő ösméri a használhatóbb fogadókat sat. Egész kíváncsisággal néztem készülleteit annak kinek magunkat bérért adtuk ki és kinek gondnoksága alá helyeztük magunkat vagy három hétre. Minden készültek közt némi konyhadények tűntek legelőbb szemembe. Kérdeztem: miért visszük azokat? A felelet volt: azért mert magának kell a vezetőnek főzni Siracusan, Calanian, Messinan kívül mindenütt, magát a majd 20 ezer lakósu Girgenti-t sem véve ki. Tovább kutatva, nem említvén a legközelebbi időre szánt hideg ét-

keket, poharan, villán, késen kezdve minden nemű asztali-készületet találtam, valamint théát, kávé, nádmézet, pléh szelenczében vaj, aztán gyertyát. Vajat mint mondták a szigeten csak Palermóban és Messinában lehet találni; Siracusában és Cataniában juh és kecske téjből készült; gyertyát pedig nem lehet találni, sőt, a nagyobb városokat kivéve, gyertya-tartót sem: általán mécses égetnek.— Talán valami nagyon eldugott csekély helyeken hiszen keresztül útnak? kérdeztem. Általán épen nem, volt reá a felelet, sőt Alcamo, Trapani, Marsala, Mazzara, Memfrici, Sciacca, Girgenti, Palma, Terra-nuova, Palazzolo, Siracusa, Lentini, Catania, Messina, mindmegannyi több ezer lakóval bíró helységek és városok, részint közigazgatási és püspöki székhelyek és tengeri-kikötők.— Különös egy hely ez a Sicilia, gondolám magamban: hát itt a kényelemnek legegységibb kellékeit sem lehet még megtalálni! ? —

Felkészülvén egy szép reggel útnak eredtünk.

Útnak legelőbb a kis de kies és gazdagságáért Conca d'oro nevet viselő völgyen vitt lankán fel. A völgyben emelkedve tűnik még igazán ki Palermo fekvésének kiessége. A tengerparton egy meredek, magas, sziklás hegyektől környezett nagy öbölben fekszik. Közvetlen közelében mindenfelül nevető kertek vannak; és azok a Conca d'oro-n, a kis völgyen, fel egész a sziklás hegyekig nyúlnak.

Már csak a növényzet is meglepheti a télkez, fagyhoz szokott európai embert. A sziklás kopár

oldalákan minden felé nő az indiai fige, és ízekre osztott, nagy lapu ágjaival, nagyságukért, nálunk egyenként diszére válnának a virágházaknak. Alatt a völgyben indiai fige az eleven-gyepük egy része; csakugyan ezen szerepet inkább az aloe viszi, ama mesés száz esztendőben egyszer nyíló és aztán megsemmisülő virág. — A kertekben átfutott figyelmem azon gyümölcs fákon, melyeket nálunk is lehet látni, sőt fige, olaj, czitrom és narancs fát is annyit láttam már hogy többé nem voltak ujságok számomra, de annyival nagyobb figyelemmel néztem a fényes, apró, ákáczsabásu levelű szt. János kenyér-fát és az imitt amott szabad földben is emelkedő pálma-szilva. fákat. Sicilia meleg tartomány, de ennél a pálma-szilva még melegebbet igényel. Egy lehullatt gyümölcsöt megkostolván azt igen fanyarnak találtam; lehetett volna pedig ideje nyáron, őszön és télen át megérni. Mindamellett azonban hogy emez utóbbi gyümölcs, a forró ég-öv eme nemes gyümölcse, nem fejlődik ki Siciliában, elég ösmeretlen növényt különös alaku fát és bokrot tudnak felmutatni Palermo környéke és kertjei arra, hogy az ember órákat járkáljon az addig csak virágházakban látott, képek után ösmert, vagy egészen ösmeretlen alakokban gyönyörködván. —

A Conca d'oron feljebb és feljebb haladva mind inkább és inkább tágul a kilátás, mind inkább a távol vonja magára figyelmünket; — és mikor, talán pár percz múlva, újra az eddig mellettünk volt kerteket keressük már többé nem azokat ta-

láljuk, hanem haszonvehetlen földet, kopasz köves oldalokat: oly egyszerre végződik el a dús gazdag föld, kezdődik a kopár.

Még egy óra-negyedi tovább léptetés és a kopár oldalak után vad-regényes de merőben kopasz szűk völgybe jutunk. Tekervényesen vonul az alkalmas jó karban tartott út benne tovább, de midőn az idegen azt gondolhatná hogy a legvadabb rész következik, még egy fordulást teszen és újra a legdúsabb oise felet vagyunk, mely a tengernek egy gyönyörű kanyarulatához, Castellamare öbléig, nyúlik. —

Különös ellentétet képeznek az ilyenmü oise-okat kerítő sziklás és merőben fállan hegyek a közvetlen közelökben kezdődő és megszakadás nélkül terülő mivelt földekkel, mindig zöld gyümölcsösökkel. — Nagyon sok itt a merőben hasznavehetlen kopár oldal, de a közikbe szorult kis völgyek, termékeny öblek, annál többszörös hasznot adnak. Nemcsak hogy olaj, narancs, citrom, manna, fige sat. fákkal vannak csaknem mind beültetve, de a fák közt búzát, babot, veteményeket és egyéb kapás növényeket termesztenek, a legkopárabb köoldalok közvetlen közeléig. — Senki se ütközzék meg benne olvasóim közül, hogy a kapás növények sorát a búzával kezdém; Róma és Nápoly környékén valamint Siciliában általán kapálják a búzát és, mint állítják épen nem megvetendő sikerrel. —

Amint mondám: Siciliában a legkopárabb hely mellett közvetlenül a legkövérebb áll, — és a me-

röben fáttan müveletlen kopasz oldal mellett oly gyümölcsös a melynek földje mélyen felkapálva, vagy felásva, és nagy gondal mivelve a gyümölcsön kívül egy nagy egyéb termést is ad. De hiszen mondám már: Sicilia a különösségek hazája! —

Út közben az idő hamar telik. Egyik nap haladott a másik után, már elhagytuk Alcamot és Trapanit és még mindig meglehetősen jó utat találtunk. Már-már hinni kezdém, hogy az egész lóháton útazás az idegenek kizsebelésére talált fogás, vagy régi szokás, mely túlélte napjait. De hát amint elhagyjuk Marsala városát, alig pár száz lépéssel tovább attól hól a faragott kövekkel készített kövezet bevégeződik, az út is egyszerre csak elfogy. Azt gondolám előbb, hogy valamely elhagyott fészekbe menyünk hova történeti emlék, vagy természeti nevezetesség vezet. A dolog azonban nem úgy volt. Egyenes és rendes úton mentünk Sciaccaba a sők tornyu püspöki-városba melyet egy papnövelde is ékit.

Mégis csak különös hely ez a Sicilia, gondolám ismét. Több ezer lelket számláló városok vannak téglából és faragott-köböl épült és eséréppel fedett emeletes házakkal, piszkos ugyan de nagyobbára igen jól kövezett utcákkal, melyek közt az út csak lovasoknak és gyalagoknak járható!

A lovaglás ugyan magában nagyon kellemes lehet férfiaknak, — és nőknek is; de elhibeti nekem még azon kisasszonyka is, ki legtürelmellennebbül szokta várni azon időt midőn lovag-öltözetben,

a maga rendén felszerszámozott legszebb lóra üljön, hogy egy órácskát, paripája tudománya szerint léptessen, trappoljon, vagy épen galoppoljon, — hogy lóháton utazni igen únalmas. Adatokat lehet erre szerezni esőben, sárban, szélben, hidegben, melegben, nem is említve a fáradság kellemetlenségeit és egyebeket. — Vagy talán ha kényelmesnek nem lehet elősmerni a lóhátos közlekedést: kielégíti a gazdát? Szegény szerencsétlen siciliai szamarak és öszvérek! Alig lehet olyant találni közöttök, melynek háta, oldala fel ne lenne romolva, azon roppant terhek surlása és dörzsölése alatt, melyeket itt reájok kell hogy rakjanak. Egész hoszu szamár sorokat láttam, melyek minden állat oldalára alkalmazott kis átalagokban olajat vagy bort vittek; — sőt láttam oly szamarakat, melyek hátán kő és téglá volt, miket mint építkezési anyagokat kellett rëndeltetésök helyére szállítani. — Olvasóimra bizom, rövidség kedvéért, meghatározni: vajjon ily nemü közlekedési eszközök mellett lehet e gyár-ipar, vagy nem? — Gondolhatja valaki: kereskedőnek legalább mindegy, bár mily drága a közlekedés, mert a szerint szabja meg portékái árát. Ugy tartom csalódnék ki így okoskodna: a kereskedő ott nyerhet hól van kereskedés, hól van forgalom, hól van pénz; mindhárom dolognak hiányzani kell pedig egy olynemü közlekedési eszközökkel biró országban mint ez.

És hiányzik is. Mennyen csak végig bárki valamely, nem első rangu, siciliai város utczáin és figyelmezzén reá minő esemény az ha egy piaster

(tallér) kerül a piacra. Nézze végig mikint hasonlítja össze az árus az ujanan ajánlottat mustra pénzével; aztán asztalára dobja pengését hallani, akkor aprólékosan megvizsgálja nincsen e valahól elkopva, miközben bámész csoport fogja körül az alkuvókat, — magam láttam ezt, — és meg fog győződni felőle: hogy Siciliában nincs sem gyár-ipar, sem kereskedés, és igen természetesen nincs pénz.

Azt szokás magyarul mondani a nagyon régi dolgokról, miknek előállási idejét senki se tudja: vén mint az országútja! Atalán mi van természetesebb annál minő az, hogy miután az emberek egymással egybeköttetésben élnek, az egybeköttetés eszközeit, és azok közt az utakat is, megszerzik és fentartják. Az állam maga is bizonyos egybeköttetés, bizonyos társaság; ott Chól nincsenek utak tartomány lehet, lakhatnak emberek de ország, nemzet alig.

Külömben ha magoktól nem tudtak elég jó és célirányos utak teremni, önkényt foly, hogy a nevezetesebb városok saját érdekekben, és a nagyobb urak az ezredéves családok nagy birtoku tagjai, kiknek rendelkezésök alatt volt a környék, építették meg azokat, vagy maga a kormány. De Siciliában, mint látszik, már igen rég óta nincsenek hatalmasabbacska városok és nincsen a vidéken főnemesség.

Sok nagy épületet lát az ember Siciliában elszórva, melyek gyakran gyönyörű kinézést nyújtó ormokról tekintenek szét: azok majd mind klastromok. Ha az ember a földbirtokosokról tudakozódik sok, különösen magyar ember számára bámulatosan

sok, herczegi nevet is említnek a papságon kívül. De azon birtokosok mondhatni általán pár nagyobb városban laknak; a vidéken udvaraik nincsenek és alig látogatják meg sok évben egyszer pár napra személyesen jószágait. Mikint állhatott elő egy oly nemesség, mely merőben elhagyja a vidékét, mint a rák a lábát, és többé vissza nem gondol azon helyre honnan jövedelmét kapja, a melynek birtoklásánál fogva az ország nevezetes tagja és a mely nagyon sokszor családjának fészke?... Igen érdekes lehetne ezen birtokos-osztályi betegséget és országos csapást fürkészni, de itt igen messze vezetné. — Bár-hogy is állott elő az, most, egy pár városon kívül, Sziciliában ősi birtokos nincs, gazdag ember vajmi kevés. — A ki az uraknak ellensége, menjen Sziciliába és lakjék a vidéken, ott tán boldogul élhet. Arra azonban el lehet készülvé, hogy egyenlő rangu polgártársai miveletlenek, sőt a külcsínnak legegyszerűbb törvényeit sem ismerik, házaik rendkívül piszkosak, a kényelemnek legegyszerűbb eszközei is hiányzanak, a művészet — némi zenészetű tökélyt kivéve, — null fokon áll, — hanem, — legalább mennyire keresztül utazva lehet észrevenni, — úgyhiszem jó és szives emberek közt lakna.

Iráni fennebb, hogy a közép-időben sok helyt egyes vidékek szerint állottak elő az utak. Miután pedig nem állhattak annyira és oly jók elő mennyire az újabb idők igényeit ki tudta volna elégíteni, a jelen országlati viszonyok szerint, a kormányok egészítetik ki az úthálózatokat. — Csodálatos, hogy Sici-

liában ez is, egész a legujabb időkig elmaradt; de most, mint látszik, nagy erővel fogtak hozzá. A készen levő utak nagyobb részét legközelebről készítették és sok kijelölt és készülőfélben levő útvonal van. —

Engedjék el olvasóim, hogy minden napnak külön leírását adjam. Az egyik nap jobbkor másik nap későbbre indultunk; egyik nap 6—8 másik nap 10—12 órát tartott útunk; egyszer szép időben a meleg égetett, máskor az eső bántott és a homály zárta el előlünk a távol láthatárt; és ha hozzá tennők ezekhez mind azon élvezeteket melyeket maga útunk naponként nyújtott, idő vagy út szerinti renddel, birnök azon tárgyakat melyek feletti változatokból állana az egész útinapló. És ne kívánják, hogy minden várost külön leirjak, — a siciliai városok mind egyformák. Mind köből vannak építve, emeletes házakkal melyeknek legkisebb kertjük vagy udvarok sincs, tele tömve; így zöld lomb és árnyék a városban semmi sem lehet, de annál népesebbek, annál tömöttebben laknak bennök. Miután majd mind halvány sárga cseréppel vannak a házak fedve és nincsenek kimeszelve sokszor alig lehet a csaknem mindig hegy ormon épült fészkeket magától a hamuszín kövü hegytől megkülönböztetni. Az útezők mindenütt kivannak kövezve, néhány egyenesek is, de szinte kivétel nélkül piszkosak.

Megemlíthetném még azon óriási romokat melyeket Girgenti, Salinute, Siracusa és más helyek felmutatni képesek; de mindezek igen régi civilisa-

tionak maradványai hogy emléköket tisztán megludta volna őrizni a történelem, — igen nagyon rommá változtatta az idő arra, hogy könnyen megérthetők legyenek, — és igen kevésbé vannak kiaknázva arra hogy útas könnyűszerével hozza juthatna mit azokról tudni lehetne. A mostani Siciliában úgy néznek ki mint fényes paszománt rongyos gunyán.... Minő óriási romok! mennyi hatalom, mekkora képzettség és izlés bizonyítványai.... Eme néma talányok: századokra szóló kérdő és felkiáltó jelek, és a jelenkor-
nak élő vádolói. — Különös hely Sicilia!

Végezetül még egynéhány általános megjegyzést legyen szabad tennem. — Egész Olaszországban kevés az erdő Siciliában pedig alig van. Ez nagyon sérti hazánk bérczes vidéke lakóját. Láttam ugyan egy erdőt az Aetna oldalán, de, bár minő híres legyen is az, nagyon megbotránkoztam benne. Az általam látott jó nagy darab: gyér, elkorhadt és számtalanszor megnyesett cserfákból állott. — Nem mondhatnám mindemellet, hogy fa ne lenne Olaszországban sok, de azok mind kertekben, vagy jobban mondva: nagyobb részint bekerített helyekben vannak a mezőn; a hegyek általán kopaszok. Miután a fák alja mivelt és rendesen porhanyó föld és a kertek kerítésekkel vannak elzárva különben is, igen nagy hiányát érzi az útas Siciliában az árnyéknak. Ezt még érezhetőbbé teszi az, hogy szép gyep sincs sehól. A mi használható föld mind kert és szántó; a mi nem az: kopárság, vagy vizenyős láp. — Egypár-
szor lévén kénytelenek falu és csapszék nélkül ebédi

állomást tartani, burjános vagy kopasz földön egyegy kö mellett vonultunk meg. — Különben a mennyivel az erdő-vegetatio hátrább áll a miénknek, annyival áll előtte a cserje-tenyészet. Tarka-barka virágú tüskés és nem szurós, csodálatosnál csodálatosabb számtalanféle bokor díszíti Siciliát; magán a partok mentén, kövek közt a fvényben, növé-
 anderen kezdve.

Miután kö, mész, szinte mindenütt van, fa pedig átalán nincs: könnyű megérteni miért nincs a legkissebb kunyhó is fából építve, hanem mind kőből.

Siciliának nagyon sok tengerpartja van. A syracusai felséges öblen kívül van még egy néhány jó kikötője. Habár itt a tengeri út is nagyon keveset koptatott is és a kereskedés átalán pang, még is: ez teszi megérthetővé, hogy mindmostanig út nélkül tudtak élni Siciliában. —

Nem lehet letennem a tollat, hogy még egyszer meg ne említsem: minő szép tájai, gyönyörű kilátásai vannak Siciliának. A ki csak egy perczig volt Taorminában, látta a régi görög színház romjairól mikint aranyozza meg a feljövő nap az Aetna feje homlokát, mikint világosítja meg a Taorminából nézve öbölnek tetsző szorost, mely a Scylla és Charybdis hires pontjainál újra kitágul és mikint bontakoznak ki a homályból a szembe levő Calabria csúpjai és megelevenedni látta a tengerparttól a legdúsabb és mindig zöld narancs és olaj kertektől az Aetna kopár és mindig fagyos tetejéig terjedő környéket, az többé nem fogja ezen képet ellefejtteni. — És nem

lehet hogy külön is meg ne említsem az Aetnát, az öt körülvevő számos craterrel melyek néha-néha megdördülve és földrengések közben meghasadva, bocsátják ki oldalaikon a láva tüzes folyamát, mindig sok félelmet és néha sok kárt is okozva. — És, nem tehetem, hogy még egyszer ne ismételjem; mily különös földdarab Sicilia szigete. —

XII.

Siciliából, Messinában hajóra ülven, útunk Nápolyba vitt vissza. Nápolyból, haza felé sietve, egy huzamban tengeren vezetett Livornóig; onnan, vasúton Firenzébe is elfutva és Pisát érintve, szárazon Genuába; Genuából újra a gőz szárnyain repültünk Turinba, a honnan tovább haladva, Milanoban keveset mulatván, a Lago Maggiore-t a Como- és Gardavakat érintve Velenczén át a legrövidebb úton Bécsbe, Pestre. — Láttunk útunk ezen részében több igen szép vidéket, egypár nagyszerű egyházat egynéhány palais-t sat. de sebesen utazva, bizonyosan, alig szolgálhatnék egyébbel olvasóimnak mint az először szembe-ötlő vonásokkal. Nagyon örülök tehát, hogy nem köteleztem magamat út-leírás, vagy úti-napló adására; — inkább végezetre még egynéhány oly eszmével foglalkozom, melyek szoros kapcsolatban vannak az utazással és tárgyaival.

Különbféle czélok miatt mozdul ki az útas otthonjából. Mulatságot vagy elszoródást keres az

egyik; dologban jár a másik; okulni, tökélyesbülni ohajt a harmadik stb. Minden külön szempont szerint más és más úti-terv követendő. És, mindezen úti-rendeket csak úgy lehet megérteni, csak úgy lehet helyes vagy helytelenségek felett ítéletet mondani, ha magunkat minden egyéniségnek, ki utazik, külön helyzetébe tesszük.

Nem veszem rossz neven, ha a művész egyik gyűjteményből a másikig siet és figyelmét egészen egy irányban használva, munkálkodik és emelkedik egy saját-maga által teremtett világban, eszébe sem jutván, hogy körülötte más világrendszernek mozognak alakjai; meg tudom érteni, ha a kereskedő egyik piacról a másikra futva alkuszik, vállalkozik és a közben elfelejti a természet kellemeiben gyönyörködni; nagyon természetesnek látom hogy az, ki orvosa rendeletéből utazik, miként beteg embereknél gyakran van; úgy el van foglalva önmagával, hogy nem igen tudja mi van és mi történik körülötte; — mert : mindezek figyelme bizonyos határozott irányban kötve van. —

Egy igen nagy része az útasoknak multság és elszoródás végett utazik. Legyenek bár azok Olasz- vagy Németországban, és úgyhiszem más helyt is, bizonyos sajátságos közös vonásokat tűntet ezen osztály fel, a melyek, megvallom, nem egyszer hoztak bámulásba.

Egyik vagy másik országban legyenek csaknem mindig sietnek. — Sebesen robog az útas a nagy hótél-ekbe és ott a fényes cselédség és a veze-

tőnek esik hatalmába. A vezető, fejében, vagy az úti-vezérben kész sorozat szerint, a hosszabb vagy rövidebb mulatás igényeihez képest, hordozza az idegent egyik templomból ki a másikba be; — gondoskodik arról, hogy néhány száz szobor és festmény emléke minden nap terhelje az útas emlékező tehetségét; — kocsin, vagy szamaron, — mert hiszen ez is az utazás „juk s“-ai közé tartozik, — vagy gyalog, minden nevezetesebb pontra elvezet, minden természet-csodát magyaráz, oly forma hangból, mint az oskolás gyermek midőn leczkáját örli le; — egyszer levezet az utcán aztán felvezet, hol csak lehet költet, — mindezek közben pedig úgy elfárad az útas, hogy estve mozogni is alig tud. Másnap a tréfa újra kezdődik. — BCU Cluj / Central University Library Cluj

Nem tartom magamat nagyon késedelmező embernek, — de nem állhatom a sürgés, forgás, sietkezés ama nemeit; azok engem kifárasztanak és elkábitnak. Elszoródást, az igaz, nyujthatnak és valami kevés élvezet is. Miután azonban az ember ily módon egyebet meg nem foghat, mint a legszembeötlőbb fővonásokat és főként a külsőségeket: olyan érzékinek tekintem az élvezetszerzés ezen nemét, minő a kis madár csevegése a tavaszi lombok közt gyorsan szökdécselve; vagy ha nem ilyen, akkor: olyannak tetszik, mint azon ember dolga, ki többet ölel fel, mint a mennyit birni lehet. —

Nagyon sokan, mint tényekből látszik, merő-

ben másképp éreznek e tekintetben mint én. Mintha bizonyos világ-nyugtalanság szállotta volna meg, járnak, kelnek, futnak, fáradnak. Itt csillagászat-tal, — amott a pamut feldolgozásával, — harmadik helyen a műitészettel, — negyediken a hajókázás mesterségével foglalkoznak, oly frisen átszökelve egyik tárgyról a másikra és annyira kalánnal kapva az ujat, vakon követve a kézi-könyveket és a vezetőt, hogy saját ítélő tehetségöknek, hogy saját rendes, csendes észjárásoknak nincs módja sulyegyent tartani, ép munkásságban maradni. —

Különös dolog hogy az útasok legnagyobb része érdeklél van a tudományok bármely ága iránt, — a művészet iránt, bármiben is lelje az nyilvánulását, — sőt sokan vannak, kik figyelemmel kísérik az embert: mint szenvedőt, mint jótékonyt, mint munkást, mint kereskedőt stb. — de, — mintha majd mind kosmopolitákká váltak volna, — nagyon kevesen vannak, kik figyelmeznak az emberre, mint polgárra, mint a társadalom tagjára.

Az emberek legtöbbit látogatnak meg általán külföldön templomot, — egyházat. Legkülönösebben Olaszországban, — de más helyt is, — alig van valamire való helység, melynek ne lenne az idegeneknek, egy vagy más okért, bemutatni való egyháza. Az egyiknél az épület nagyságával, szépségével, építészeti modorával érdekes, — a másikonál a benne lévő művészeti remek, kincsek, egy vagy más nagy ember vagy történeti tény emléke érdekesek. — A ki egy nagyobbacska utat

teszen az legalább egy pár ezer kép és szobor, rajz és terv, emlékével tér haza, — ha csakugyan mind elbirja, — és legkülönösebben ha Olaszországban járt, hol úgyszólván nincsen városka, melyben festészeti és szobrászati műrecek ne lennének. Néha az idegenek annyit gyönyörködnek a művészek nagy becsü teremtményeiben, míg azt felfogni bizonyosan képtelenekké válnak: szemök káprázik és fejök kábul a fáradtság, a kiállítás miatt. — Aztán minden tudományos gyűjteményt végig szoktak sétálni. Elmondatják magoknak: ez meg amaz könyvtárt, ennyi meg amannyi tizezer kötet ékiti, — és nagyobbára, nem sokat jut akkor eszökbe: mennyi minden érdekes és helyes dolog valamint bolondság van annyi könyvbe feljegyezve. — Sőt, nagyon sokan meglátogatják a gyárokat. Némelyek ugyan csak pusztán báméskodnak, de mások a legnagyobb figyelemmel kísérik végig, miként válik pl: a kiásott vas-érczből finom beretva, vagy varóttü. És vannak, kik érdeklődnek magoknak a gyármunkásoknak sorsa felett, — vagy a kik az általános ipari, — vagy kereskedelmi viszonyokkal, közegészséggel stb. többet kevesebbet foglalkoznak; megolvasnak a helyekről, melyeken járnak holmi statisztikai adatokat, némi történelmi töredékeket. De mégis van egy, mire nem tekintenek: az emberre, mint társadalmi lényre.

Vannak pedig kik politikai ábrándokat is szőnek elmékedéseikbe, sőt vannak olyanok, kik politikai és néha igen érdekes taglalatokat közölnek:

egy vagy más törvényről, közigazgatási módról, — kereskedés, ipar állásáról, — de mindezen kutatásokban egészen elfoglalja az egyén, vagy még rendesebben, elfoglalja az elmélet, el az elmélkedés és elfeledik mellette magát az államot, magát a polgárzatot.

A geológok, hogy megérthetővé tegyék azon nézeteket, melyekkel a sziklázatok állásáról, egymáshoz viszonyáról vannak, gyakran adják a föld egyik vagy másik pontjának képzeleti átmetszetét. Ilyenmü képzeleti átmetszéseket szeretnék én a polgárzatokat, államokat illetőleg olvasni mentől többet utazóinktól; e tárgyat illető figyelme, ohajtom, hogy mentől általánosabb legyen azoknak. Szeretném ha az emberek jellem-vonásait nem csak egyes részletekben és nemcsak esetlegesen tekintenék, hanem ha figyelemmel lennének magokra a nemzeti vonásokra, a nemzeti sajátosságokra. Szeretném, hogy azok kik politizálnak utazva, necsak egyes törvényeket, nem csak egyes rendszabályok természetét és hatását, — sőt, nem is egyes rendszereket vizsgáljanak, hanem igyekezzenek felfogni azon szellemet, mely végig vonul az államintézményeken, — ne zavarják össze az esetlegest a megtermettel, az idegen részeket a sajátokkal; figyelemmel legyenek arra mindenütt, hogy az igazgatás, a rendszer, szabályossága nincs egyenes egybefüggésben alkalmazhatóságával és gyakran egyenes ellentétben van a közmegelegedéssel, a közjólléttel. Szeretném ha akkor midőn a tudományt, midőn a művészetnek bármely nemét vizsgálják, főfigyelemmel azon saját vonásokra lennének, melye-

ket a nemzetiség soha sem mulaszt el azoknak kölcsönözni; és részrehajlatlanul igyekezzenek elvonni azon határt melyeket, — az ember időhöz, helyhez és viszonyokhoz kötött nem végtelen tökélyü teremtmény lévén, — az isteni eredetü bölcsességnek, a szép eszményének és helyesnek, midőn azok nyilvánulnak, szabni kénytelen.

Igen messze visz azonban okoskodásom fonala. Csak azt akarom mondani: a nemzeti életet a maga egészében; mentől inkább megközelítve fogja fel mentől több utazónk.

Miként már fennebb is megjegyzém: távolról sem követelem, hogy mindenki ugyanazon terv szerint utazzan; de sőt nagyon természetesnek látom, hogy az egyiket egy ok viszen utazni, másikat más. Szabadjon azonban olvasóimat figyelmeztetni arra, hogy a magyar ember kisebb nagyobb mértékben majd mind politikus is; inkább vagy kevésbé tüzetesen, elméletileg és gyakorlatilag majd mindenki foglalkozik nálunk a közügyekkel. Habár ez nem is így lenne Németországon, nem hibáztatni akarom érte a magyar jellemet, csak azt akarom mondani, hogy fennebbi megjegyzéseim sokakat illethetnének. Annyival is inkább mivel utasaink legnagyobb része épen földbirtokos; a földbirtokos viszonyaiból indulva pedig ki, a kis és nagy gazdaságok állását, a földművelő osztály viszonyait, vizsgálva, legkönnyebben lehet a felfogás olyan nemére jutni, melyet, én fennebb ohajtandónak mondék.

Mielőtt hevégezném úti vázlataimnak emez utol-

só számját nem tehetem, hogy még egyszer ne figyelmeztessen olvasóimat arra hogy: utazásban szerfelett sietni rossz. — Megemlítem még azt is, hogy rendkívül nagy könnyebbség azon ország nyelvét tudni hól járunk. — De ha mindeniket nem tudhatja: főleg a francziában legyen jártas az útas. Európában nagyon sok ember beszél francziául. — Azt sem mellőzhetem elmondani, hogy az ajánló-levelek néha igen jó szolgálatot tesznek; de nem kell az embernek magát velök túlhalmozni, — különösen ha nem szándékszik hosszasabban mulatni. — Épen ez áll a társaságba járásról. Ha valahól az ember többet ül, jó ajánló levelekkel bejuthat a társaságokba és az nagyon kellemes és érdekes lehet; de ha valaki keveset akar mulatni akkor vigyázzan: nehogy igen sok időt fordítván arra, kevés jussan egyébre. — Végre pedig azt jegyzem meg, hogy ne resteljenki egy jó úti-vezér (könyvből) előre átnézetet szerezni azon tárgyak felől miket meg kell nézni, és bizonyos terv szerint járjan el az útban. —

b. KEMÉNY GÁBOR.

MIKOR FOLYAMODJUNK A VEGYTANÁRHOZ ?

Nagyon sajnáltam, hogy a minap Zugószállásán létemkor oka voltam, habár akaratlanul is, a pap és hallgatója közti beszélgetés félbeszakasztásának. Olyformán történt az a dolog, mint mikor a gazdaember hosszas esőzés után kis kedvező időt kap a szántásra, s mikor már örömmel beállt a barázdába s egyszer kétszer alig hajt végig a földjén, megint eljön az eső s kiveri belőle.

Azonban tudtam én hogy a pap nem marad soká adós Balika uramnak a magyarázattal; de bizony Mihály gazdának is gondja lesz a tartozás megkérésére. Azért is megkérém előre barátomat, hogy beszélgetések leendő folytatását sziveskedjék leírni s nekem elküldeni. Kivánságom nem sokára teljesült, az irást megkapám, és annak nyomán én is ezennel megteszem tudósításomat a „Magyar nép könyvtára“ olvasóinak.

Néhány nappal hát a közlött beszélgetés után, eljőve megint Balika Mihály a paphoz s megtudakol-

ván ha nem lesz-e alkalmatlan kérdéseivel? imigy kezdé:

— Vágyom már tudni T. u. ha terhére nem volnék mikor lenne alkalmam a vegytanárhoz folyamodni földeim ügyében.

— Hogy mikor folyamodhatik kelmed, Mihály gazda, a vegytanárhoz, azt pár szóval megmondom, — meglehet több is lesz belőle.

— Szivesen és köszönettel meghallgatok akár mennyit T. uram.

— No hát, mivel a mult beszélgetésünkben az ügyvédhez, a lelkészhez és a doktorhoz hasonlítám a vegytanárt, most még hozzáteszem, hogy ez abban is hasonlít azokhoz, miszerint mindig valami bajunkban folyamodunk hozzá is.

— Nem tudom, mi bajomban segíthetne rajtam?

— Ha kelmednek, Istennek hála, nincs olyan baja, min a vegytanár segíthetne, lehet ám a földeinek.

— Most kezdem már érteni; a vegytanár a szántóföldek doktora, ugy-e T. uram?

— Jól vet hozzá, Mihály gazda; de valamint a test orvosa nem csak akkor bír segíteni rajtunk, mikor egészségünk elhagy, hanem abban is tud tanácsolni, mikép folytassuk életünket, hogy el ne hagyjon, épen ugy tesz a vegytanár is a földeinkkel.

— Ugy, de honnan ismeri ő jobban az én földemet, mint magam a ki mindennap túrom?

— Erre azt mondhatnám kelmednek, hogy ugyan ezen ellenvetést lehetne támasztani az orvos-

ra nézve is. De nem akarom ezzel kikerülni az egyenes feleletet, mely abból áll, hogy a vegytanár egy maroknyi földből jobban kibirja ismerni a kelmed szántóföldét, mint maga, ha hat szekérrel kitér vagy ás is belőle.

— De mi módon teheti?

— Megint ismételnem kell, hogy ha erre akarnék felelni, a vegytant magát kellene megtanítanom s az mind a kelmed felfogását mind az én erőmet meghaladná. Tanulságosabb lesz, azt vélem, ha abban világosítom fel, minő tekintetben és mi célra, ennél fogva, mi haszonnal, ismeri a vegytanár a mi földeinket, jobban mint mi magunk.

— Megnyugszom benne, T. uram,

— Tapasztaljuk mindnyájan, hogy jószágaink nem minden legelőn, ha szinte nem kopár is az, valamint nem minden takarmányon gyarapodnak egyformán. Ezt a gyarapodást értem én, nem csak a jó húsban és erőben létökre, hanem hízásukra, a disznók szalonnájára, a tehének tejelésére, a juhok gyapjára nézve is.

— Bölcsen mondja T. u., magam is tapasztaltam, hogy teheneim némely füre vagy szénára nem csak bővebben hanem zsirosabban is tejlettek.

— Az eledelben kell tehát lenni valaminek, a mi a húst, a zsirt, a tejet, a gyapjat szaporítja. Világos az; és már most eljön a vegytanár s képes mind megvizsgálni, mind nekünk megmondani, mi az a szaporító valami. Ez által megint segít felfedezni az oly táplálékot, mely ime célokra a legalkalmasb és legsikeresb.

— Nagy mester az a vegytanár!

— De nagy mesterségbe és sok fáradságos kutatásba is kerül ám neki. Azonban menjünk tovább. Gondolom állítja kelmed, egyfelől azt, hogy a búza, zab, árpa, lencse, borsó szintoly termékei a földnek, mint a vaj, gyapju sat. az állatnak. Másfelől, hogy a földben is kell valaminek lenni, a mi az élet gyarapodására anyagot és kelmét szolgáltat. Mert valamint kő, téglá nélkül, vagy legalább fa vagy vályog nélkül házfalat nem építhetni, ugy bizony a búzaszár és búzafő is nem válhatik csak semmiből, — csak Isten teremtett semmiből kezdetben, — hanem azon részeknek, melyekből áll, meg kellett valahol, ha szintén más formában is lenniök. —

— Azt hiszem a magban voltak meg, T. u.!

— De azt csak nem hiszi kelmed, hogy az a maghoz képest nagy tömeg, a mi p. o. egy megnövekedett búzatőben száraiban s fejeiben van, mind ama picizny magban lett volna foglalva? Igaz hogy a mag adja az első alapot, de még soknak kell innen vagy onnan hozzájárulni. Itt ismét eléáll a mi vegytanárunk és azt mondja, hogy a búza vagy más növény, ezt a járulék-anyagot két forrásból meríti: u. m. a földből és a levegőből.

— A levegőből?

— Igen is a levegőből, még pedig nem csak oly formán, mint kelmed magyaráná magának, hogy én az alatt csak a levegőből hulló esőt, harmatot, sat. érteném. Nem, hanem a növény, a fű, fa, az ő táplálékának egy részét magából a száraz leve-

göböl és levegő formában, minőségben szívja be s úgy fordítja gyarapítására,

— No már azt T. u. csak nem képzelhetem, hogy a levegőből mikép válhassék fa, levél, virág, gyümölcs s még ennek is a kemény magva.

— Hát azt könnyebben birná képzelni kelmed, hogy a fából, fűszárból stb. levegő válik?

— Mindegy volna ez, T. u.

— Magam is azt hiszem, s ez utóbbival kívánom meggyőzni kegyelmedet a dolog valósága felől. Valahányszor a kályhájába tüzet rak, valahányszor szalmával disznaját megperzseli, valahányszor gyertyát gyújt; mindannyiszor a fából a szalmából, a fagygyuból, — ezen szilárd testekből, — levegőt csinál kelmed.

— Én azt véltem, hogy a tűz a fát s a szalmát csak apró részekre osztatja, s ezen részeket mind meglehetne lelteni a hamuban, a koromban és a füstben.

— Korán sem, Mihály gazda; a hamu, a korom és az elszálló füst mindössze is, csak egy részét, még pedig kis részét teszik az elégett fának; legnagyobb része pedig valódi levegővé válik. Ha hát imígy a szilárd testből levegő lehet, emeből is válhatik megfordítva amaz.

— Világos.

— A vegytanár megtudná kelmed előtt az utolsót egyenesen is mutatni s tulajdon szemével láthatná Mihály gazda, mikép lesz a levegőből kézzelfogható szilárd test. Meglehet erről részszerint győződni házi tapasztalásból is. Ha egy fontnyi égetett

oltatlan meszet fedetlen edénybe, p. o. tányérba tesszünk; s néhány hétig úgy hagyjuk állani, hogy a levegő szabadon járulhasson hozzá, azon idő elteltével nehezebb, legalábbis másfél fontnyi lesz; tehát a levegőből vett anyaggal megszaporodott.

— Nyirkot szívott magába a mész, ha jól vélekedem T. u.

— Egy részben igen jól, mert szaporodásának, u. m. a félfontnak egy harmadát igazán a levegőből húzott víz teszi; de két-harmada valóságos levegőből származott. Ki tetszik ez abból is Mihály gazda; hogy ha kelmed égetett gipszet vagy alabastromot tesz ki hasonló módon a levegőre, az is szív magába nyirkot, de súlya korán sem szaporodik annyival, mint az oltatlan mészé. Nos hát a füvek és fák is olyatén formán szívják be leveleik és zöld héjoknál fogva a levegőt, mint a mész. Csakhogy amazokban a levegőnek növényrészekké való átválttatása sokkal mesterségesebben történik, mint az oltatlan mészben.

— Nem csudálkozom már, T. u. ha az ember gyomra néha puffadást kap, ha a zöldségben szelet is eszünk.

— Attól nem kapunk puffadást Mihály gazda; mert egy az, hogy a beszívott levegő a növényben egészen elveszti levegő-alakját és természetét s oly állapotba megy át, a mely semmi bajt az ennivaló növények, búza vagy zöldség által nem okoz. Másfelől pedig nem is azt a közönséges levegőt szívja be és fordítja maga gyarapítására a növény mely nekünk

és az állatoknak lélekzetvételre szolgál. Hanem egy más különös levegő-nemet, mely a közönséges levegőben el van elegyedve, de a mely ahhoz képest igen kevés. Azonban e tárgyra most kiterjeszteni nem akarok; mert a növényeknek a levelegőbéli gyarapodása egészen a természet kezelése alatt van. Azt az ember bennök sem nem akadályozhatja, sem nem segítheti s ennél fogva e tekintetben nincs miért tanácsot kérnünk a vegytanártól. Épen úgy magától megy az, mint a lélekzés. Hanem térjünk a növények táplálkozásának második forrására.

— A föld volt az, ha jól emlékszem T. u.

— A föld igen is, és ez azon tér, melyen a vegytanár, kit kelmed elébb igen helyesen a földek doktorának nevezte, megbecsülhetlen utasításokkal szolgálhat nekünk.

— Igen kíváncsi vagyok meghallani, ha megérteném.

— Igyekezni fogok rajta, a mennyiben rajtam áll. Legelsőben is figyeltetem kelmedet a növények kifogyhatlan különbségére. Mily különböző nagyságu, természetű, színű és minőségű fák és fűvek léteznek! Mily különbözők ezeknek tápláló, ruházó, festő, orvosló sőt öltöztető tulajdonaik! — Minthogy pedig mindnyájok a levegőből csak egyféle táplálékot szív, s ezt az egyet maga körül mindig egyenlő bőségben leli; tehát ama különbségeket ez nem okozhatja; másutt kell azoknak okát keresnünk, és hol másutt, mint a földben és az abból meritett táplálékokban?

— Bocsásson meg, T. u. de én úgy gondolom, hogy valamint a búzában, borsóban s más természetű növényekben tapasztaljuk, hogy mindenkinek saját különböző magva van, úgy a vadon termőknek is. Ezen magokat pedig az Uristen teremtette ily különbözőféleknek.

— Magam is úgy hiszem, Mihály gazda; de éppen ezen eredeti különbözőség megtartására kellett rendelni a teremtőnek azt is, hogy mindenik más más táplálékot, vagy ha ugyanazt is, de más mennyiségben és mértékben huzza a földből. Nemde úgy van ez az állatoknál is? Még a csupa fűvön legelőknél is meg van ez. Az ökör szája p. o. úgy van alkotva, hogy az apró fűnek csak felső gyenge részét csipheti le a legelőn; a ló már mélyebben harap, s a juh tövig kirágja. Ezért van hogy szarvasmarha után ló, ezután juh kap még eledelt ugyanazon legelőn.

— Az ugyan igaz.

— Igaza van hát a vegetanárnak is, midőn egy fölől földet más fölől a benne termelt növényt vizsgálja, és igyekezik felfedezni, miféle táplálékot szív és veszen át belőle mindenik maga neme és sajátága szerint. Szóval kinyomozza ő a növény alkrészeit s úgy okoskodik, hogy a melyeket levegőből nem veszen, a földben kell megtalálnia.

— Egy kérdésem volna T. u.; mi az az alkrész?

— Röviden megmondhatnám, hogy minden rész a miből a növény alkotva van; de mivel éppen

alkalmat szolgáltatata reá kelmed kérdésével, valamivel bővebb magyarázatot adok, mert ez a tárgy ugyan- csak szorosan a vegytanhoz tartozik. — Lássá Mihály gazda, a tudósok kétféle részeit különböz- tetik meg a dolgoknak. Elsőben az olyakat, a mi- lyen a fejszének a nyele és a vasa; a keréknek az agya, küllője, fala és ráfja: szóval a melyekre szemünk segélyével ráismerhetünk. Azt hiszem nincs miért emlegessek több példát Mihály gazda?

— Magam is mindjárt bírok mondani, T. u! az ekém részei: a gerendelye, szarva, kormányja, csoroszlyája, lapos vasa, talpa, taligája.

— Épen oly részeket értettem én is, és ilye- ket értünk közönségesen az egyszerű szó alatt: rész. És ezeket mindig ki lehet többnyire ujjal is mutatni, hogy imé eddig van az egyik, eddig meg a másik. De a vegytanár ugynevezte „alk- részeket“ szemmel megkülönböztetni nem lehet. Nincs a testnek oly parányi része, melyben azok együtt nem volnának, de oly szorosan egyesülve, ugy összeolvadva, hogy épen csak a vegytanár mesterséges fogásai bírják napfényre hozni s egy- mástól elcsalni?

— Elcsalni?

— Igenis, készakarva éltem azon szóval, mert a vegytanár szintugy csalogatja ki az alkreszeket a testekből, mint a halász a horgára tett légygyel a halakat. Mindjárt mutatok kelmednek valamit.

Ekkor a pap kivett szekrényéből egy üveg- palaczkot, melyben látszólag csupa tiszta víz vala,

s elvivé Balika uramhoz. Ott egy tiszta poharat megtöltvén előtte, mondá:

— No lássa Mihály gazda, ugy-é, hogy ezen pohárban lévő levet sem szemével, sem ha tetszik szaglásával, a legtisztább víztől megkülönböztetni nem bírja?

— Csupán annak vélném, T. u.

— No hát meg kell mondanom kelmednek, hogy épen nem az; hanem két alkatrészből áll, u. m. tiszta vízből és oltott mészből. Hogy ezt kimutassam, két módom van: vagy a vizet hajtom ki belőle elpárologtatva, midőn ott marad a mész; vagy pedig a meszet csalom ki a vízből. Lássuk mind a kettőt.

Egy bádog-kanállal kimerítvén a pohárbeli folyadékból, egy szeszes lámpát gyujta papunk s a kanalat a lángra tartotta, míg a víz mind kipárolgott s a mész megfogta a kanalat.

— Láttam már én ezt a feleségem fazekán, T. u., s ha az a fehér por mész, ugy kútainkban sok mésznek kell lenni.

— Van biz abban Mihály gazda, s a nagyvárosi kútakban még több is van. De nem sokat árt az; mert úgy is szüksége van testünknek a mészre, ebből állván csontjaink egyik alkresze. A feleslegest pedig az egészséges test kiveti magából. Hanem most menyjünk tovább, s nézze meg kelmed, mikép csalom én el a meszet a víztől.

A pap egy üvegcsövecskét keresvén elé, be-nyujtá' fenéig a vízbe. Felső végét a szájába fogá

s aztán lassan fújt belé, úgy hogy lélekzetének a vizen át kellett felbugyborékolni. Kevés idő múlva a tiszta folyadék homályosodni kezdett s végre oly szürke lett, mintha egy kanál tejet öntöttek volna belé.

— Ez a tejesség, — monda végre, miután a fuvással felhagyott, a pap — az igen finom porrá oszlott mész, mely lassankint le fog üledni a pohár fenekére, a vizet oly tisztán hagyja, mint azelőtt vala, s maga fehér liszt-alakot ölt. De ez a fehér liszt, melyet kevés idő múlva meglátunk, már nem tiszta mész többé, hanem a lehelletem által, melylyel a víztől elcsaltam, meg van vesztegetve. Ellenben a víz oly tisztán marad, mint valami szép tiszta patak- vagy forrásvíz. És már most Mihály gazda, vegye jól eszébe a mit mondok. Lehelletemnek az a része, mely a meszet a víztől elválasztotta, épen az a levegőnem, mely a levegőre kitett oltatlan meszet megszaporitotta és sulyosította; és ismét ugyanaz, a melyet a növények beszíván, táplálásukra és növekedésükre fordítanak. Emlékezik-e beszélgetésünk ezen pontjaira?

— Igen jól eszemben tartottam, T. ú.

— Aztán hogy ne bámulnók az isteni gondviselést a természet nagy gazdaságában, hol semmi el nem vész, semmi kárba nem megy! Mig az állatoktól elhullott trágya a földet kövériti s a hasznos növények gyarapodását segíti; egyszersmind

másfelől az emberek és állatok által kilehellett levegő oly részt tartalmaz, mely a növények életére és növekedésére mulhatatlanul szükséges. S a mely mértékben fogyasztják azt a növények, azon mértékben ujitja és potólja az állatok lélekezése.

— Igazán mély bölcseség! T. u. és ha meg-gondolom, hogy azok a növények, megint nekünk és az állatoknak táplálására szolgálnak, még inkább csodálkozom mily szépen van kapcsolatba téve az Isten minden teremtményeinek érdeke egymással.

— Minél mélyebben ereszkedik az ember a természet ismeretébe, annál több bámulnivalót talál Mihály gazda s: annál több hálára gerjed a bölcs teremtő iránt. Vajha azt monhatnók az emberek cselekedeteiről is, a mit a természet munkáiról! Hanem most térjünk vissza a mi emlegett levegő-nemünkre; mert még több oldalról is akarom ismertetni kelmeddel. — Ezt a vegytanáro-
 rok szénsavanynak nevezik. Nevének „szén”-részét onnan kapta, mivel a szénnek, tehát fának, szalmának is, elégeksekor származik. Savanynak meg többek közt azért is mondják, hogy a vizet, ha nagyocska mennyiségben van benne, megsavanyítja. Ilyen savanyu vizet számos helyéken egész források adnak, mint p. o. Füreden, Bártfán, Szulinban, Parádon, Szlatinán, Mármaros több helyein; Erdélyben: Radnán, Borszéken s egy rakás más helyeken. Aztán még fejtik a szénsavany nagy mennyiségben a borforráskor, a pálinkának, sernek való keverék éledésekor. Jön ki néhol a föld gyom-

rából is levegő-alakban; mint Erdélyben az úgynevezett Bűdös- és Olaszthonban a Kutya barlangban. Mindezeknél fogva nem tarthatunk attól, hogy a növények a levegőből húzandó táplálékban egyhamar fogyatkozást szenvedjenek.

— A mint ezekből értem, gondoskodva van erről bőségesen.

— Most már lévén kelmednek egy kis képzete arról, mit értünk az alkrész alatt, még egyszer visszamegyek oda, a hontian kitértünk vala, s megmondom, hogy a vegy-tanárok a növények külön-külön fajaiból igen sokat, s ezek között a használtakat és természetetteket mind megvizsgálták, és kikutatták, kikémlelték a lkrészeket.

— Segitse Isten őket többre is.

— Ezen alkrészek közt, megkülönböztetvén azokat, a melyeket a növény a levegőből szív, azoktól melyeket a földből kell húznia, vizsgálataik eredménye oda ütött ki, hogy nevezetesen a földi alkrészekre nézt, minden növény-fajnak van oly sajátága, a mi másoknak nincs. Ez a sajátág ritkábban áll abban, hogy a növénynek valami különös és másokban nem található alkrésze volna; hanem leginkább csak az alkrészek különböző mértékében. Vegyük fel csak a három legnevezetesebb természetési cikket, u. m. az életet, a bort és a dohányt. Ezek közül mindenik bír a többiek felett nagyobb mértékben egy bizonyos alkrészt, melyet minden magyarázatás nélkül meg fog érteni kelmed, minthogy ismeretes állományok. Az

élet; — nemcsak a szemét, hanem szalmáját is beleértve — bő mértékben tartalmaz homokot, vagyis, a mint a vegytanár nevezi, kovaföldet. A szőlőtőnek megkülönböztető alkrésze a hamuszir vagy hamusó, a vegytanár elnevezése szerint hamag. A dohánynak végre nélkülözhetlen alkrésze a mész. Mivel pedig az említett növények ezen alkrészeit, u. m. a kovaföldet, a hamusót és a meszet a levegőből nem szívhatják, tehát ezek azon táplálékok közé tartoznak, melyeket a földből meritnek a növények. Világos ennél fogva, hogy ha a föld nem tartalmaz elégséges kovaföldet, melyet a gabnanövény felszívhatson, emez sem teremhet búján benne, hanem csak sínlik. Szintugy az oly földben, mely nem eléggé meszes, jó dohány nem terem. És végre ha szegény a szőlős-kert vagy hegy a hamagban, jó szőlőtermést róla várni nem lehet. Ilyenkor hát beteg a föld, még pedig a legrosszabb u. m. erőtlenségbeli nyavalyában sínlik. S ez a nyavalya is igen sokféle lehet, mert én csak egy-egy alkrészt mondék elé kelmednek például; ugyde a növénynek minden föld- vagy sónemü alkrészeire nézve áll az, mindeniknek meg kell a termőföldjében lenni, hogy vígan tenyészhessék. És már ha látjuk, hogy nem tenyészik ugy a mint akarnók, gabnánk, dohányunk, vagy szőlünk, mindjárt gyanakodhatunk, hogy valamelyik alkrész hiányzik vagy nem elegendő bőséggel van benne, s az a ki e gyanunkat megerősíteni s kétségünket eloszlatni képes, az a földdek doktora, a vegytanár. —

— Ne vegye még egy kissé kalapját Balika uram; még nem mondtam el mindent.

— A föld is, mint az ember, szintugy szenvedhet vízkórságban, mint aszkórságban. Egyszerűen mondva, a termékre nézve olykor az is baj, midőn némely alkrész igen bő mértékben van meg a földben, s a benne termelt növény nagyobb bőségben kénytelen felszívni, mintsem egészséges táplálása és gyarapulása kívánja. Hiszen kelmed maga tudja, hogy friss trágyázatu földön némely termés nem díszlik, holott egy pár évvel későbben és más termések után igen is jól gyarapodik benne s gazdag aratással jutalmaz. Ilyes nyavalyájában a földnek szintoly biztos felvilágosításokat bír adni a vegytanár. De valamint az orvostól nem annyira azt várjuk, hogy a nyavalyát ismertesse meg velünk; hanem főkép azt hogy gyógyszert nyujtson ellene; ugyanazt várhatjuk földeinkre nézve a vegytanártól is. Vizsgálatai nyomán megmondja ő nekünk, minő segéd és javító szereket alkalmazunk földeinkre és réteinkre, melyek annak hiányait pótolják, vagy duzzadozásait mérsékeljék. Sőt ezen segédszerek alkalmazásában is szintugy szükségünk van a vegytanár jó tanácsára, mint föllelésökben. Ugyanis nem elég a földnek a benne netalán hiányzó alkszert megadni; hanem oly formában és minőségben kell megadni, hogy a növény azt a maga természetéhez illőleg felszívhassa és el sajátíthassa. Így van ez az állatok részéről is. A husban körülbelől azok a tápszerek vannak, a mik a szé-

nában vagy a fűben, és mégis az ökör a hus mellett s az ember a széna mellett elveszne éhen. Természetesen, mert mindkettőnek gyomra másképp lévén alkotva, csak a hozzá alkalmazott eledelből bír táplálékot húzni. A növényeknek nem különben van dolguk. Azért hát, ha teszem némi földünkben a kovaanyag hiánya miatt nem díszenék a gabna, semmitsem segítnék rajta ha bár arasznyi vastagságra hordanók is reá a homokot. Mert emez a vízben fel nem oszlik s annál fogva a gabnagökei sem szívhatja fel s nem fordíthatja élelmére. És általában némely alkész hiánya nem azt teszi egyenesen, hogy az épen nincs a földben, hanem csak, hogy nem abban az állapotban van, a melyben a növény felszívhatja. A vegetanár mind ezek iránt felvilágosít minket s ki is mutatja a kova-föld hozzáférhető forrását a jó szarvasmarha trágyában, melynek igen tetemes részét teszi a kova-föld, még pedig oly állapotban, hogy azt a növény magának táplálékára fordíthatja s gyarapodik utána.

— T. u. ha meg nem bántanám, azt az ellenvetést tenném, hogy mindnyájan tudtuk eddigelé a vegetan és vegetanár nélkül is, hogy a trágya a földet kövériti. A mi pedig a búzát illeti, mások is, magam is tapasztaltuk kárunkkal, hogy trágyázás után megdől a búza-vetés.

— Nem bánt bizony kelmed ez ellenvetéseivel sem engemet, sem a vegetant, sem pedig a vegetanár mondottam állítását is legkevésbé sem.

Sőt nem is felelek a Balika uram tréfás gunyolódására hasonlóval, csak három dologra figyelmeztetem, melyeket úgy látszik beszédemben vagy észre nem vett, vagy talán megfeledkezett róluk.

Elsőben is nem mondja a vegytan, hogy a búzának minden tápláléka a kova-földben áll, hanem csakhogy annak igen nevezetes része, melyet ha a földben nem lel, épen nem terem, ha pedig igen kevés mértékben lel, megsínli.

Másodszor, hogy e trágyában sok más alkrészek vannak a kova-földön kívül, és ezekben is kereshetjük a búza-vetés megdülésének okát.

Harmadszor, hogy az alkrészeknek igen nagy bősége, mint előbb is megmondtam volt, szintoly káros lehet a termésre nézve, mint a hiányzásuk másfelől.

— No már a kova-földnek akármily bősége a vetés megdülését nem okozza, mert a kova-föld épen arra szolgál, hogy erőt adjon a szárnak. De a trágya többi alkrészei igen is árthatnak, s mint a tapasztalás mutatja, ártnak is bőségekkel. Ennélfogva a tapasztalt gazdák azt tanácsolják, hogy frissen trágyázott földbe nem kell rögtön búzát vetni, hanem oly gazdasági növényeket termesztetni előbb, melyek a búzának szerfeletti bőségek miatt ártható alkrészeket kiszívják; ellenben az ennek különösen kedvező alkrészekből kevesebbet emésztének fel. Felvilágosítám e kétségét Mihály gazda?

Balika uram szokott fogásával, a fejkakarintással, segíté magán s egy „fel“-t ümgetett ugyan,

de látszott hogy még lett volna szólanivalója hozzá.

Erre a pap azonban időt nem engedte, hanem imígy folytatá:

— Mindjárt mutatok kelmednek valamit, a mire még inkább fejet fog vakarni.

És ekkor elévett egy kis üvegecskét, melyben valami szappan-színű kis rudacskák valának vízbe téve. Parányi csiptelővel kivett egy ily rudacskát, egy tányér vízbe téve s késsel a víz alatt egy kis lencseszemnyit levágván belőle, kés-hegyével egy gyufa-iskátola aljához dörzsölé, mire az a darabka legott erős lánggra gyulada, s egészen elége, sűrű fehér füstöt hocsátván magából.

— Hiszen az épen úgy tesz mint a m a s i n a, T. u.! — így szóla Mihály gazda; — talán azzal kenik be a masinákat is? University Library Cluj

— Azzal igenis, B. uram, és ezt a szert foszfor-nak, vagy egyik magyar nevén villó-nak hívják. Még más tulajdonai is vannak. Többek közt ez a szer embernek és állatnak halálos méreg. Sok liszttel keverve irtó-eszközt is készítenek belőle patkány és egér ellen. És mégis, lássa Mihály gazda, ugyanez a méreg a búzának egyik, még pedig igen nevezetes és nélkülözhetlen alkrésze.

— A búzának!?

— A búzának igenis, és következőleg az abból sültött kenyérnek, melyben a villót mindennap ártalom nélkül esszük. Természetesen hogy igen-igen parányi mértékben. Hanem ezen parányi mennyiségre szükségünk is van ám; mert csontjaink ugyan

nagyrészt mészből állanak, de a meszet bennök a villó tartja össze s ha eledelünkben nem volna, a gyermek csontjai soha meg nem nőhetnének s a nagy emberéinek az élet folyamában a testből eloszló és elenyésző részei ki nem potlodhatnának. A kutya, a mely kenyérrel nem él, azért rág csontot, hogy abból teste gyarapítására villót és meszet kapjon.

— Hát a ló, a szarvasmarha s más jóság, a mely sem kenyeret nem eszik, sem csontot nem rág?

— Az ő táplálékukban is a fűben, szénában, abrakban megvan a nekik megkívántató alkrész, a foszfor, Mihály gazda.

— Nagy az Isten dolga! T, u. De hát mikép jutottak ennek tudomására?

— Részint a történet, részint a vegytanárrok ügyessége és fáradozásai vezették az embereket annak ismeretére. Angliában ezelőtt bizonyos évekkel sehogy sem akarta a föld a búzát teremni. A trágya sem bírt többé elég erőt adni neki. Történetesen egy puhatolódzó ember a mezőn egy rakás csontra jutott, (hihetőleg valami öldöklő csata lehetett ott), s ő azon gondolatra ötlött, hogy a csontot megőröltetvén, a trágyával együtt beszántassa földébe. Mi történt? A termés várakozásán felül jól ütött ki, s az aratás kétannyival fizetett mint azon időtájban szokott. Ez a dolog elhírült, szemet szúrt, s az angol gazdák csontért kezdtek kiabálni. Vállalkozó emberek hajókat készítettek fel, eljöttek Európa száraz földi országaiba, nevezetesen Némethonba, felkeresték az ütközetek helyeit, összegyűjtöt-

ték a maradvány ember- és lócsontot, tengelyre s aztán hajóra rakták és sok ezer mázsát vittek be Angliába, úgy hogy minden valamire való gazda csonttal kezdé trágyázni, egyéb mellett, földeit, s mindenikök hasonló sikeres eredménnyel, mint az az első, kit említék. Szóval a bőség visszatért Angliába.

Ez tapasztalásnak jó volt; de még nem tudták minek tulajdonítsák a csontnak ezen kövérítő erejét, ezen csodás fogását.

Ekkor veték közbe magokat a vegytanárok, megvizsgálták, felbonczolták az ő mesterségök szerint a búzát és más gabnát, és úgy lelték fel, hogy mindazoknak egyik soha kinem maradó alkrésze, más egyebekkel együtt a villó is. Innen már természetesen folyt, hogy a búza az oly földben, melyben elégséges villó nincs, nagyon silányul teremhet.

A gazdának tudni kell ennél fogva, hogy vajjon nem hiányzik-e földében ez a nélkülözhetlen alkrész; mert ha igen, úgy beteg az ő földe, s ezen betegsé-
gét a vegytanár bírja megmondani neki.

— Két nyavalyáját hát már tudom a földemnek, T. u., u. m. a kova-földnek és a villónak hiányát, s kezdem állítani, hogy miért folyamodjam a vegytanárhoz.

— Van ugyan Mihály gazda; de átlátták már jó ideje ezt Angliában is, és ott, mint a hól a gazdaság észszerű folytatása legrégibb idő óta divatozik, a vegytanár hasznosságáról és szükségességéről annyira meg vannak a mezei gazdák győződve, hogy nemcsak a gazdasági egyletek tartanak és fizet-

nek saját vegytanárokat; hanem kisebb gazdák közül is többen összeállva hasonlókép cselekednek. Mint nálunk kerületi, vidéki és helységi orvosok, úgy vannak Angliában is vidéki vegytanárok, kik a velök kapcsolatban álló gazdák földeit és termékeit vizsgálják, kikémelelik s puhatolásaik következtében amazoknak gazdaságuk folytatásában sikeres jó tanácssal szolgálnak.

— Adja Isten hogy terjedjen köztünk is a jó tanács T. u.; monda Balika Mihály s köszönettel búcsut vön a paptól. —

Valamint én is ezuttal a könyvtár olvasóitól,

BRASSAI.

MIKES KELEMEN EGY LEVELE.

Rodosto 25-a Martii 1760.

A felséges fejedelmünk itt levő követeinek engedelmével írom ezen levelet.

Mindenek felett való kedves öcsém uram, adja Isten, hogy ezen levelem találja kedet jó egészségben.

Az öcsém uram kedves levelét nagy gyönyörűséggel és szívem vigasztalásával vettem, a mely vigasztalást érzem, de ki nem mondhatom és azt csak a testvératyafiak érezhetik, még azok is a kik 53 esztendőktől fogvást egymást nem láthatják, a ked levelében hozzám mutatott atyafiságos szeretetét szivesen köszönöm, a melyet meg nem szolgálhatom egyébbel, ha nem méltatlan imádsággal, a melyet kötelességem szerint régtől fogva gyakorlom, és fogom hollig gyakorolni, lehetetlen kedves öcsém uram, hogy meg ne írjam mint jártam a ked levelével. Két levelet hoztak hozzám, az egyiken veres pecsét volt, azt megnézvén a Mikes ur levele volt, a másikon fekete pecsét volt, reméllettem, hogy a ked válosszát veszem, de a fekete pecséten mindjárt megütköztem és szomo-

rodtam, felnyitom a levelet, de semmit egyebet a levélben nem néztem, hanem csak a subscriptiot, látom Huszár Józsefet, azon még annál jobban elszomorodám, gondolván, hogy ked megholt és Huszár József adja tudtomra az öcsém uram halálát, a levelet letésem nem akarván elolvasni, mondván, mihaszna olvasom ha az öcsém megholt, sokáig búsultam törődtem és sok keserves gondolatok jöttek az elmémbe és az igen nehéz volt hogy válaszát nem vehettem öcsém uramnak. Sok búsulásom után a levelet eléveszem mondván, hogy legalább megnézem hogy mit írnak az öcsém haláláról és hogy ki légyen az a Huszár József a ki nekem olyan szomorú hírt ír, a levelet olvasván a szomorúság elmulék, az öröm és vigasztalás foglalá el szívemet és akkor látom, hogy a névnek elváltoztatása okozta szomorúságomat, a megcsalatkozásomon pedig igen örültem, mindjárt eszembe jutott a szent Crisostomus mondása, hogy az isten nevette a midőn látta Jákobot siratni a fiát Józsefet.

A szegény anyánk nagy okossággal cselekedte hogy annak a régi familiának hírét, nevét örökös feledékenységbe nem engedte esni, hanem öcsém uramban mintegy feltámasztatta, adja Isten hogy öcsém uram sok számos esztendőig viselhesse és maradéki per soecula, et ubi.

Elmondhatom, hogy holtigvaló vigasztaló hírt írt öcsém uram a szegény anyánk felől, hogy a szentségek felvétele után holt volna meg, mert én mindenkor azt tartottam azon esztendőtől fogva

a melyben meg holt, az informatio szerint, hogy a hintó lett volna koporsója valamely utjában a lovak elragadván a hintót, a hintóban lett volna veszedelmes halála, tehát engemet rosszul informáltak volt. —

Tudom kedves öcsém uram, hogy az atyafiságos szeretet és a hűség viszi kegyelmedet a levélben való exhortatióra a Gratia kérésért, már én azt régen próbáltam; de az irgalmasságnak kapuja érdemem szerint bezáraltott előltem, noha azt elmondhatom, hogy a kirekesztetéssel való büntetést nem a magam személyében tett vétkekért szenvedem, hanem hogy úgy mondjam az eredendő vétkekért, mivel soha csak gondolattal sem vétettem a felséges fejedelmünk ellen, tisztelnem kell büntetésit mint igazságost és kérem az Istent, hogy esztendeihez sok dicsőséges esztendőket ragasszon, az ő felsége büntetését, a mely ideigvaló, az Isten ő felsége akarójának kell tulajdonitanom és bűneimért való ostorának, a mely ostort holtig kell csokolnom és remélnem, hogy a keresztet üdvösségemre fordítja, én töllem sem nimet elnemvette, mert övé az egész föld, itt is az ő földén vagyok, a melyből ha egy néhány lábnyit ad, a nékem elég. Kedves öcsém uram, a sok esztendőig való bujdosás vagyis idegen országban való létel azt nem mondhatom, hogy természetté de szokássá válik, mivel azt elmondhatom, hogy csendességben töltöttem napjaimat, hanem a mióta a kedves öcsém uramnak kedves levelét vettem, azota az atyafisá-

gos szeretet bennem a természetet mintegy felébresztette és bujdosásomat súlyosabbá tette, és szüntelen szívem s kedvem, minden gondolatom csak Abafáján vagyon, az odaváló utazásom gyönyörűségemre s mulatságomra vált és a mely utazást napjában gyakorta viszen véghez igen kevés költséggel és fáradtsággal.

Az itt lévő életem annyival már súlyosabb mert minden bujdosó társaimat eltemettem de az Isten drága orvosságot adott a Mi Atyánkban a bizalom ellen, ahoz kell szabni magunkat fiui engedelmességgel, az Isten megtartott engem egyedül, hogy mások tanoljanak rajtam, és a hazájokat elnehagyják azt is megmutatta rajtam, hogy az elhagyottakat elnemhagyja, hogy az égi madaraknál drágábbak vagyunk és hogy az ő bővséges keze nem csak 40 esztendeig a pusztában hanem 50-ig is kész manná-t hinteni.

Kedves öcsém uram, az én szerencsétlenségem hozta azt magával, hogy ellegyek holtig rekesztve, a természet arra ösztönöz, hogy kívánjam meglátni öcsém uramat, de meg az okosság tiltja lehetlent kívánnam Istentől, a vallásunk pedig arra int, hogy kívánjuk ohajtsuk és reméljük, hogy meggyezünk az Isten szerelmes fia lábainál, az Isten itt rendelte haláloamat, légyen ugy; való, hogy a hazában gyermekei, atyafiai között való halál vigasztalás, de ugyan meg az a vigasztalás teszi a halált keservebbé, kénytelen lévén még azokat elhagyni, én pediglen meglévén azoktól fosztatva, semmi más haláloamat súlyosabbá nem teszi magánál.

Lehetetlen, hogy meg ne írjam ez iránt a török tartást. Azt mondják, hogy az Isten az embereknek elhinti a kenyereket, hól több hól kevesebb rakásban, oda nekik elkell menni, hogy felszedjék, a ki pedig meghal, csak azért van, mert a kenyere elfogyott, meg más hasonlót is mondanak, hogy az Isten minden embert a sárból teremti, egy angyalnak vagyon gondja arra a sárra, valamely helyből veszi az angyal azt a sárt, oda elkell menni és ott kell meghalni, azt nem tudom, hogy mennyi kenyér vagyon még előttem, de azt elítélhetem, hogy az angyal innét vitt volt sárt Zágonba.

Kedves öcsém uram nagy örömmel olvastam a ked fiáról és leányáról való informatiot, adja Isten hogy holtig való öröme lehessen benne öcsém uramnak; a kedves hugamról azt írja ked, hogy az hajdoni képemhez hasonlít, ki ne szeretné a magához hasonlóját, de tizszer is beszélek azóta napjában a kedves hugommal, a kit az Isten tartson meg és kedvében éltesse, csak azt bánom hogy öcsém uram egy kevéssé szükön írt a kedves atyámfiáról, mivel hogy az esztendejeket meg nem írta öcsém uram a kedves atyámfiainak, a neveket tudom, az innepek napján el sem mulatom imádkozni érettek és innya az egészségekért, kivált Sándor öcsém uram és Zsuzsi hugoméért, de József öcséméért csak fél pohár bort lehet innya, mivel böjtben esik, az édes hugomnak is szomorú napon vagyon innepe, mert Kriska vagy Kristina Sz. Jakab előtt vagyon böjti napon, hogy ha csak a hugoméért a kalendáriumot meg nem változtatják, de

Kriskaért fél pohárt, Kristináért is felet, az egy jó pohárt téssen, jól van Kristinának mert jár inába Jakabnak; Sándor öcsém uram régi úri házból házassodott, ismértem az egész Prinyi familiát, kedves öcsém uram megölelvén helyettem az ujházásokat köszöntse nevemmel, az Isten tartsa meg mind a kettőt és legyenek atytyoknak örömére.

József öcsémet is köszöntöm atyafi szeretettel, az Isten nevelje mind a jó erkölcsben mind a tudományban és lehessen követője mind a patronussának mind atytyának, Kriska és Zsuzsi édes húgaimat innét ölelem meg lélekben, a megváltónk tartsa meg mind a kettőt és legyen jelen szentséges anynyával lakdalmokon, arra kérem mind a kettőt, kivált Kriska hugomat, hogy bátytyokért imádkozzanak.

Kedves öcsém uram szivem örömével látom a ked Isten áldásában való létit, jól mondotta azt a szegény anyánk, mikor ked lett, hogy e szerencsés lesz, mert burokban ked született édes öcsém uram, csak a vér viszi arra, hogy hozzám valamely szeretettel legyen, semmi ideája rolam nem lehet de én nékem a hét esztendő öcsémben valamely homályos ideám lehet az ötvennyolez vagy kilencz esztendő öcsémről, de sőt jól megvizsgálván az öcsém uram levelét úgy tetszik hogy csak abból ítéletet vehetek az öcsém uram természetiről is a mely ítélet arra viszen, hogy mint testvératyafi az Istent áldjam.

A mostoha vagy is az édes lelki anyámat az Isten örökösen megnyugasztolja szent színe előtt, a kihez én holtig való és örökös kötelességgel tartozom

mert eszköze volt az anyaszentegyházban való lét-
temnek.

Kedves öcsém uram hogy lehessen megköszön-
nöm az ott levő atyafiakról való tudositást, nem csak
multságomra hanem gyönyörűséggel tudtam meg uri
atyánkfiának ott lakozását, mert az én időmben a
szomszédságot Haller István ur bírta de a néném-
nek Torma Borbára után, a kire én jól emlékszem,
és a kifelől azt mondotta az anyám, hogy soha nem
látott nálánál szebb sírót (az asszonyok mindenre vi-
gyáznak) tehát az ur Bornemisza öcsém és sogor
uram az annya után bírja az abafái jószágot, meg
köszönöm öcsém uramnak, hogy tudtamra adta egy
olyan régi uri házzal való atyafiságunkat, egy fran-
czia könyvem vagyon a mely sok helyen térszen em-
lékezetet a Bornemisza familiáról, de már ezután ugy
olvasom, mint kedves öcsém s sogor uramnak fami-
liáját, kedves öcsém uram közben vagyon kedvére
Huszár Borbára véreből való atyafiakkal, nem Isten
áldása e az ? csak egy vettetett ki azok közül mint
egy férges alma a kertből.

Kedves öcsém uram azt örömmel látom, hogy a
méltóságos gubernator ő excellentiája küldöttemeg
kednek az én leveletem, talán lehettem olyan sze-
rencsés, hogy ő excellentiája elolvassván leveletem
ily ítéletével a szivemnek igaz voltát általlátta ugy
levelemnek is ártallanságát — mind a felséges feje-
delmünkhez hollig megakarom tartani ugy a hazá-
hoz is.

Kedves öcsém uram azt írja ked, hogy az élet-

nek fundamentuma az oeconomia, a mind hasznos mind szent dolog és megegyezik az Isten rendelésivel, de egy bujdosónak a kinek egy talpalatnyi földé nincsen, ment egy olyan hasznos bajtól, az Isten ő szent felsége még úgy tartott mint az égi mädarat, a kinek se az ekére se a sarlóra nem volt gondom, a ruházatom úgy volt valamint a mezei liliomoknak, nem fon még is drága maxeni a köntösse, minden oeconomiám abból áll hogy a költségem hosszabb ne legyen a jövedelemnél.

Mint hogy pedig az oeconomiáról vagyok a szó, hadd írjam meg öcsém úramnak ennek a városnak oeconomiáját, mert én mindenkor ebben a városban laktam soha sem Constantinápolyban, a mely város két napi járó föld ide, a tengeren pedig fél nap. Itt a tarlót Novemberben vagy Decemberben elveti, azután reá szántja nyomorú ekével, Juniusnak a kezdetén olyan búzát arat valamint a nád, itt pedig a búzaszál nem üres hanem telyes, olyan búza is nagyon a melynek a feje avagy kalássza egészen viola setét színű. Egy abafái ember ha látná azt mondaná, hogy üszögös holott gyönyörű sárga szemekkel tele. Hadd szoljak már a szőlőről is; az igaz hogy ha az abafái szőlőt úgy művelnék mint itt, nem kedves italu borok válnának, itt pedig rettentő sok bor terem és sokszor mód nélkül édesek, kivált a veres, de a bor itt nem állandó, attól is van, hogy itt pinczét tartani nem szabad, minden szőlőmunka abból áll, hogy szüret után mindjárt megmetszi, semmi ágat nem hagy, kétszer imigy

amúgy megkapálja, azután a bő szüretet várja, itt nem tudják mi a karózás, se semmi más munka nincsen a szőlővel, itt a gyönyörűsége muskotály-szőlő, a mely talán mind Erdélyben mind Magyarországon ritka; itt vagyon olyas szőlő, a mely kétszer hoz szőlőt; az első hozásbeli gerezdek igen nagyok, a minthogy egy szemszőlő egy szilványi nagyságu a többi hozások csak egresnek valók, más egyéb gyömolcsök pedig többfélék és jobbak vannak Erdélyben, hanem itt a birsalmák sokkal nagyobbak és jobbak; ezekből áll ott az oeconomia.

Innét a kedves atyámfiaiinak küldhetnék ráritásúl a szárnyas állatokból, a melyek nincsenek Erdélyben, ugymint az új ángyomasszonynak egy pár veres foglyot, a mely hasonlít a tengeliczhez: lába, orra, szeme veres; Bornemiszáné hugomasszonynak mint régibb gazdasszonynak aegyptomi kakast és tyukot; kivált a kakasnál nem lehet szebb állat, igen nagy és a fejére mintha egy veres rozsát tettek volna; a két hugaimnak pedig: hogy meg ne haragudjanak küldök, kedves Krisztina hugomnak egy pár fejér foglyot, a mely gyönyörű állat, Zsuzsi kedves hugomnak pedig egy pár fejér ferhízét (?) a köszönetet pedig csak akkor várom, mikor az ajándékot fogják venni.

Azon panaszkodik öcsémuram, hogy a ménésébe szép metszeten lovat nem kaphat, valahol még eddig jártam az erdélyi ló nagy becsületben vagyon, innét küldhetnék öcsém uramnak ha mód volna benne, mert szebbeket nem lehet kigondolni, mint itt vannak, de azt csudáltam mindenkor, most is

csudálom, hogy ebben az országban a ménlovak nem nyeritenek, mennyi sok flajtz drága paripákat láttam, egy szóval: itt a ki csak valamire valónak tartja magát metszett lóra nem ül, mindazonáltal ebben az országban soha egy lónyerítést nem lehet hallani. Írja öcsémuram hogy Bornemisza öcsémuramnak az anyja Haller Borbára volt, a né-nénknek Torma Borbárának volt még egy fia Haller urtól, Jánosnak hívták, mintegy három vagy négy esztendő volt mikor én láttam, ha az ur él e még?

Azt is szeretném tudni, ha a fiadfalvi atyafiak, Nemesek, Tormák közül kik élnek? tudom a kiket én ismertem vagy meghaltak vagy Centuriokká lettek.

Azt sem írta meg öcsémuram a Baranyai sgorának, annak az cemberséges uriaembernek vannak-e fiai?

Öcsém uram, nem levelet, hanem könyvet írtam kednek, azt nem tudom mint olvassák, de azt tudom, hogy gyönyörűséggel írtam, nem is lehet azt csudálni, ha annyi sok esztendőig való szolgálás után a levél hosszú; a megtartosított vizet, ha megbocsátják nagyobb sebességgel foly.

Az édes anyáknak levelét mindeddig szives tisztelettel megtartottam, de az Isten engemet kivén, a cselédim meg nem tudnak becsülni, azért öcsém uramnak (küldöm) hogy hadd tartsa meg, meglátja ked, hogy micsoda okos és hasznos tanácsit mulattam el, már most a bánás haszontalan, az elmúlt idők vissza nem térnek és az Istennek büntető rendelésit követni kellett.

Egy könyvet is küldök öcsém uramnak, ha lehet, a keresztről beszél, a könyvnek hasznos volna maga megmondja az Üdvözítő, az én ítéletem szerint méltó hogy kinyomtassák, az első auctora spanyol jesuita volt, azután francziára fordították, a francziából székely nyelvre.

Kedves öcsémuram minthogy mindeneknek végének kell lenni, a levelemnek is vége vagyon és ez is lehet az utolsó; az Isten oltalmába ajánlom kedet a kedves öcsém és hugaimmal együtt, adja lelki és testi bő áldását kedre; imádkozzunk öcsémuram hol-tig egymásért, ebben az életben egymást meg nem láthatjuk, hadd láthassuk meg abban az örökös országban, a melyet megnyert nekünk az Isten fia.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

maradok, leszek kedves öcsémuramnak
alázatos szolgája, bátyja
MIKES KELEMEN.

P. S. Kedves öcsém uramé volt az első, talán utolsó is lesz ez az én kérésem: hogy küldjön ked kalendariumot, jegyezze fel ked a kedves hugom Kriskó ünnepét, mert semmiféle kalendariumban nem találok Kriskát.

Hogy megtudja ked én 90-ben születtem augustusban. *)

*) Ezen „b. Huszár alias Boér József thordavármegyei főispánhoz“ írt levelet Cserei Gábor hazánkfia történelmi adatgyűjteményéből közöljük.

POHARAZÁS KÖZBEN.

Töltsünk pajtások, kedves cimboráim!
Töltsünk színültig minden poharat;
A honfi bánat: ez a hosszú árnyék
Egy perczre tölünk így tán elmarad.

A gyűlölet s harag bős szenvedélyét,
Mely itt benn, keblünk mélyében lakik —
Nem mondom én hogy végképen kivessük —
Altassuk el egy két pillanatig.

Legyen szívünk elnyugodt ház, a melynek
Zsémbes gazdája szépen lefeküdt,
Benn minden csendes, ablakán keresztül
A méla hold ezüst világa süt.

A szép remény: hogy földerül egünk még,
A megjósolt jobb kor még jöni fog:
Ez a mi fényes arcú holdvilágunk,
A mely fölöttünk oly szépen ragyog.

Töltsünk pajtások, kedves cimboráim!
Töltsünk színültig minden poharat;
A honfi bánat: ez a hosszú árnyék
Egy perczre tölünk így tán elmarad.

MENTOVICH F.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

(*Sárospataki ünnepély*) Ki nem tapasztalta életében miszerint, ha jelenünk láthatára fellegekkel van borítva s környezetünkben nincs egyetlen virányos pont, melyen a szem nyugton megpihenhetne: a lélek az emlékezettől vezetve, a múltban keres menedéket. Fölkeressük ilyenkor eltűnt ifjuságunk árnyas ligeteit, első szerelmünk boldog perceit, lehajlunk volt örömnünk gyöngyöző forrásához és megnedvesítjük abból szomjú ajkainkat. Az emlékeknek szüksége van egy kis változatosságra. Ily szükség érzetéből lehetne talán kimagyarázni az év folytatában annyi megtartott és még kilátásban levő nemzeti ünnepélyeinket. Nemzetünk a kedvezőbb múlt tájairól hozott emlékezetvirágokkal akarja a meddő jelent némileg fölékíteni. Ily szükség érzete szülte bizonyára a Sárospatakon f. é. július 8-án megtartott közérdekű iskolai ünnepet is, mint a melyen az ottani főiskola alapításának három századik éve lön megülve. Meg vagyok győződve miszerint boldogabb körülmények közt nem jutott volna eszébe az előjáróságnak ez ünnepély megtartása, minthogy tulajdonképen az alapítás éve egész bizonyossággal nem is tudatik. Lelkesülésre oly kevés alkalmat adó körülményeink közt azonban, ez ünnepély valódi jótétemény volt. Mindnyájan, kik abban résztvettünk megfrisült kedélyvel, felvillanyzott kebellet hagytuk oda a Hegyalját.

Azon meggyőződést hoztuk el magunkkal: hogy a mely nemzet akkora lelkesedésre képes — mint a mi-
nőnek tanúi voltunk -- jövője iránt nem lehet el-
csüggedve. Részemről elmondhatom, mikép a Sáros-
patakon eltöltött két nap, élttem legemlékezetesb nap-
jai közé tartozik. Szabó Sámuel pályatársammal, to-
vábbá Péterfi Ferencz, Dósa Miklós és Pásztóhi Lőrincz
növendékeinkkel, mint a marosvásárhelyi főiskola egyik
küldötte vettem részt, a nevezetes ünnepélyben.
Iskolai előjáróságunk értesülvén, sőt illetőleg megle-
vén hiya a háromszázados ünnepre: kedves kötelessé-
gének ismerte magát ottan képviseltetni. A multban
gyökerező azon viszonymál fogva, mely a két főiskola
közt létezik, a Sárospatakon végbemenendett ünnepélyt
saját magáénak is tekinté. Addig is mig alkalmunk le-
hetne ezen viszonyt minden részleteiben megismertet-
ni olvasóinkkal, tájékozás végett legyen szabad annyit
megemlitenünk, mikép a két főiskola ugyanazon törzsnek
két különszakadott és függetlenül kifejlődött ága. II.
Rákoczy György özvegye a kath. vallásra tért Bá-
thory Zsófia üldözései folytán ugyanis 1671-ben kény-
telen volt a tanuló ifjuság tanáraival együtt Sárospa-
takot végkép odahagyni, hosszas hányatás után Gyula-
fejérvártt az őket vendégszeretettel fogadó I. Apafi
Mihály fejedelelemnél talált menedéket a vándoresapat,
44 év mulva egy királyi parancs innen is elkergetvén
őket Krakkóba a tudomány kedvelő Telekiek birtokába
vonultak; elvégre városunk keblében találtak vég-
megállapodást. Sárospatak fölött kiderülvén az ég, töb-
ben vissza költöztek az anyaiskolába, a nagyobb rész
azonban megkedvelvén a Maros e nyílt tekintetü völ-
gyét, a környező regényes halmokat, -- megkedvelvén az
akkor egytőlegyig protestáns polgárok vendég sze-
rető nemes jellemét: megmaradott, s ez által alapját
veté a marosvásárhelyi főiskolának, mely hosszú időn
át magát sárospatakinak is nevező egyszersmind. Ezen

viszony az, melynek következtében e háromszázados ünnepélyt magunkénak is tekintők; ez az, mely keblünket a szokottnál fogékonyobbá tevő az emlékezetes nap benyomásaira. Legyen szabad ezen benyomások föbbjeiről számolnunk olvasóink előtt.

Már maga a vidék is a classicus Hegyalja, melyben Sárospatak fekszik, emlékezetes tájrajzot képes a kebelben hátrahagyni. Itt a hegyvidék és rónaság szépségei, egyesültek. Egy felől Magyarország végetlen rónáját látjuk elterülni nádas tavai- csárdái- és gémes kuljaival, más felől változatos völgyek kanyarulnak be Zemplén borágkoszoruzta trachit-hegyei és halmi közé, melyek közt ezüst szalagként vonul el a szőke hullámu Bodrog. Mit említsünk az ünnepélyből?! Már az ünnepélyt megelőző estén emlékezetes látványnak voltunk tanui. A tanuló ifjuság fáklyásmenetet rendezett derék főgondnokuk, az Erdélyben is jól ismert, lelkes honfi Vay Miklós bárónak. A több százramenő fáklyák fénytengere, a hullámzó roppant néptömeg, mely e két dalnak „Hazádnak rendületlenül“ és „Legyen úgy mint régen volt“ változtatott éneklésével vonult az iskola épületől a báró szállásáig — mindig emlékezetesek leendének előttünk. Följegyezzük a nap eseményeinek emlékezetesebb mozzanatait. Lélekemelő volt a küldöttségek fogadása, minek a programm értelme szerint az iskola imateremében nyolcztól kilenczig kell vala végbemenni; de a roppant számú nézők miatt az iskola udvarán eshetett meg, s csak tizenegy óra után végződhetett be. A magyarháznak minden protestáns tájairól érkezett küldöttségek közt ott volt a kassai lelkes cath. ifjaké is. Tizenegy után kezdődhetett meg a tulajdonképi ünnepély a nagy templomban, hová bejutni nem kis feladat volt, miután az összesereglett közönségnek alig harmadrészét fogadhatta magába. Itt suprintendens Zsarnai Lajosnak, előde a derék

Apó st ol Pál fölött tartott gyászbeszéde, ezután V a y Miklós bárónak a háromszázados iskolai ünnepélyt megnyitó szónoklata, Á r v a i J ó z s e f tanárnak erre vonatkozó emlékbeszéde, végre Lorántfi Zsuzsánna mellszobra leleplezésének ünnepélye kötötték le a figyelmet. Á r v a i J ó z s e f érdekes rajzát adá a főiskola három százados életének, melyben midőn azon pontra jutott volna., hogy az Erdélybe menekült bujdosó tanuló ifjuságnak Marosvásárhely adott végmenhelyet“ a nagy számú közönség városunkat egy lelkesedett harsány óljennel tisztelte meg. Nem feledjük el a hatást, melyet a szobor leleplezése alkalmával koszorus költőnk T o m p a Mihály gyakorolt a közönségre, ezen alkalomra készített jeles költeményének minden affectatio nélküli egyszerűen — nemes előadásával. A nyolczszáz terítékű banquet-re csak délutáni négy órakerült sor; a szellemi élv és lelkesítő hegyaljai által felvillanyzott jókedv jellemzésére legyen elég annyit fölemlitenünk, mikép a hivatalosan kiosztott toasztok közül alig egypárra kerülhetett sor, a lelkes felköszöntések nagyobbára rögtönzöttek voltak, s hogy a táncz-estélyen ezer belépti jegynél több kelt el. Más nap haza oszlott a huszezret meghaladó közönség. — S ha kérdi olvasónk: ugyan mi tehette ez iskolai egyszerű ünnepélyt oly keresetté? annyira közérdeküvé? bátran feleljük: a sárospataki főiskola közelebbi tíz év alatti magatartása, mely szerint ez egyedül az, mely a protestans autonomiát szeplőtlenül megvédte, elannyira hogy a közelebb lefolyt 10 év alatt nem Debreczen, de Sárospatak volt a kalvinista Róma. Igen találóan fejezte ki magát e tekintetben az ünnepély lelkes szónoka, a midőn így szólott: „mi koczkaztattuk iskolánk lételét, csak hogy protestans jogainkon és a nemzetiségen csorbát ne ejtsünk!! Lelkünkben áldást mondva hagytuk el e testvér-tanintézetet.